

: ČAS :

**Znanstvena revija
„Leonove družbe“**

Ljubljana : 1914

Letnik VIII. Zvezek 3.

Tisk Katoliške Tiskarne.

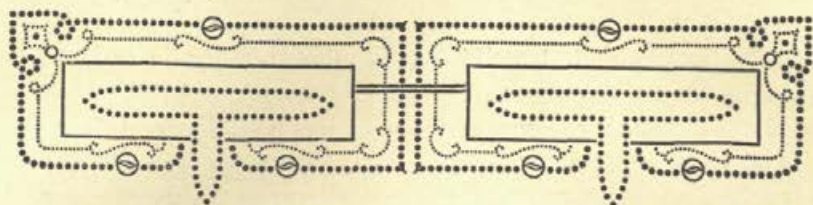
Vsebina.

Krščanska etika in narava. (Dr. Aleš Ušeničnik.)	169
Veliki pomor XX. stoletja. (Dr. Lambert Ehrlidt.)	177
O slovenskih bogomilih. (Prof. dr. Fr. Trdan.)	185
Avstrijsko kraljestvo Ilirija. (Dr. Martin Malnerič.)	200
Varstvo spomenikov. (Dr. France Stelè.)	206
Slovenska satira. (Prof. Adolf Robida.)	212

OBZORNIK:

Verstvo in kultura: Jörgensen, Moj svetovni nazor. (A. U.) — P. Dr. J. Schulte P. M. C., Unsere Lebensideale und die Kultur der Gegenwart. (A. U.) — Robert Hugh Benson in verski problem. — Socialna Matica. — Slovenska Matica. (A. U.) — Slovenska bol. (A. U.) — Filozofija: Možgani in duhovitost. (Dr. T.) — Pedagogika: Viktor Bežek, Občno vzgojeslovje z dušeslovnimi uvodom. (A. U.) — Zgodovina: Preganjanje kristjanov in rimsko pravo pa moja kritika v Dom in Svetu. (Dr. J. Gruden.) — Umetnost: Literarna pratika za 1914. leto. (P. Perko.) — Kantata Oljki. (A. U.) — Gradivo: † Simon Gregorčič, O kerščanskej stanovitnosti. (Priobčil P. Butkovič.) — K boju med poganskimi in krščanskimi Slovenci. (Dr. T.) — Beležke. — Glasnik »Leonove družbe«.

»Čas« izhaja kot dvomesečnik. Naročnina 7 K, za dijake 4 K. Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. Naročnina se pošilja na »Leonovo družbo« ali »Čas« v Ljubljani.

Krščanska etika in narava.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Moderno, krščanstvu odtujeno znanstvo hoče zasnovati tudi novo, svojo, »znanstveno« etiko. Tudi pri nas na Slovenskem se vedno pogostejše čujejo glasovi o tej novi etiki. Ne bomo sedaj kritično presojali osnov te znanstvene etike. Kdor ve, kaj je in kaj hoče biti moderna veda, ta že tudi ve, da je vse govorjenje o moderni znanstveni etiki prazno in protislovno. Prazno: Moderna veda hoče biti le veda o tem, kaj je, a etika je bistveno veda o tem, kaj mora biti. Protislovno: Moderna veda taji svobodno voljo, etiki je svoboda bistvena podstava. Toda o tem sedaj ne bomo razpravljali. Moramo pa nekoliko osvetliti nekaj drugega, kar bega tuintam tudi dobromiselne duhove. Moderna veda predstavlja novo etiko kot etiko narave in nje zakonov. Obenem podsmesljivo odklanja krščansko etiko kot neko nenaravno, »mistično« in »mitično« izmišljenino. Če natančneje premislimo, kar ve povedati moderna veda, je zmisel vsega govorjenja proti krščanski etiki ta-le argument (da bo bolj jasen, ga denimo v šolsko obliko): Krščanska etika je, kakor sama pravi, nadnaravna; a kar je nadnaravno, to ni naravno; in spet, kar ni naravno, to je ne-naravno. Torej je krščanska etika nekaj nenaravnega, ne-naravnega in protinarnega. Da se ne vzbudi kak dvom o dokaznosti, dodane moderni etičar hitro še par fraz o askezi in celibatu in — krščanska etika je odpravljena.

Kakšno je torej razmerje krščanske etike do narave in nje zakonov?

Argument, da je krščanska etika ker nadnaravna nenaravna, bi bil seveda silno preprost, ko bi ne bil samo pust sofizem.

»Kar je nadnaravno, ni naravno«. Aristotelova logika — in Aristotel pogan še ni poznal krščanske etike, da bi si bil morda njej na prid izmislil kako logično pravilo — torej Aristotelova logika bi na tak dokaz zmajala z glavo in dejala: morda, morda

ne! Treba je premiselka. Krščanska etika, pravite, je nadnaravna in potemtakem ne naravna. Dokaz je dober, če je krščanska etika zgolj nadnaravna, v vsakem oziru nadnaravna. Če je taka, potem res ni in ne more biti naravna. Toda prav mogoče je, da krščanstvo tega ne trdi. Mogoča je etika, nadnaravna po izvoru, naravna po vsebini; mogoča je etika, ki bi bil nje izvor naraven in naravna nje vsebina, a nje ukazi potrjeni z nadnaravno sankcijo; mogoča je tudi etika, ki bi obsegala nje vsebina poleg naravnih zakonov tudi nadnaravne prvine. V vseh teh slučajih bi se lahko govorilo o nadnaravni etiki, in vendar bi bil vaš dokaz le očitviden sofizem.

»Kar ni naravno, je nenaravno«. Spet bi se oglasila Aristotelova logika, da je tudi ta sklep kaj problematičen. Če hoče kdo pravilno sklepati, mora natanko ločiti kontrarne in kontradiktorne izraze. Ne naravno še ni, da bi moralo biti nenaravno. Besede so na videz res iste, a njih pomen ni obakrat isti. Nenaravno je, kar je proti naravi; a kar ni naravno, ni treba, da bi bilo protinaravno, je lahko celo v lepi harmoniji z naravo in nje usovršenje. Žlahtna cepika ni od lesnike, a lesniko požlahtni! Kako morete torej brez vsakega premiselka sklepati: krščanska etika ni naravna, torej je nenaravna? Tako sklepanje ni dostojno resnih miselcev!¹

Že ta preprosta načela naravne logike bi morala svariti nasprotnike pred naglo sodbo o krščanski etiki.

Krščanska etika je nadnaravna, a kako, to se vpraša. Aksiom krščanstva je, da milost ne uničuje narave, marveč jo usovršuje. To velja tudi tu. Krščanska etika nam je res objavljena na nadnaraven način (po evangeliju); tudi res črpa nadnaravno luč iz dogem (iz razodetja), in res obsega tudi nadnaravne prvine (»novo zapoved«). Toda kar je poglavitno in za kar gre, je to, da krščanska etika ne zanikuje naravne etike, temveč jo je vso povzela v svojo sfero. Kaj je n. pr. deset božjih

¹ Tako je! Primeri n. pr., kar piše dr. Ozvald v svoji »Logiki« (str. 27) o kontradiktornih in kontrarnih pojmi! Ni vse prav jasno, a zadostno je, da se spoznajo taki sofizmi, ki sklepajo iz kontradiktornega na kontrarno nasprotje: ni lepo, torej je nelepo (grdo), dočim je pravilen sklep le ta: ni lepo, torej je izvun sfere lepega v sferi ne-lepega; tu pa je sfera estetično indiferentnega (ne lepega, ne grdega) in sfera nelepega (= grdega). Paziti je treba, pravi dr. Ozvald, posebno na sestavljenke, ki človeka zlasti lahko zmedejo. Primeri: človeški, ne človeški (nižji, višji, heroičen, božji), nečloveški (protinaturen, okrutni).

zapovedi (dekalog) drugega kakor npravni zakoni umne narave? S tem je pa rečeno, da med naravo in krščansko etiko nihče ne bo nikdar našel nobenega resničnega nasprotja.

Ko bi nasprotniki res poznali krščanske filozofe, in naj si so iz temnega srednjega veka, kako bi se morali nasprotno čuditi globokonaravnemu pojmovanju etike! Odkod razvija n. pr. sveti Tomaž Akvinski vso naravno etiko? Iz načel, ki so takorekoč fiziološko izražena v naravnih nagonih. Nagoni, pravi, kažejo smeri naravnih zakonov. Preučujmo nagone in zasledili bomo prve principe naravne etike! V človeku so raznoteri naravni nagoni: vsi kažejo splošno na to, kar je človeku dobro. Na tem splošnem spoznanju se snuje splošno načelo vse etike: delaj dobro! Niso pa vsi nagoni enovrstni. Med njimi pristoji primat, prvenstvo pač tistemu, ki je svojski človeku kot človeku. Človeka pa loči od drugih bitij pamet. Zato je prvi nagon in v prvem nagonu se javljajoči prvi zakon človeške narave: človek, živi po pameti! Z umsko refleksijo človek globlje spozna svojo naravo in nje druge nagone, svojo naravo in nje odnose od drugih bitij; tako spozna vsebino ukaza: živi po pameti, spoznaj dolžnosti do sebe in do drugih.¹

Če bliže pogledamo, se javijo v tej razlagi trije momenti. Prvi moment, fiziološko bitje nagonov, je le spoznavna podlaga, da se pamet zave etičnih zakonov. Bistvena za etiko sta pa dva druga momenta, ki jih pamet v nagonih spozna. Prvi je teleološki. Pamet spozna v nagonih teleologijo, smotrnost, in po tej teleologiji poslej presoja, kaj je dobro, a kaj ne. Npravno dobro je le, kar je pametno, a pametno je, kar se pameti javi kot smotno. Ali je pametno, če je človek nezmeren, če išče užitka ali zlorablja svoje sile proti smotrom narave? Ni. Torej je nemoralno. Ali je pametno, ako človek uničuje pogoje človeškega sožitja? Ni. Človek more biti človek le po družbi in redovito le v družbi, zato mu je narava sama vsadila socialni nagon. Zato je vse, kar je protisocialno, tudi objektivno nemoralno, in vse, kar človek stori vede in hote proti socialnosti, tudi subjektivno nemoralno. Zato kliče dekalog: ne ubijaj, ne prešeštvuj, ne kradi, ne pričaj po krivem zoper svojega bližnjega!

A je še drugi moment, ki ga razbere človeška pamet iz naravnih nagonov: teološki. Naravni zakon je izraz božje volje. Naravni zakon, pravi sv. Tomaž, je odsvit in odtis večnega božjega

¹ Summa theolog. 1—2. qu. 94. a. 2. et 3.

zakona v stvarstvu. Naravne zapovedi so božje zapovedi: ne le, ker jih je Bog razglasil na Sinaju in po evangeliju, ampak ker so kot zakoni narave zakoni stvarnika narave, Boga. S tem šele dobi etika svojo življenjsko moč. Pamet ni več zakonodavka, temveč le glasnica npravnega zakona. Odtod tisto moranje, ki je čuti človek ob zavesti dolžnosti, tisti kategorični imperativ: moraš, ne smeš! Vsa teleologija nagonov bi mogla biti le osnova za nekako npravno etiketo, če ne bi kazala na večni Telos, na prvi in zadnji smoter vesoljstva, in če ne bi obenem javila suverene in absolutne volje večnega zakonodavca, Boga. Tudi ta, božji moment, je torej etiki bistven, dà, ta ji je, bi rekli, življenjski princip; brez njega bi etika ne bila najgloblja sila človeškega življenja, temveč le bolj neka forma človeka dostojnega razmerja do samega sebe in do drugih, torej res komaj več kot etiketa. Če abstrahiramo od božjega momenta v etiki, ostane forma, ostanejo pravila naravne pameti. Vest ni več božji glas, vendar je še glas pameti. To formo pa najboljši izmed nasprotnikov krščanstva imenujejo etiko. Najboljši, pravimo. Zakaj so, ki so jim etika inštinkti sami brez pameti in tudi proti pameti. A če je etika modernim v najboljšem slučaju tista forma, ali potem ni čudno, da govore zlò o krščanski etiki, ki ima formo in življenje?

Oglejmo si sedaj po tej teoriji nekatere konkretne zglede, da vidimo, kje je globlje umevanje etike in narave, pri nas ali pri nasprotnikih!

Ostwald, monist, je zasnoval najmodernejšo »znanstveno etiko«, na podlagi načel o energiji. Najvišji etični princip je po tej znanstveni etiki takozvani »energetični imperativ«, ki se glasi: ne zapravljaj energije! To se pravi: Kakor v naravi vlada ekonomski princip, da ne troši po nepotrebnem sil, ampak z najmanjšimi sredstvi dosega svoje smotre, tako naj tudi človek ne zapravlja nesmotrno svojih moči. Kdo bi ometal, da ta princip ni pameten? Pameten je, toda nobena nova modrost! Da je vsaka zapravljalivost nemodra, za to res ni bilo treba šele moderne energetike. Vse to je že bolje in lepše povedala krščanska etika, ko je dejala: živi po pameti in delaj po pameti ter pusti vse, kar je nes pametno! Vsa krščanska etika se torej snuje na smotrnosti. Da je učila krščanska etika že davno pred Ostwaldom svoj »energetični imperativ«, to najbolje dokazuje dejstvo, da je vedno obsojala celo vsako »prazno besedo«, prav zato, ker je prazna beseda prazna, to je, brezsmotrna. »Za vsako prazno besedo, katero bodo

ljudje govorili, bodo odgovor dajali na sodnji dan.« (Mat. 12, 36.) Tu ni torej ničesar, kar bi bila odkrila šele moderna veda. Vprašati pa moramo, ali je moderna veda vsaj ohranila, kar treba za etiko? In reči moramo, da ni. Zakaj prvič: Ostwaldov imperativ je prazno besedičenje; Ostwald kot monist zanikuje svobodno voljo, a nezmislno je postavljati šele imperative tam, kjer od veka vlada determinizem. Drugič: Ostwaldov imperativ ne more obseči vse etike; kako naj obsodi Ostwald s svojim imperativom uboj, tatvino, krivo pričevanje? saj je vse to časih praktično sredstvo za svojo dobrobit! Tretjič: kar je pa poglobitno, Ostwald je vzel etiki večnost in z njo življenje, in tako je ostala le prazna forma. Kako resnobno se glasi božja sankcija krščanske etike: »Za vsako prazno besedo, katero bodo ljudje govorili, bodo odgovor dajali na sodnji dan!« A komu bo dajal odgovor človek, ki po Ostwaldovi teoriji zapravlja energijo? Bogu? Boga ni. Človeštvu? Kaj ga človeštvo skrbi! Sebi? Saj prav zato jo zapravlja, da sebi ugodí! Tu ni nobenega izhoda. Ob Bogu se ločita etika in etiketa. Etika brez Boga je le etiketa! Vse je lahko lepo in dobro, kar pravi, a tistega ne pravi, kar bi ji dalo življenje in večnost! Zapravljaj energijo! kar ti prepoveduje Ostwaldov imperativ — pametno ni, pametnega človeka dostojno ni, a to je tudi vse. Nekaj je, a neskončno premalo, da bi mogli govoriti o resnični etiki. Forma je, življenja ni!

Kar Ostwald, bistveno isto v tej ali oni obliki uče vsi moderni, ki jim je še nekaj do etike. Tipično se odkrivajo njih etični nazori v pedagogiki. Kdo se ne spomni, če govorimo o pedagogiki, enega največjih izmed modernih pedagogov, Fr. W. Foersterja? Foerster je že odnekad živo prepričan o silnem pomenu etike za človeštvo. O tem priča njegovo požrtvovalno delo za etične družbe. Pred Ostwaldom in premnogimi drugimi ga odlikuje globoko umevanje psihe, človeške duše. Dočim je Ostwald po resnici materialist in le v domišljiji ter besedah nekaj idealist, je Foerster skozi in skozi prežet od lepega idealizma. Prav zato ima toliko častivcev, ki so kar očarani od njegovih plemenitih vzgojnih misli. In vendar! Ali se Foersterjeva etika bistveno loči od Ostwaldove? Odkod pa zajemlje Foerster vzgojne motive? Zlasti priljubljena motiva sta mu čast in samozavest. Vzgoji v dečku čut časti in samozavesti — to je njegov nauk — in vzgojil si moža! To se pravi: motivi so drugi kakor pri Ostwaldu, ne sirovo tehnični in ekonomski, ampak psihični in idealni, toda ino-

vrstni niso; oboji so brez teološkega, brez božjega momenta. In brez tega, smo dejali, etika ni etika. Ne da bi zametali take motive — pedagogika jih mora umno uporabljati — toda zadostni ti motivi niso, da bi resnično vzgojili v človeku človeka. Brez božjega momenta ni tiste velike resnobe življenja, ni tiste nepreprekljive odgovornosti, ni tiste nepodkupljive sankcije, ki jo je spoznal kot etiki svojsko že Kant. Etika mora oznanjati svoj neizprosni imperativ tudi tedaj, ko so prešli vsi ekonomski oziri, vsi miki koristnosti in ugodja, ko je izgubljena čast, ponižana samozavest, ko zgrabi moderni bogoodtujen človek samo še za revolver. Tudi tedaj mora govoriti prava etika: stori, kar si dolžan, in če je dolžnost križ, nosi križ, in če ni videti konca, nosi težki križ vse dni življenja! Le taka etika more vzgojiti človeka, a taka etika črpa svojo moč le iz večnosti, iz božjih globin.

Bodimo pravični! Tudi Foerster spoznava to bolj in bolj. Pustil je etične družbe in iz njegovih del se glase vedno bolj resnobne besede o religiji, o krščanstvu. To spoznanje je priznanje, da etika brez verskega, torej brez božjega momenta ni mogoča.

Nasprotniki radi ugovarjajo, češ, saj katoliška morala tudi ne vzgaja le нравno čistih ljudi, in nasprotno tudi morala brez vere vzgaja dobre ljudi. To je star sofizem. Vprašanje ni, ali nima etika tudi brez božjega momenta nekih dobrih naravnih motivov, ki v srečnih razmerah obvarujejo človeka najhujših zablod — take motive ima in krščanska etika jih ne taji, temveč vpoštevata —; vprašanje tudi ni, ali etika vedno doseže namen — vsi vemo, da ga ne, zakaj človek je svobodno bitje —; vprašanje je le, katera etika je zmožna, v vseh razmerah, tudi najtežjih, udržati človeka v mejah нравne kreposti. In to, pravimo, more logično le etika, ki daje človeškemu življenju večnih motivov. Priznati pa moramo, da prav tu krščanska etika zajema globlje spoznanje in višjih moči iz nadnaravne vsebine krščanstva. Sama naravna etika ni zmožna zadovoljive pedagogike. Logično moč ima: če se meri vrednost življenja po večnosti, tudi največja žrtev za krepostno dejanje ni prevelika. A nima zadostne moralne moči: »video meliora proboque, deteriora sequor« (Ovidij), »hoteti je sicer v meni, a storiti dobro, tega ne najdem« (sv. Pavel). Tu podaja krščanska etika pedagogiki dvojega: dogma o izvirnem grehu pojasnuje pedagogiki tisto prečudno človeško slabost, ki vedno in vedno ad absurdum dovaja teorije Rousseaua o »dobri naravi«, h kateri se je treba

vrniti; dogma o milosti pa nudi pedagogiki nadnaravnih sil, s katerimi je mogoče tisto slabost resnično premagati. Moderna pedagogika je prav zato ob vseh lepih psiholoških teorijah toliko da ne docela sterilna, ker ne pozna več nauka o molitvi in zakramentih. V krščanski pedagogiki se pa prav tako ravno tu kaže prelepa harmonija med naravo in nadnaravo: krščanstvo ne zanikuje narave, a jo usovršuje.

Kako krščanska etika poleg božjega momenta globoko umeva naravni moment, se jasno kaže ob pozameznih življenjskih vprašanjih. N. pr. ob seksualnem problemu. Kdor je prebiral dr. H. Tumove članke o seksualnem problemu v »Naših zapiskih«, se je nahajal v čudnem duševnem razpoloženju: zdaj je moral dr. Tumu odločno oporekati, zdaj mu odločno pritrjevati, žal da večkrat oporekati. Dr. Tuma docela napačno pojmuje razmerje Cerkve do spolnega vprašanja. Misli, da Cerkev prepoveduje in zapoveduje doli z viška brez poznanja človeške narave. In vendar bi moral sam opaziti, čim bolj napreduje naravno umevanje spolnosti, tem bolj se bližajo rezultati vede etiki Cerkve. Dr. Tuma priporoča mladini čisto življenje, češ da spolni nagon nikakor ni nepremagljiv, saj mlad človek popolno dozori še le po dvajsetem letu: uči mladino, naj se mnogo giblje v naravi, pridno dela, vnema za ideale, za socialno delo; opozarja jo, da je umetnost nekaj lepega, a lahko tudi kvarno vpliva na razvoj spolnosti; svari jo pred alkoholizmom. O zakonu uči, da se mora v njem spolna ljubezen »sublimirati« v duševno ljubezen. Ali ni vsega tega že davno učila Cerkev, tudi takrat, ko so moderni oznanjali mladini, da se treba »izživeti«, rekoč: memento vivere? Ali ne stavi Cerkev zakonski ljubezni najvišjega ideala, ljubezni božjega Srca do Cerkve? Cerkev dobro umeva resni pomen spolnosti, seveda dobro umeva tudi nevarnosti izkvarjene seksualnosti, odtod nje nega zakonske svetosti, odtod nje skrb za neomadežano mladost. Dr. Tuma predstavlja nauk Cerkve, kakor da je zakon nekaj umetno izmišljenega. Kakšno nepoznanje resničnega nauka katoliške Cerkve! Spet treba pogledati n. pr. samo v dela sv. Tomaža Akvinskega, da se človek prepriča, kako izvaja krščanska etika prepovedi in zapovedi glede spolnosti ravno iz nje narave in nje smotrov. Osnovna razlika med modernim naziranjem in med nauki Cerkve ni odtod, kakor da so moderni doumeli naravo in pomen spolnosti, Cerkev pa ne, ampak ravno nasprotno. Krščanski etiki je primarni namen spolnosti tisti, ki ga oznanja vsa narava:

rodnja, ki spet terja vzrejo in vzgojo, sekundarni namen vzajemnost moža in žene. Ni torej uživanje, ni ljubezensko življenje vrhovni namen, ki bi se mu moralo pokoravati in žrtvovati vse drugo in po čemer bi se morala določati zakonu etika. To misli zmotno z modernimi dr. Tuma, zato blodi potem pojme in ne more doumeti, da je že naravni etični imperativ proti rabi preservativov, in naravni socialnoetični imperativ proti razporoki in svobodni ljubezni. Kajpada dobiva krščanska etika tudi v tem »več luči« iz razodetja, brez dvoma, vendar so nje osnovni nauki nauki narave, in prepričani smo, da bo narava, če ne drugače, a posteriori, z žalostnimi izkušnjami, tudi moderno človeštvo prepričala o tem. Resnejših miselcev se itak že loteva strah ob pogledu v bodočnost. Mnogo so začeli moderni govoriti o »evgeniki«, o izboljšanju pasme s pametnim spolnim življenjem. A kaj hoče pamet, kjer ni nobene moči zoper strast? Predvsem več spolne etike, to bo najboljša evgenika!

Spet drug lep zgled, kako globoko naravna je krščanska etika, je sociologija. Sicer je zapisal dr. Slanc v »znanstvenem« delu o »zadrugi« te le besede: »Razne cerkve v teoriji zagovarjajo vzajemno življenje. Večina vernikov ima čustvovanje, kakor vse človeštvo. Le škoda, da veronauki učijo, da imajo ta čustva nadpriroden izvor. Verstva učijo, da nima teh čustev, kdor ni veren in da jih n. pr. divjaki nimajo.«¹ Kje je našel dr. Slanc to modrost, to najbrže ve le on (tisti, ki ga poznajo, pravijo, da treba sprejeti sploh vse »znanstvene« trditve tega znamenitega moža le z veselim smehom, češ da je njegov hvaležni »znanstveni« namen samo zabavati svet!), glede krščanstva je resnica tudi tu ravno nasprotna. Krščanska etika daje sociologiji za temelj prav tisto načelo, ki ga je postavil že pogan Aristotel, da je namreč človek po naravi socialno bitje. Odtod in pa iz drugega načela, da je človek oseba, izvaja krščanska etika vse osnovne socialne zakone. Resnično pa je — morda je dr. Slanc kdaj o tem kaj slišal, da se mu zdaj nekaj sanja —, da je dala krščanska dogma o Bogu Očetu in o Kristusu, Odrešeniku vseh, naravni socialnosti še novo nadnaravno moč. Sama naravna etika bi bila težko premagala tisto globoko nasprotje med judi in nejudi, med heleni in barbari, med svobodnjaki in sužnji, ki je vladalo v poganstvu, in bi bila težko vnela tisto veliko ljubezen do ubogih in zatiranih, ki je

¹ Dr. Karel Slanc, Zadruga in njen pomen v razvoju človeštva (Socialna Matica, 1913), 63.

značilna za krščanstvo. Tudi tu je dalo krščanstvo novega globljega spoznanja, višjih motivov in novih moči! Zato je krščanska sociologija edina, ki je res zmožna rešiti socialno vprašanje. Zakaj krščanska sociologija vpoštevava vse naravne sile, veseli se vsakega res znanstvenega napredka v umevanju gospodarskih zakonov, pozdravlja vsako psihološko vglobljenje v dušo delavskih stanov — milost ne uničuje narave —, a vsemu temu daje iz svojega novih vidikov, novih impulzov, novih moči, daje tisto, brez česar blagovita socialna reforma ni mogoča, nadnaravnih principov za nravno reformo — milost naravo usovršuje! —

Tako je krščanska etika nadnaravna, ne da bi bila manj naravna ali cela nenaravna. Dà, le krščanska etika dejansko vsebuje resnično naravno etiko!

Veliki pomor XX. stoletja.

(Neomalthuzianizem.)

Dr. Lambert Ehrlich (Celovec).

Ničevi razlogi neomalthuzianizma in njega obsodba.

Odkar živi človeški rod, so posamezniki grešili proti naravnemu redu, ki ga je Bog postavil zakonski zvezi. Kakor so bili na svetu kljub vsem postavam tatovi, lažniki itd., tako so bili na svetu odnekaj ljudje, ki so praktično že izvajali malthuzianizem. Celò sveto pismo navaja tak slučaj (Gen. 38, 9). Komoditeta, udobnost, strah pred boleznijo itd. napotijo tega ali onega, predvsem v krogih inteligence, da se izkuša izogniti zarodu. Taki dostikrat imena neomalthuzianizma še slišali niso ter se čutijo nekako krive, kar je gotovo le dobro znamenje. Taka dejanja zagreše pogosteje tudi dekleta, ki so bila zapeljana in si v svojem obupu ne vedó drugače pomagati! Tega ni mogoče zagovarjati, a razumljivo je! Vplival je tu še dosti blag nagib v razmerju z gorenjimi nagibi: strah, da pridejo ob dobro ime.

Toda proti tem posameznim pojavom človeške strasti in slabosti se tu ne vojskujemo!

Naš boj je z močno novo strujo, ki hoče ovreči stara načela naravne in krščanske morale, ki hoče opravičevati to,

kar je doslej krščanska Evropa smatrala za pregrešno in slabo, ki hoče postaviti nova etična načela v tem oziru, ki hoče iztrebiti z vso silo iz postavodaje in današnjega prava one paragrafe, ki, v popolnem soglasju s krščansko moralo, kaznujejo umetno omejitve rojstev, z eno besedo, naš boj je z novim etičnim sistemom, ki je naravna posledica monizma in darvinizma.

Pod darvinizmom razumemo tu antropologično descendenčno teorijo, ki namreč trdi, da se je človek v naravnem razvoju, in sicer po duši in telesu, povzpел od živali do človeške narave. Zlasti ta teorija pospešuje malthuzianizem. Haeckel je populariziral to teorijo v svoji knjigi »Die Welträtsel« in največje socialno-demokratsko glasilo v Avstriji, »Arbeiterzeitung«, imenuje nekod to knjigo novo sveto pismo za delavce. V tej knjigi razlaga Haeckel z vso resnobo vse stopnje razvoja človeškega rodu. Tako našteva 22 stopenj, od pristanice do opice, po katerih se je baje človek polagoma razvijal, in daje tem stopnjam fantastična imena. Zastopane so najrazličnejše vrste živali. Kot dokaz za antropologično descendenčno teorijo navajajo naravoslovci med drugim tudi takomenovani biogenetični zakon, po katerem naj je ontogeneza samo kratka obnovev fylogeneze, češ da se v materinem telesu razvija zarod zaporedoma po vseh onih stopnjah, po katerih se je razvijal tisočletja človeški rod! Torej bi bil telesni plod skoraj do poroda čisto navadna žival! In splav? Ta potemtakem nikakor ne pomeni več uničenja človeškega bitja, ampak nerazvitega živalskega bitja. To je klasičen zgled, kako slabo lahko vplivajo modroslovni sestavi na praktično življenje. Tu suponiramo, da so monizem, descendenca, posebno tudi biogenetični zakon v intelektualnem oziru pogrešene blodnje. Ni namen te razprave, pobijati modroslovno podlago neomalthuzianizma. Samo mimogrede smo hoteli to omeniti, da se razvidi, na kakšnih tleh se neomalthuzianizem najbolj razvija.

Ogledati si hočemo razloge neomalthuzianizma in dokazati njegovo absurdnost iz posledic.

Neomalthuzianizem se sklicuje na to, da bo kmalu zemlja pretesna za toliko ljudi, da so že zdaj stanovi vsi prenapolnjeni, da narašča proletarijat, da raste konkurenca na vseh poljih. Na to smo odgovorili deloma že prej. Za enkrat se pač ni bati, da bo zmanjkalo prostora. Šele ena tretjina zemlje je pravilno obdelana in tudi ta se da še dosti izboljšati. Sicer ima pa še tudi industrija in tehnika nepregledne možnosti razvoja in bo dajala še vedno

več ljudem kruha, na drugi strani pa zahteva prav ona silno veliko človeških žrtev (po rudokopih, tovarnah itd.). — Nadalje je prava razdelitev človeških moči, rešitev proletariata itd. stvar pametne socialne postavodaje, razumne kolonialne politike, nikakor pa niso starši poklicani posezati tu vmes z umetno omejitvijo rojstnosti. Države, dežele, občine, razna društva, cerkveni redovi imajo tu hvaležno polje za legislativno in karitativno socialno delo. Kaj bi na primer reklo kmečko ljudstvo, če bi se mu nasvetovalo: naj za eno leto omeji poljedelstvo in živinorejo, da ne bo preveč konkurence na sejmu! Ta argument je na prah podoben razlogu malthuziancev. Prav isto je, če se sklicujejo na druge gospodarske razloge, recimo: na razkosavanje dediščine. Brezdvomno je delitev dediščine vsem dedičem po enakih delih povzročila že obilo gorja. Toda temu naj odpomore postavodaja s pametnim dednim pravom! Ono dedno pravo, pravi Leroy-Beaulieu (*Economiste française* 1889), ki navaja starše, da imajo samo enega otroka, je naravnost atentat na narod!¹ Država naj torej spremeni dedno pravo, in liberalizem, ki je ustvaril dedno pravo na podlagi popolne svobode in proste konkurence, naj uvidi svojo napako ter naj jo popravi! Pa isti liberalizem nasprotno le razširja neomalthuzianizem ter hoče izganjati hudiča z Belcebubom.

Toda neomalthuzianizem hoče vsaj iz filantropičnih ozirov do matere in do otroka, iz sočutja do njih, izvrševati svoje poslanstvo.

Kar tiče ženskega spola, je treba omeniti pred vsem, da je materinstvo naravni fizični poklic žene. Materinstvo (nosečnost) ni bolezen, ampak naravno stanje. Ukinjevat materinstvo je za ženski spol toliko kot odrezati človeku nogo ali roko! To je treba predvsem pomisliti in s tega stališča je treba presoјati stvar! Rana ali bolečina na roki ali nogi pač ni povod, da se takoj odreže cela roka in noga! Materinstvo kot tako nikakor ne uničuje ženskega zdravja! Nebroj čistiljivih mater imamo med slovenskim narodom, ki so rodile celo vrsto otrok državi in cerkvi v prid in sebi v čast in tolažbo, a so kljub temu ostale zdrave do visoke starosti. Na Kranjskem n. pr. pride povprečno na vsako družino **nad 5 otrok**, in kranjske matere bi se pač zahvalile za hinavsko skrb neomalthuziancev za njihovo zdravje, ako bi jim hoteli obrazložiti svoje filantropične nazore. Ako je ta vzvišen poklic žensstva škodljiv, potem je pač narava naredila veliko napako, da je

¹ Dr. Bornträger, O. c. str. 90.

prisodila to nalogo ženskemu spolu pod takimi pogoji. Ne! narava je nezmotljiva! One žene, ki po zakonih narave porajajo otroke in jih same **dojijo**, kar je glavno, so večinoma zdrave, in celo bolezn, katerim so podvržene kot drugi ljudje, jih nikakor znatno ne ovirajo! Ženske, katerim je njihov naravni poklic v kvar, so izjeme in izjema le potrdi pravilo! Za to nam ni treba posebnega strokovnjaškega spričevala kakega zdravnika, to lahko vsakdo opazuje v domači vasi med Slovenci, kjer so mnogoštevilne družine še v navadi.

Ako se hočejo neomalthuzianci sklicavati na slaboten in bo-lehen zarod, češ: otroci iz maloštevilnih družin bodo krepkejši in obratno, jim moramo tu še bolj oporekati. Niti na telesno niti na duševno razpoloženje otrok ne vplivajo kvarljivo številnejši po-rodni ene in iste matere.

Statistika dokazuje ravno nasprotno. Na Francoskem je umrljivost dojenčev 14·3 ‰, na Angleškem samo 10·9 ‰, v Srbiji (kjer je dvakrat toliko otrok kot na Francoskem) tudi samo 14·3 ‰ od vseh umrlih. In umrljivost sploh je bila na Francoskem (19·3 vsako leto na 1000) višja kot na Nemškem (17·1), dasi je bila rojstnost na Francoskem l. 1909: 19·3 ‰ in na Nemškem 31 ‰.

Kako pride nadalje, da je bila povprečna starost moškega in ženskega spola na Angleškem in Nemškem višja kot na Fran-coskem, kjer vendar baje neomalthuzianizem iz zdravstvenih ozirov tako cvete?

Profesor Ballov navaja sledeče številke:

Učakali so povprečno

starost	na Pruskem	1894/97	moški 41·52,	ženske 44·99 let
	na Francoskem	1890/92	„ 41·64,	„ 44·61 „
	na Angleškem	1881/90	„ 43·66,	„ 47·18 „

Torej prav ženski spol na Angleškem in Nemškem, ki ga neomalthuzianizem ne varuje (!) tako izdatno porodov kot na Fran-coskem, dosega višjo starost kot na Francoskem.¹

Friedjung na Dunaju je nadalje opazil, da so ravno otroci edinorojenci dostikrat histerični in na živcih bolešno razviti. Med 100 takih otrok je našel samo 13 popolnoma zdravih, med istim številom drugih otrok pa 69.² Najbolj značilni so pa podatki glede vojaške sposobnosti. V Nemčiji pride na Poznanskem 5 otrok na

¹ Dr. Bornträger, str. 85, O. c.

² Dr. Bornträger, str. 88, O. c.

1 družino in na 1000 ljudi pride 20·6 za vojaščino sposobnih. V Berlinu, kjer pride 1·7 otrok na 1 družino, je prišlo 9·7 za vojaščino sposobnih na 1000. 60—65⁰/₁₀₀ nabornikov je bilo na Zahodnem Pruskem in na Poznanskem potrjenih, v Berlinu 35⁰/₁₀₀. Na Nemškem pride $\frac{2}{3}$ vojakov z dežele in samo $\frac{1}{3}$ iz mest. Obenem pa je na deželi več otrok v družinah. Omenili smo tudi, da družine z mnogo otroki dobivajo težko stanovanje. Posebno velja to za delavce. To je res in kdorkoli je nekoliko opazoval stanovanjske razmere po mestih, je ravno to čestokrat slišal. Nad to nezdravo antipatijo hišnih lastnikov proti otrokom so revne družine silno ogorčene in razumljivo je, da se v takem ozračju lahko širijo neomalthuzianske ideje. Resna socialna postavodaja bo pač morala stanovanjsko vprašanje rešiti in razni činitelji bodo morali skrbeti, da se ustanavljajo delavski domovi. Ravno mnogoštevilnim družinam bi se morala dati prednost.

Isto velja glede izgovora, da ženske ob času nosečnosti in poroda izgube zaslužek. Silno drago pač kupuje in plačuje človeška družba to malo žensko delo, če izgublja s tem človeška bitja. Ženi bi sploh ne bilo treba za zaslužek delati, vsaj redno ne kot možu, za to mora poskrbeti socialna politika.

Na videz bo morda razlog, da ubogim staršem ni mogoče preživiti in vzgojiti veliko otrok in da potemtakem narašča proletariat, beraštvo in vlačugarstvo, najbolj uvaževanja vreden. A naj si vsak sam stavi vprašanje, ali res pozna obilne družine, v katerih so otroci edino zaradi uboštva staršev propadli, dasi so bili starši sicer pošteni in pridni in so, kar najboljše so mogli, pošteno in v strahu božjem vzgojili otroke. Po resnici takih slučajev ni. Na mnogoštevilnih družinah je izreden, poseben blagoslov! Ako ni kake druge hibe v družini, se otrokom navadno dobro godi. Nekaj zgledov: Navadna, skromna kmečka hiša. 7 otrok, 5 fantov, 2 dekleti. Najstarejši prevzel dom! ugleden gospodar. — Drugi: mizarški mojster na Dunaju! Tretji: posestnik in stavbeni mojster v bližini. Četrty: črevljar, potem šel v Ameriko, kjer dobro služi. Peti: narednik pri vojakihi. — Eno dekle: pridna kmetica, druga: učiteljica.

Drug slučaj: precej veliko posestvo; premoženje skoro vse naloženo v posestvu. Osem otrok: trije fantje in pet deklet. En fant uradnik pri pošti, drugi premožen trgovec, tretji doma posestnik, toda tako, da je celo posestvo vkup ostalo. Dekleta: prva poročila veleposestnika, druga višjega uradnika, tretja ravno

tako, četrta premožnega trgovca, peta privatnega, akademično izobraženega uradnika. Tretji slučaj: oče: šolski ravnatelj: šest deklet (nič fantov), toda pridna družina. 3 so se poročile s profesorji, 3 so pa učiteljice laškega jezika, 1 na Dunaju, 2 v Parizu ter imajo izvrsten zaslužek! Gotovo bi človek rekel, da je za uradnika 6 otrok, posebno 6 samih deklet, hudo breme!

Četrti slučaj: mali privatni uradnik: služba od danes na jutri. 5 otrok: 3 fantje in 2 dekleti. Najstarejši dovršil gimnazijo, drugi je v četrti gimnaziji, tretji je še nedorasel; eno dekle bo v 1 letu učiteljica, druga bo vstopila kot knjigovodkinja v kako trgovino. Družina poštena. Takih slučajev bi se dalo naštetih nebroj. Brezdvomno so uničili alkohol, nepoštenost, zapravljivost, lenoba, ošabnost itd. nebroj družin, a veliko število otrok še ni uničilo prav nobene družine, ako je bila družina poštena, bogaboječa, delavna in skromna. Otroci so glavnica, ki nosi prav kmalu izdatne obresti, posebno danes, ko so posli tako dragi.

Seveda, ako se otroci smatrajo za nadlogo in nadležnost, ki ovirajo zložno življenje, ki motijo matere, da se ne morejo udeleževati gledališke in koncertne sezone, da ne morejo zahajati v kopeli in na potovanja, z eno besedo, da se ne morejo popolnoma emancipirati od »trivialnega« materinega poklica, ako je staršem žal za denar, ki bi ga morali potrositi za vzgojo otrok in ako starši rajši sami uživajo to, kar bi morali po naravnem redu dati otrokom, pač takega naziranja ne moremo beležiti kot plus, ampak kot žalosten minus na polju prave prosvete in omike, ki ga je nam naklonila toliko hvalisana moderna kultura. In tu smo že pri žalostnih posledicah neomalthuzianizma.

Menda je padanje rojstnosti merilo za vedno višjo prosveto, kakor trdijo nekateri sociologi! Čudna prosveta! Japonec Kuru-shima Tamori (»Die Zeitschrift«, Aug. 1911) je dal kulturni Evropi zaslužen lekcijo, ko je rekel: »Evropejsko naziranje o zmanjšanju števila otrok je Japonkam popolnoma tuje. Japonke si rajši nalagajo najhujše žrtve. Nemška žena iz boljših krogov si noče naložiti nobene samozataje in truda ter se ne mara odpovedati nobenim užitek, da bi državi vzgajala otroke. Nadalje je preveč ničemurna, da bi žrtvovala telesno lepoto otrokom; rajši žrtvuje svoje zdravje.«¹

¹ Dr. Bornträger, O. c. str. 97.

Naj se Japonci take kulture varujejo! To je tista kultura, ki je upropastila Egipčane, Grke in Rimljane in ki poniža človeka pod žival, kakor dobro omenja dr. Bornträger (O. c. str. 101), kajti na eni strani naj bi bilo spolno uživanje popolnoma nebrzdano, na drugi strani pa naj bi se preprečevale njegove naravne posledice, tako da bi ne bilo nobene odgovornosti; naravni zakon niti živali ne pusti tako daleč zabloditi ter jim je vcepil nagon, ki jih vodi v tem oziru popolnoma smotrno.

Dà! Neomalthuzianizem pomeni silno nravno dekadenco celih narodov!

Ako se matere sramujejo velike družine, ako se denar rajši troši za toalete, udobna stanovanja, gledališča, razne športe, je pač to znak sebičnega materializma! Dà! Moderni ljudje ne vedo več, kaj je žrtev, samozataja, odpoved, in da je žrtev merilo prave človeške osebnosti. Bolj ko se samega sebe obvladaš, bolj si sam svoj in torej bolj oseba, ker si bolj sui juris.

Še strašnejše je tisto podcenjevanje živega človeškega bitja, ki se tako lahkomiselnost pred porodom uničuje; kajti neomalthuzianizem ne dosega svojega cilja samo s preprečenjem spočetja, ampak tudi, in sicer še večkrat, z uničenjem že spočetega bitja, z umetnim splavom! Spočeto bitje, vsaj po prvih mesecih, je veljalo prej kot nekaj svetega, nedotakljivega, kot bitje z dušo in telesom, čigar uničenje je umor! Neomalthuzianizem sega od dne do dne dalje ter izkuša opravičevati umetne splave tik pred porodom. En korak naprej, in padli bomo z navidezno najvišje kulture na nivó divjih plemen, starih Špartancev in Rimljanov, in poganskih Kitajcev, ki so si lastili in si še lastijo pravico, zavreči že rojene otroke, ako jim ne ugajajo! Ali je še večja ironija mogoča? Oni Kitajci, katerim se neomalthuzianci zaradi mnogoštevilnih otrok posmehujejo, bodo potem naši učitelji. — Dà, v neomalthuzianizmu se ne zrcali drugo kot ateizem in plitvi racionalizem, ki je odstavil pravega Boga ter postavlja na njegovo mesto človeka, ki naj bo absoluten in neomejen vladar samega sebe in vsega sveta.

Staviti si moramo nadalje vprašanje: kako bodo taki starši vzgojili svoje otroke, če jih sploh imajo! Ali so taki starši, ki so na tak kruti način žalili nravni čut na lastni osebi, sposobni vcepiti otrokom zmisel za čisto naravno življenje, zmisel za žrtev in samozatajo? Strah nas je lahko takih neomalthuzianskih mater in naj se vsakdo vpraša, ali bi želel imeti neomalthuziansko mater!

Neomalthuzianizem končno izpodjeda in izpodkopuje glavni temelj človeške družbe, posebno države, namreč zakonsko zvezo kot tako; in sicer njene korenine! Zakonska zveza je — tudi po naravnih zakonih — pogodba moža in žene, ki ji je namen roditev in vzgoja otrok. To je prvotni namen zakona. Vsi drugi nameni so postranski. Ako se pa ravno dosega prvotnega namena vedé in hoté prepreči, čemu še zakon? Ostanajo potem le še zgolj materialni interesi najnižje vrste: ustreči strastem, uživati nemoteno udobnosti življenja, itd. Kaj naravno je, da se začne ložje rušiti taka zveza in da je ločitev zakona dostikrat čisto naravna posledica neomalthuzianizma. Zakoni, ki imajo otroke, se ne ločijo zlahka, posebno če je več otrok. — Mayr¹ (Statistik und Gesellschaftslehre III. Bd., str. 224) podaja sledečo statistiko.

Izmed sto ločenih zakonov je bilo l. 1905

	brez otrok	z 1 otrokom	z 2 otrokoma	z nad 5 otroki
v Berolinu . . .	49'6	25'3	13'7	0'7
v Parizu . . .	53'5	26'5	13'8	0'3
na Saksonskem . .	39'9	27'—	16'7	2'2
na Ogrskem . .	60'8	24'1	8'7	1'9
na Angleškem . .	38'—	25'7	16'5	?

Isto sliko nam kaže Avstrija² za leto 1910: Izmed 2811 ločenih zakonov je bilo 1332, torej 47'3⁰/₁₀, brez otrok!! In 1479 ostalih zakonov je imelo skupno **3264!!** otrok, ali 2'2 otroka na eno družino, torej **sistem 2 otrok**. — Brezdvomno: neomalthuzianizem in razporoka korakata vzporedno.

Razen te popolne anarhije na etičnem polju pa prinaša neomalthuzianizem tudi pogubo v fizičnem oziru.

Na neomalthuzianskem kongresu v Haagu l. 1910 se je bahala predsednica društva »Fédération Universelle de la Régénération humaine« gospa Drysdal Vichery, da se je po zaslugi tega društva preprečilo od l. 1879 21 milijonov porodov!³ — To je lep preporod človeštva, ki ga uganja ta zveza!

Koliko človeških moči je odtegnil neomalthuzianizem posameznim narodom, so pač jasno dokazale številke v prvem delu razprave.

Omenimo samo še, da je nepregledno število žen ravno vsled umetnih manipulacij za preprečenje spočetja in poroda za-

¹ Dr. Bornbräger, O. c. 95.

² Österreichisches Statistisches Jahrbuch 1911.

³ Dr. Bornbräger, O. c. str. 55.

padlo popolni nerodovitnosti, raznim neozdravljivim boleznim in prerani smrti! Kakšno odgovornost si nakopljejo take ne-bodimaterne na svojo vest!

Kaj to pomeni, da je ravno v neomalthuzianskem Berolinu največ mater v porodni postelji umrlo, ko je vendar tam zdravniška pomoč najbližja? Povprečno¹ je umrlo na porodni postelji

leta 1909 v Berolinu	66'39	na 10'000 mater,
v Münstru	25'01	» » »
na Poznanskem	20'13	» » »

dočim je prišlo isto leto na 1000 prebivalcev v Berolinu 21'8, v Münstru 43'94, na Poznanskem 37'85 porodov.

O slovenskih bogomilih.

Prof. dr. Fr. Trdan.

Politične in cerkvene razmere na Kranjskem tekom 13. stoletja.

Da lažje umemo postanek in razvitek heretičnega gibanja na kranjskih tleh, hočemo na kratko orisati miljé takratnih političnih in cerkvenih razmer.

Izmed dežel, ki so tvorile takozvano Notranjo Avstrijo, se je ravno Kranjska razmeroma pozno razvila v enoten političen teritorij. Ležeča na zadnjih odrastkih južnih Alp in severnih obronkih Krasa, je postala važna prehodna dežela med orientom in okcidentom, in to posredovalno stališče vseskozi označa njeno razkosano zgodovino. V političnem oziru je pripadala *marchia Creina* Koroški, katere samostojni vojvodi so jo vladali sprva po mejnih grofi, pozneje po deželnih namestnikih. Izmed kranjskih mejnih grofov, ki so stolovali v Ljubljani ali pa v Kranju, se omenjajo v starejših listinah: Popo, Valtilo in Ulrik.²

¹ O. c. str. 97.

² Schumi, *Archiv*, I. je sestavil sledečo nasledstveno vrsto: Popo I. (973—976), Valtilo (976—1011), Ulrik 1011—1029); Mell, *Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis XIII. Jahrh.*, Graz 1888, str. 15, je domneval, da je med Valtilom in Ulrikom vladal najbrž še en mejni grof. To domnevo so izpopolnila raziskavanja dr. Grudna, ki je med Valtila in Ulrika vstavil mejnega grofa Eberharda.

V 11. stoletju nahajamo znatno število prostovoljnih daril škofom iz Freisinga in Briksena, katerih posestva so obsegala precejšen del Gorenjske. Velika je bila tudi teritorijalna moč akvilejskega patriarhata, pod čigar jurisdikcijo je spadala Kranjska že od leta 811.

Poleg imenovanih cerkvenih knezov stopajo od začetka 13. stoletja vedno bolj v ospredje tirolski Andeks-Merani in grofje Bogen, ki so si pridobili obsežna posestva na Dolenjskem deloma z nakupom, deloma z ženitvenimi pogodbami.

Za umevanje pričujoče razprave je važen tudi ogrski kralj, imejitelj takozvane *marchia Hungarica* ali *marchia Sclavonica*. S tem imenom so zaznamovali ogrsko-hrvaško mejno ozemlje med Krko in Kulpo.¹ To zaznamko nahajamo prvikrat v listini patriarha Ulrika II. (1162—1182) iz Akvileje, kjer izpričuje, da je podaril njegov sorodnik Meinhard, comes de Hystria, samostanu Stični razen drugih posestev tudi duas villas in *Marchia Ungarica juxta Gurch fluvium sitas*.² Kdaj je prišel ta obmejni kos v posest ogrske krone, ni znano. L. 1091, ko so ustanovili zagrebško škofijo, je podaril kralj Ladislav nje zahodni del, t. j. okolico Metlike in Črnomlja, zagrebškemu kapitelju kot desetinsko ozemlje.³ Kralj Bela IV. (1235—1270) si je nadel celo naslov *dominus Carniole* in bogato obdaroval na novo ustanovljeni samostan pri Kostanjevici. Ob mejni reki Bregana sta skupaj trčili tudi diecezanski meji Zagreba in Ogleja ter posestva stiškega samostana. Zato ni čudno, ako nam listine 13. stoletja poročajo o neprestanih prepirih oglejske in zagrebške Cerkve.

Veliko bolj enostavne so bile v teku 13. stoletja cerkvene razmere. Odkar je bila Kranjska priklopljena državnemu organizmu Karola Velikega, je prevzel oglejski patriarh nalogo, dovesti deželo krščanstvu in krščanski kulturi. Te naloge so se poprijeli še skoraj z večjo vnemo briksenški in frizenški škofje, ki so podpirali tudi nemške kolonizatorične poizkuse. Vendar je značilno, da je ostala jurisdikcijska oblast, kljub velikemu vplivu in ugledu obeh nemških diecez, v rokah oglejskega patriarha; le poedini manjši kraji so priznavali tržaškega škofa za svojega gospoda v cerkvenih zadevah. Tudi so vsled novih pogodb razmerje med

¹ Po mnenju Mella, o. c. 82, se rabi v teku 14. stoletja enaka nomenklatura za vso Dolenjsko.

² Urkb. f. Krn. I. 127, 140, 150, 173.

³ Tkalčič, *Monumenta historica episc. Zagrabienensis* II., 1.

Oglejem, Briksenom in Freisingom tako uredili, da je izvrševala nemška duhovščina svoje dušno-pastirsko delo v sporazumu z vsakokratnim oglejskim patriarhom.

Celo patriarhalno diecezo so vladali višji diakoni in dekan, kojih službe še ni omejevala rezidenčna dolžnost. Toda ravno pomanjkanje te dolžnosti je rodilo veliko senčnih posledic takratnega dušobrižja. Dostikrat se je pripetilo, da je bival nadpastir izven svojega cerkvenega teritorija, dočim je prepustil dušno pastirstvo obubožanemu kaplanu. Zato iščemo upravičeno v teh žalostnih razmerah enega onih glavnih vzrokov, ki so netili splošno nezadovoljnost zoper duhovščino in odpirali na stežaj vrata naglemu razvoju bogomilske herezije.

Patriarh Bertold in bogomili.

Oglejski patriarh Bertold je znana osebnost v zgodovini 13. stoletja. Kot zadnji moški potomec grofov Andeks-Meran je upravljal do l. 1206 škofijo Bamberg. V teku dvanajst naslednjih let ga nahajamo zvečine na dvoru ogrskega kralja Andreja II., kjer je užival protekcijo svoje sestre Jere, soproge Andreja. Če ravno še ni bil dosegel postavne starosti, je dobil na prizadevanje kraljice palij za Kalosco. L. 1209 je postal celo ban hrvaški in tri leta pozneje vojvoda erdeljski ter višji župan komitatov Bacs—Bodrog. Po smrti patriarha Wolfergerja (23. januarja 1218) je zasedel oglejsko stolico, ki jo je po 33 letnem vladanju dvignil na višek moči in slave.

Iz Bertoldove vlade hočemo povzeti le njegovo razmerje do Kranjske in bogomilskega gibanja. Kot zvest pristaš nemškega cesarja Friderika II. in osebni prijatelj sv. Frančiška Asiškega je namreč nastopil Bertold z energijo in odločnostjo zoper bogomilske poizkuse v svojem patriarhatu.

O reformatoričnem delovanju patriarha Bertolda na Kranjskem nam je doslej znana ena listina, datirana z dne 18. oktobra l. 1228. To je kratko, vendar v celoti ohranjeno poročilo, ki omogočuje vpogled v takratne socialne in verske razmere.

Ako pregledamo dela starejših historikov, kot so bili Klun, Schumi, Richter, Hitzinger in Dimitz, opazimo, da niso pripisovali tej znameniti listini posebne važnosti deloma vsled pomanjkanja drugih tozadevnih virov, deloma pa tudi vsled tega, ker se niso poglobili v sinhronistično zvezo takratnih dogodkov; zadovoljili so se, da so mogli s to listino v roki dokumentirati raz-

sežnost oglejskih cerkvenih posestev na Dolenjskem. Šele v naj-novejšem času, ko so prinesla raziskavanja v Vidmu in Gorici nova odkritja, so začeli tudi temu poročilu posvečati več pozornosti. Na podlagi omenjene listine domneva p. Rant,¹ da je poklical patriarh Bertold, kot dober poznavatelj bogomilske zablode, frančiškane v Ljubljano kmalu po l. 1230. V pridigah o. Rogerija sluti dr. Pregelj² nekak odmev bogomilskih krivih naukov.

Kaj torej poroča zgoraj naznačena, toda s historično-kritičnega stališča še ne obdelana listina?

Listina vsebuje vizitacijsko potovanje Bertolda po Dolenjskem, ki je spadalo, kakor smo zgoraj obširneje razložili, pod njegovo jurisdikcijo. Ljudstvo, katero je Bertold ob tej priliki našel, je tavallo v »slepoti zmote«, in bati se je bilo, da pade zopet nazaj v poganstvo. Da še pravočasno iztrga zapeljano množico zmoti, je dal sezidati v Črnomlju cerkev, kateri je priklopil tudi nekatere iz okolice. K temu ga je nagnila Zofija, vdova njegovega nedavno umrlega brata Henrika, mejnega grofa istrskega.

To so le glavne misli listine, ki nam predločuje že peripe-tijo heretičnega gibanja. Ako si pa listino natančneje ogledamo, opazimo, da se nahajajo v njej nekateri izrazi, ki bi mogli vzbuditi pomislek ali celo dvoumno razlago. Zato hočemo najprej obrazložiti morebitne dvoumne izraze in nato iz danih premis konsekvantno izvajati posledice; z drugo besedo: ta listina sama je že zadosten dokaz, ki izpričuje bivanje bogomilov na Kranjskem.

Dejstvo je, da se heretiki v tem pismu nikjer ne imenujejo s polnim imenom. Mesto, ki je važno za pričujoče razmotrivanje, se glasi: ... *populum in regione, que Metlika dicitur, existentem errore caecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem* ... a vero ovili errantem ad viam *reduximus veritatis*.³

Dva izraza sta, ki posebno vzbujata našo pozornost: *populum in errore caecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem*. Pri znanstveni analizi teh dveh izrazov nastane vprašanje, ali smemo iz njih sklepati na eksistenco bogomilov ali pa morebiti na zadnje ostanke izumirajočega poganstva.

¹ Rant Guido, Dr., *Die Franziskaner der österreichischen Provinz. Stein in Krain*, 1908, str. 57, 58.

² Dr. J. Pregelj, *P. Rogerius Labacensis: Palmarium empyreum*. Voditelj XIII., str. 16, opom. 3.

³ Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, II. str. 42.

V listinah 13. veka, ki obravnavajo istočasno heretično gibanje, se krivoverci redkokdaj nazivljajo s polnim imenom. Najčešče srečavamo izraz, ki označa kompleks heretičnih teženj kot *error* v nasprotju z *veritas*. *Haeretica pestis* in *error caecitatis* so imena, ki jih uporablja 13. stoletje specielno za patarensko in albigenško herezijo. Ime krivoverja se izrecno ne navaja zlasti v pismih, naslovljenih na papeža, ker se herezija kot znana suponira.

Še bolj umljiva nam postane enačba *error caecitatis* = *error bogomilicus*, ako primerjamo raznovrstna tozadevna pisma papeža Honorija III., sovrstnika Bertolda, naslovljena na rimske nuncije, ki jim je bilo poverjeno inkvizitorsko postopanje v Bosni in na Hrvaškem, na Ogrskem in v Karnioliji. Tu nahajamo mnogo mest, kjer pomenja *error caecitatis* vedno le istočasno krivoversko gibanje. Papeški odposlanec Jakob, ki je imel opraviti z inkvizicijo v Bosni, piše n. pr.: ... in *erroris invium*, sicut accepimus, dampnabiliter est relapsus (*Ninoslaus, rex Bosnae*).¹ Pogostni so tudi enakovredni izrazi: *baratrum haereticae pestis*,² *perfidia haeticorum*,³ *sedentes in perfidie tenebris*,³ *homines vitio pravitatis infecti*.⁴ V pismih bosenskih vojvod so v navadi bibliške primere, kot zizania v nasprotju s *triticum*.⁵

Iz povedanega je potemtakem razvidno, da je *error caecitatis* izraz, ki spričo takratnega pismenega jezika in splošno rabne govornice le potrjuje realnost zgoraj postavljene hipoteze. Tudi je značilna okolnost, da so bivali papeški legati, ki so izsledovali heretike, navadno na dvoru ogrskih kraljev ali pa v Kalosci. Zato je imel Bertold zadosti prilike, seznaniti se z omenjenim in podobnimi izrazi, ki so bili v rabi v stalnih formulah, s katerimi so se konvertiti odrekli zablodi.

¹ Theiner, *Mon. Hung.* 169; 'prim. Preger Wilhelm, Dr., *Der Traktat des David von Augsburg über die Waldesier. Abhdl. d. hist. Klasse der kgl. bay. Akademie d. Wissenschaften. Bd. XIV., 2. Abt. str. 206: superba praesumcio caecitatem induxit haereticae pravitatis.*

² *Thomae arch. Spalat.: historia salonitana, c. 27, kjer govori o patarenski občini v Splitski okrog l. 1200.*

³ Theiner, o. c. 128., 129.

⁴ Theiner, *Mon. Sl. Mer. I.*, 120.

⁵ Theiner, *Mon. Sl. Mer. I.* 10; Farlati, *Illyr. sacr.* III. 317, IV. 377. V pismu bosenskega kralja Štefana Uroša beremo za bogomile: *qui a semita veritatis aberrantes.* prim. Theiner, *Mon. Hung.* 277–279 in *Mon. Sl. Mer. I.* 110.

Druga težkoča nastane pri določitvi izraza *ritum gentilium quodammodo imitantem*. Beseda *gentiles* je v rabi posebno pri starejših cerkvenih pisateljih in navadno pomenja poganec.¹ Ako se oklenemo te interpretacije, potem moramo prav dati Kronesu in za njim dr. Lončarju, ki menita, da je dal oglejski patriarh Bertold l. 1228 zato sezidati cerkev v Črnomlju, da bi zatrl poganstvo med ondodnim prebivalstvom.²

Vendar je to podmeno danes težko zagovarjati. Znani raziskovalec bogomilov Fr. Rački in K. J. Jireček sta mnenja, da meri izraz *gentiles*, ki se večkrat povrača pri prezbytru Kozmi, na dualistično pojmovanje manihejsko-bogomilske zablude. V tem zmislu piše tudi Döllinger: »Die Bogomilen erblickten im Bilderkult baren Götzendienst, verwarfen die Heiligenverehrung und schmähten die Gotteshäuser der Katholiken.«³

Tudi istočasni severozapadni evropski pisatelji rabijo besedo *gentiles*, da tako kažejo na нравno propalost heretikov.

Izraz *ritum gentilium imitantem*, ki se ga poslužuje Bertold v svojem pismu, spominja marveč na to, da je bil patriarh o bistvu herezije prav dobro poučen. To je umljivejše, ker je imel kot nadškof v Kalosci in ban hrvaški zadosti prilike, seznaniti se z zgodovino ljudstva in dualističnim ozadjem njegove mitologije. Zato se je podal osebno kakor kak papeški nuncij med heretike svojega patriarhata, da jih privede nazaj v krščansko Cerkev z močjo svoje zgovornosti. Da je imela njegova misijonska pot uspeh, izpričuje sam, ko piše: »a vero ovili errantem ad viam reduximus veritatis«. Ta hipna izpreobrnitev bi bila skoraj nemo-goča, ako bi bil našel Bertold v Metliki in njeni okolici še poganke ostanke.

Razloga za to hitro konverzijo smemo iskati tudi v neki drugi nepodcenljivi okoliščini.

¹ Preger, Wilhelm, Dr., o. c. XIV., 2, str. 204, pod 2: Nam qui nec baptismum nec fidem catholicam aliquando susceperunt, aut gentiles dicuntur aut Judaei. Vendar že Anonymus iz Avgsburga dostavlja: quamvis et apud Judaeos dicantur esse haeretici, qui literam veteris testamenti pravis interpretationibus corrumpunt. Prim. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, tom. IV. str. 56: Gentilis ille est, qui in Christum non credit.

² Dr. Dragotin Lončar, Slovenci. (Knjižnica političnih in socialnih spisov. III.) Ljubljana 1911, str. 34.

³ Döllinger, Geschichte der gnostisch-manich. Sekten des Mittelalters, 1890, str. 28.

Organizacija jugoslovanskih heretikov ni bila nikdar tako trdna kakor patarenov ali albigencev; tudi strast in sovraštvo zoper rimsko Cerkev ni nikdar doseglo onega viška kakor ob bregovih Rodana in Pada. Morebiti se ne motimo, ako iščemo vzroka za ta pojav v naturelu jugoslovanske psihe. Kakor bana Kulina ali Ninoslava je bilo tudi slovenskega kmeta lahko pridobiti za zablodo; toda ob prvi novi priliki je bil isti zopet pripravljen, odreči se zmoti. Podobno prikazen nahajamo v 16. stoletju, ko si je protestantizem skoraj v enem deceniju osvojil vso Dolenjsko, ki je pa po preteku dveh novih desetletij že zopet izginil.

Poleg naštetih notranjih razlogov ne smemo pozabiti zunanega, takratnih cerkveno-političnih razmer. O gentiles v pomenu pogani ne more biti v *marchia Creina* tekom 13. stoletja več govora. Pokristjanjenje Kranjske lahko smatramo ob koncu 12. stoletja za končano. Cerkvena organizacija, kakor smo jo podali v prvem oddelku pričujoče razprave, nas vede do rezultata, da je bilo v 13. stoletju komaj najti kako obljudeno naselbino, ki bi ne bila že pod okriljem krščanstva. Dobe se pač kraji, ki se celo v listinah 14. in 15. stoletja zaznamujejo kot *regiones incultae*. Vendar je značilno, da besede *incultae* ne nahajamo samo zase, ampak navadno v zvezi z nekim drugim določilom, ki prvi izraz pojasnuje in natančneje določuje. Poleg *incultae* dostikrat čitamo izraz *inhabitabiles*, kar ravno kaže na majhno gostoto takratnega slovenskega elementa. Za to pojmovanje govori mirni val nemškega naseljevanja, kakor menita Krones in Dopsch.¹

Pri opisu cerkvenih razmer v *marchia Creina* smo slišali, da sta bila oba kraja, Metlika in Črnomelj, že okrog l. 1090 inkorporirana zagrebški škofiji. Z inkorporacijo je prevzel zagrebški stolni kapitel tudi dušoskrbje v teh pokrajinah. Ozemlje med Krko in Kulpo, ki je pripadalo zagrebški diecezi, se je nazivalo Krški arhidiakonot, ki je bil razdeljen v tri dele ali province.²

¹ Dr. Franz von Krones, *Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer*. Stuttgart, 1889; Dr. Alfons Dopsch, *Die ältere Social- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven*. Weimar, 1909.

² Tkalcic, o. c. II. 48, cap. LVI. De decimacione nostri cultelli de Guerchie. Ipse autem archidiaconatus includit tres districtus sive provincias, quae sunt de nostra decimacione quantum ad tres partes, quarta archidiaconali exclusa. Prima ergo provincia vocatur Goriche, secunda Megurechye et Podgorya ... tertia autem Metlika, Sychenstajn et Sychembergh.

Kralj Bela III. (1173—1196) je dal v metliškem okraju sezidati farno cerkev v Semiču.¹

Nekoliko let pozneje je prevzel v teh krajih delo izpreobrnjenja novoustanovljeni samostan Stična (1136). Kako hitro so izginili zadnji ostanki poganstva, osvetljuje dejstvo, da je štel samostan že po dvajsetletnem obstoju 4 župnije in 72 podružnic.² K temu hitremu razširjenju je veliko pripomogel gospodarski moment. Meništvo poznejšega srednjega veka ni skrbelo samo za zveličanje lastne duše, ampak se je podalo tudi med nižje in nezobrazene sloje. Naselbine cistercijanov so tvorile neke vrste šolo za agronomijo. V izreku Bernardus valles amabat tiči globlji pomen kot se navadno misli. Vsebuje namreč rešitev gospodarskega vprašanja, ki je donašala redu in njegovim podanikom veliko koristi.³ Kulturno-zgodovinski razvoj potrjuje to dejstvo v popolnem obsegu. Z iztrebljenjem gozdov in rejo trte je Stična v kratkem utrdila svoj vpliv po celi Dolenjski. V šentviški okolici se je še v začetku preteklega stoletja popevala narodna pesem, ki je poročala o treh belih menihih, ki so došli iz tujine in učili ljudstvo umnega kmetovanja.⁴

Iz povedanega je razvidno, da moremo in moramo zgoraj navedene izraze interpretirati v naznačenem pomenu. Razmotrivanje je bilo morebiti nekoliko preobširno, vendar potrebno: deloma da smo tako postavili trdno izhodišče za nadaljnja raziskavanja, deloma pa tudi zaradi ložjega umevanja takratno religiozno-kulturnega miljeja. Herezije dostikrat smatrajo za suhe veje, ki same od drevesa odpadejo. Vendar tudi te suhe veje žive in prinašajo celo sadov, ako umejo hereziarhi v svoje namene izkoristiti vsakokratne gospodarske odnose, v katerih bistveno korenini vsakoheretično gibanje in takozvana reformacija. Iz obrazložene listine ne izvemo sicer nič tozadevnega; vendar je za naše razmotrivanje tudi dobljeni rezultat važen, ker izpričuje, da je našlo veliko heretično gibanje 13. stoletja tudi na Kranjskem odmev.

S tem pa še ni izčrpan tozadevni znanstveni material. Imamo še nekatere druge vire, ki dosedanje razmotrivanje pojasnjujejo in potrjujejo.

¹ Tkalcíč, o. c. II. 93: Item ecclesia sancti regis Stephani matrix de Semich de fundacione regis Bele.

² Dr. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 1910, str. 108 sl.

³ Milkowicz, *Die Klöster in Krain*, str. 5.

⁴ Dr. Josip Gruden, o. c. 108.

Kakor moremo sklepati iz besed *ad viam reduximus veritatis*, je Bertold uspešno izvršil svojo nalogo. Ko so se heretiki odpo-vedali zmoti, se je povrnil preko Višnje Gore v Akvilejo. O njegovem nadaljnjem reorganizatoričnem delu v slovenskem ozemlju pa molče za nekaj časa listine. Poročila iz let 1228—1234 nam ne podajajo nikake popolne slike o razvoju religioznega življenja v tej periodi. Zato si moramo predočiti nekatere druge momente, ki nam osvetljujejo takratne verske razmere.

Pri presoji slovenskih bogomilov ne smemo podcenjevati vpliva bosensko-hrvaških heretikov. Dalmacija in Istra sta bili skozi ves srednji vek tako ozko združeni s slovensko-hrvaškim primorjem, da je vsa ta skupina tvorila cerkveno in politično enoto. Živahne trgovinske zveze so družile Kranjsko s Hrvaško in Bosno. Zato ima Rački prav, ko meni, da so našle težnje bosenskih patarenov tudi tokraj Kulpe odmev.

Razvoj takratnih političnih razmer je bil razširjenju herezije ugoden. Po uspešno končani misijonski poti je obrnil Bertold svojo pozornost razrvani nemški državi. S svojo diplomatično znanostjo je namreč zaslovel v Rimu in na nemškem dvoru. Do koncila v Lijonu 1245, ko so njegovega prijatelja, cesarja Friderika II., iznova izobčili, je bil pristaš rigoristične dinastične stranke. Zato se je trudil, da bi udeležil zaželeno spravo med papežem in cesarjem. V skupnem nastopu Cerkve in države je zrl najboljše sredstvo za uničenje vseh heretičnih stremljenj.

Po miru v St. Germano 1230, kjer sta se spravila oba reprezentanta cerkvene in svetne oblasti, so spremljali nemški knezi svojega vladarja v Gorenjo Italijo. V začetku februarja l. 1231 se je vršilo zborovanje v Raveni, kjer so se iznova posvetovali o hereziji. Mogoče je, da so se ob tej priliki zavezali Friderik, Bertold in salcburški nadškof Eberhard II., da skupno začno boj zoper krivoverce. Pot novoimenovanega škofa Ivana iz Wildhausen-a, ki ga je Friderik II. poslal v Bosno, in obhajanje misijonov na Koroškem in Štajerskem govore za to podmeno. Obenem je izdal Friderik II. dekret, s katerim je imenoval patriarha Bertolda za teritorijalnega gospoda Istre in Dolenjske.¹

¹ De Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis. Argentinae* 1740, str. 697: *Tum Otto cedere ac remittere Bertoldo dicitur in perpetuum ed eidem Sedi Aquilejensi omne jus et quaestionem, quae contra eum in eisdem Marchia et comitatu Istria et Carnioliae requirere poterat et si quid juris in eis videbatur habere.*

Leto pozneje je bil Friderik II. celo dva meseca gost patriarha Bertolda.

Podobno so se razvijale istočasne politične razmere na vzhodu in jugu slovenskega ozemlja. Dočim so se v Italiji pogajali o miru, je vzbuknila na Ogrskem državljanska vojska, ki se je končala z drugo izdajo zlate bule (1231) in novimi privilegiji ogrske duhovščine (1232).

V času teh notranjih zmed in splošne negotovosti so se iznova ojunčili tudi bosenski bogomili, ki so se bili l. 1228 javno odrekli hereziji. Katoliško mislečega bana Štefana so odstavili, na njegovo mesto pa posadili Mateja Ninoslava, ki je bil očiten pristaš patarenstva. Toda komaj je dosegel Ninoslav dostojanstvo hercega, že so krenile cerkveno-politične razmere v nov tir. Ko sta se spravila nemški cesar in ogrski kralj s Cerkvijo, se je združila duhovna oblast z *brachium saeculare*, da tako ložje zatre heretike. Po l. 1232 je nastopila doba, ko so stali avstrijski in hrvaški krivoverci pred alternativo: voliti med Cerkvijo in gromado.

To dobo krščanske reakcije nam odkriva drugo fragmentično poročilo, ki je tem važnejše, ker stavi heretike na Kranjskem v isto kategorijo kakor na Hrvaškem, v Bosni in sosednji Ogrski.¹ Ta listina je pismo papeža Gregorija IX., naslovljeno na Kolomana, hercega Hrvaške in Dalmacije,² v katerem ga papež pozivlje na boj zoper krivoverce. Po poročilih, ki jih je pošiljal nuncij iz Ogrske in Hrvaške v Rim, se je bila herezija na Ogrskem, v Karnioliji, Bosni in sosednjih provincijah tako razmnožila, da ni preostajalo drugo sredstvo kot po zgledu Francoske oznanjati sveto vojsko zoper krivoverje.

Papežev legat Jakob je vodil od l. 1233 v Bosni in sosednjih pokrajinah strogo inkvizicijo. V svoje veliko začudenje se je kmalu prepričal, da ni zašla na kriva pota samo čreda,

¹ Rim je zaznamoval jugoslovanske bogomile z imenom Cathari in Patareni. Theiner, Mon. Hung. II. 254, 264, 266, 363, 358, 359. Istodobni hrvaški pisatelji rabijo naziv Patarini (Pučić, Spomenici srpski I, 7), najbrž zato, ker so jih tako nazivali tudi papeški odposlanci, ki niso poznali razlike med laškimi patareni in jugoslovanskimi bogomili. Bogomili sami so se pozneje imenovali »brate«: Nos autem de caetero non Christianos, sicut hactenus, sed fratres nos nominabimus, ne singularitate nominis aliis christianis iniuria inferatur. Theiner, Mon. Slav. Merid. I. 20.

² Koloman je bil drugi sin ogrskega kralja Andreja II. Kot herceg je zapovedoval Hrvaški in Dalmaciji 15 let (1226—1241).

ampak tudi pastir. Neki bosenski škof, ki bi moral biti voditelj drugih, je »prestopal postavo Jezusovo in padel v pregreho krivoverskega nauka«. ¹ Zato je poveril papež v pismu z dne 30. maja 1233 imenovanemu nunciju nalog, da nemudoma odstavi krivoverskega škofa in osnuje v obsežni Bosni dve ali tri nove škofijske stolice; za škofo naj imenuje vredne može, ki bodo s svojim dobrim zgledom najuspešneje odvrčali neizobražene prebivalce od patarenstva.

Legat Jakob se je precej lotil težavnega dela. Ker pa ubrana pot ni vodila do nikakega cilja, je segel papež po najskrajnejšem sredstvu: napovedal je križarsko vojsko. Kolomanu in njegovim križarjem je obljubil papežev blagoslov in jih zagotovil vseh onih privilegijev, ki so jih bili deležni bojevniki za sveto deželo. S podobnim pozivom se je obrnil na novoizvoljenega bosenskega škofa dominikanca Ivana iz Waldhausena in na teritorialne gospode vseh onih ozemelj, ki jih je bila okužila pestis haeretica.

Izmed dežel, v pismu naštetih, nas zanima v prvi vrsti Carniolia. Kranjsko nahajamo v dobi takratnih velikih herezij prvikrat omenjeno v papeževem pismu. Morebiti se ne motimo, ako trdimo, da je začela rimska stolica, opozorjena po legatu Jakobu, tudi slovenskemu ozemlju posvečati več pozornosti. Sicer pa ne izvemo iz pisma drugih podrobnosti, najbrž iz tega razloga, ker so bili o bistvu zablode splošno dobro poučeni. ² Podobno so stilizirane tudi listine, ki govorijo o bosenskih in hrvaških heretiki. V njih se navadno imenuje dotična dežela in njen gospodar, ki ga papež na podlagi citatov iz svetega pisma pozivlje na boj zoper sovražnike križa.

¹ Theiner. Mon. Hung. I. 113. Miklošič, Mon. Serbica 24, 28, 33 navaja tudi vrsto županov in boljarov, ki so javno priznavali patarenstvo.

² Baronii Annales ecclesiastici, zv. 21, str. 102: Navabat tum egregiam operam ad excidendos e Dalmatia haereticos Belae frater Colomanus rex, cui, allisque sub ejus in bello sacro certantibus Gregorius papa Apostolicam clientelam est pollicitus, atque ad coepta urgenda accedere est conatus. Ad delendam denique haeticam luem, quae Sclavoniam infecerat, malaque ingentia, quae in regionibus excreverant, exstinguenda, legatum Apostolicum religiosi Carthusiani Ordinis misit, eaque de re ad Carnioliae, Istriae, Dalmatiae, Bosnae, Croatiae, Serviae et aliarum provinciarum finitimarum praesules litteras misit. Cumque Bosnensis episcopus adversus haereticos pro concione fulminaret, illius Pontifex eximium studium commendavit concessitque, ut criminum reliquias contritis hominibus, qui ad ejus conciones accederent, condonaret.

Pri razmotrivanju navedene listine bi končno nastalo še vprašanje, koga je umevati pod *praesules Carnioliae*. Na podlagi cerkveno - političnih razmer, kakor smo jih zgoraj orisali, smemo sklepati, da je v prvi vrsti menjen patriarh Bertold. Imamo namreč še vrsto posrednih dokazov, ki suponirajo živahno korespondenco med papežem in Bertoldom in ki obenem izpričujejo, kako neumorno se je Bertold trudil, da zatre v svojem patriarhatu krivoverje.

Nekako ob istem času je zatiral herezijo v Notranji Avstriji Babenberžan Leopold VI. (1198—1230), posebno s pomočjo dominikanskega reda. Dominikanski inkvizitorji so imeli veliko uspeha, ker so našli tudi v državni oblasti močno oporo. Takratni nemški cesar Friderik II. je bil sicer nasprotnik papežev, toda nasproti vsem verskim novotarijam zelo intoleranten. Stroge konstitucije, ki jih je izdal zoper heretike na državnem zboru v Raveni l. 1232, je poslal svetnim knezom in vsem nemškim dominikanskim samostanom.¹ Za nas je važen dominikanski samostan Breže na Koroškem, čigar misijonsko delo sta podpirala koroški vojvoda Bernard in salcburški nadškof Eberhard II. (1200—1246). Ta goreči višji pastir je že v prvih letih svojega službovanja spoznal, da je redno nadzorstvo in skrbno škofovsko poslovanje ob velikem obsegu solnograške dieceze nemogoče. Zato je že l. 1215 pri občnem cerkvenem zboru v Rimu predložil papežu Inocenciju III. načrt za ustanovo treh škofij. Ena se je imela ustanoviti na otoku Kiemskega jezera, druga v Sekovem, tretja v Št. Andražu na Koroškem. Papež Inocencij III. je z veseljem pritrdil nadškofovemu načrtu. Ko se je Eberhard vrnil iz Rima, je pričel takoj izvrševati svoje namene. L. 1218 sta bili že prvi dve škofiji ustanovljeni. V ustanovnem pismu papeža Honorija III. za Sekovo iz l. 1218, čitamo: »Po modrem preudarku, da je ob veliki razsežnosti solnograškega okrožja nemogoče, da bi mogel vsem njegovim prebivalcem nakloniti pastirsko skrb, in v strahu, da ni nikogar, ki bi potrdil, kar je slabotnega, in privezal, kar je odtrganega, si nam po ljubljenem sinu Karolu, proštu v Brežah, poslal pismeno prošnjo, naj ti damo dovoljenje in oblast, da v sekovski cerkvi svoje škofije ustanoviš škofijsko stolico in da ji s privo-

¹ J. Ficker, Die gesetzliche Einführung der Todesstrafe für die Ketzer. Mitt. d. J. f. Ö. G. I. 215; Böhmer, Regesta imperii 1198—1272 hrsg. v. Ficker, Abt. 1, str. 385 sl.; E. Michael, Geschichte des deutschen Volkes I. 314, 327, 328.

ljenjem tvojega kapitlja odločiš okrožje poldrug dan hoda v premeru in 300 mark letnih dohodkov... Ker smo po skupnem posvetovanju z našimi brati prišli do prepričanja, da je ta tvoja namera v proslavo božjega imena in povišanje krščanskokatoliške vere, radi ugodimo tvojim zahtevam, kakor so gori omenjene...» L. 1225 je Eberhard zopet predložil papežu Honoriju prošnjo za ustanovitev nove škofije v Št. Andražu. Utemeljil jo je s tem, da množica izročene mu črede potrebuje skrbi še drugega pastirja, ker more sam zaradi neugodnih potov komaj obiskati vso škofijo. Zato prosi, da se v cerkvi sv. Andreja v Lavantinski dolini, pri kateri je preje služil le en svetni duhovnik in kjer je nedavno uredil redovni kolegij s proštom na čelu, ustanovi škofijska stolica.

»Ustanovitev novih škofij je nadškof Eberhard utemeljeval posebno z veliko oddaljenostjo mnogih svojih pokrajin od solnograške stolice in z velikim številom podložne mu črede. Vendar se ne motimo, če trdimo, da so ga k temu nagnili še drugi vzroki. Prav takrat se je tako po Kranjskem kakor po Koroškem in Štajerskem širilo krivoverstvo bogomilov ali patarenov... Ni brez pomena, ako poudarja papež v ustanovnem pismu sekovške škofije, da doslej ni bilo tamkaj višjega pastirja, ki bi podajal vernikom pravi nauk, »zopet utrdil, kar je slabotnega in privezal, kar je odtrganega.«¹

Zato je Eberhard rade volje podpiral tudi inkvizicijo breških dominikancev. Kako daleč da je ta cerkvena institucija raztegnila svoj delokrog, ni razvidno iz ohranjenih poročil. Prijazni odnosaji, ki so obstojali med Eberhardom, Bertoldom in novoustanovljenim beraškim redom, upravičujejo podmeno, da so breški inkvizitorji prodrli tudi v jurisdikcijsko ozemlje patriarha Bertolda. Da bi okrepili in povzdignili versko zavest, so začeli prirejati dominikanci v letih 1234 in 1235 javne misijone. Ob tej priliki sta jim Bertold in Eberhard dovolila, da smejo deliti odpustke vsem onim, ki izpolnijo predpisane pogoje.²

¹ Dr. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 3. zv., str. 470—472.

² I. v. Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*; II., str. 433: »Cum diebus istis novissime superabundante iniquitate pater misericordiarum aperire et effundere deluvium gratiarum in remedium humani generis experimento probetur, ita ut abyssus malitie abyssum invocet misericordie, omnis homo totum se conferre debet, ut de accepta gratia et virtute aliquid adiciat ad complendam in salvationem animarum domini voluntatem...«; str. 437.

Po zgledu duhovščine so se trudili tudi svetni velikaši, da uduše revolucionarne težnje heretikov. Iz leta 1234 datira ustanovitev samostana pri Kostanjevici na Dolenjskem. Kot ustanovitelj se imenuje predzadnji Sponheimec, Bertold, ki je tudi priostvoval mirovnim pogajanjem v St. Germano. Za to namero ga je pridobil patriarh Bertold, ki je tako hotel razdružiti slovenske in hrvaške bogomile.

Končno nam je znana še ena listina, ki se tudi navaja kot indirektni dokaz za podkrepljenje pričujoče teze.

Ko je nameraval patriarh Bertold l. 1237 ustanoviti škofijo Gornjigrad na Štajerskem, se je skliceval pred vsem na veliko razsežnost svoje dieceze, vsled česar je zelo trpelo versko življenje njegovih podanikov. V odgovoru z dne 2. aprila l. 1237 je pohvalil papež njegovo dušnopastirsko skrb, ki ne skrbi za se, ampak za razširjenje kraljestva Kristusovega — *non que sua, sed que sunt Jhesu Christi requirens*. Raziskovalci citirajo posebno dve mesti, ki na videz govorita o eksistenci bogomilov v vzhodnem delu akvilejskega patriarhata: *Multi sine consignatione chrismatis moriuntur et alias gentes illarum partium in spiritualibus grave sustinent detrimentum*. Zato se je bilo pri takih žalostnih razmerah bati, ne prouant in errorem, a quo non sunt de facili eruendi.¹

S tem bi bili izčrpani doslej dostopni viri o bogomilski za-blodi na kranjskih tleh. Zdi se, da ne trdimo preveč, ako menimo, da je novi kostanjeviški samostan in skrbno nadzorstvo Bertoldovo za desetletja udušilo vse nadaljnje heretične poizkuse. V dobro organizirani deželi, kjer čuva Cerkev nad izobrazbo in vzgojo ljudstva, niso tla ugodna za seme herezije. Podoben istočasen pojav opazamo v Srbiji, kjer je sv. Sava, prvi srbski metropolit (1221—1234) za zmeraj zatrl heretično gibanje. Ločeni od bosenskih bogomilov, so šli slovenski krivoverci svojo pot. Tudi ne smemo pozabiti, da je nadaljnjemu razširjanju krivoverja zaprl pot dogodek, ki je usodo vseh krščanskih narodov, posebno pa še bogomilov, spravil v nov tir. Gregor IX. je ravno nameraval razpisati za veliko noč l. 1241 splošni koncil, ko se je razširila novica, da prodirajo od vzhoda sem divji mongoli. Prihod mongolskih čet na Rusko, Poljsko in Ogrsko je prekrizal načrte 80letnega starca. V teku treh let so postale od bogomilov okupirane

¹ Theiner, *Mon. Slav. Merid.* I. 75, št. 91; Fr. Schumi, o. c. II. 69, št. 59.

dežele plen mogočnega Džingis Kana. Strah, ki se je širil pred mongoli, je bil tako velik, da je prestopil Boris, poglavar Kumanov, h krščanstvu, da bi tako lažje dobil pomoči pri krščanskih Ogrih. Umljivo je, da je v dneh splošne zmešnjave stopilo versko vprašanje v ozadje. Poročila o bogomilih v slovenskem ozemlju polagoma utihnejo. Provincialne sinode, ki so se sešle v drugi polovici 13. stoletja v Akvileji ali Solnogradu, jih nič več ne omenjajo.

* * *

Pričujoča razprava nam je korak za korakom kazala trdnejša tla o bogomilstvu na Kranjskem. Ako k sklepu dobljene podatke združimo, pridemo do rezultata, da je tvorila ognjišče slovenskih bogomilov Dolenjska, ki je bila tudi v dobi kmečkih uporov glavno torišče kmečkih uporov. Na Gorenjsko se bogomilstvo najbrž ni širilo. Vzroka je iskati v takratnih teritorialnih razmerah in v skrbnem misijonskem delovanju briksenške in brižinske cerkve.

Navedene listine ničesar ne poročajo o kakovosti zablode. Pri pomanjkanju drugih tozadevnih virov se moramo zadovoljiti s samim konstatiranjem bogomilske sekte. Morebiti ni prenagljena trditev, da se je slovensko bogomilstvo razvijalo neodvisno od nižjeavstrijskih valdencev. Do te hipoteze nas silijo deloma ozki stiki, ki so vezali slovenske bogomile s hrvaškimi heretiki, kjer se valdenci niso nikdar udomačili, deloma pa tudi dejstvo, da so Slovenci sprejemali vsak vpliv, ki je prihajal od severa, precej pesimistično. Nova religiozna organizacija je bila obenem nekaka reakcija proti kolonizatoričnim poizkusom nemških plemičev in njim podložnih kolonov. Propagatorji takratnega krivo-verja sploh so združevali z religioznim momentom tudi nacionalen. Tako piše Hefe: »Deswegen war die Gefahr für Kirche und Bildung größer als je zuvor. Sie hatte ein ähnliches Bild nur im 8. Jahrhundert, als dem Westen der Islam aus Spanien und Afrika drohte, aber die Gefahr war sogar damals relativ geringer, da es ja Fremde waren, die sie gebracht und weil die Opposition ihr gegenüber nur durch die Religion geboten war. Jetzt aber im 12. und 13. Jahrhundert war zum größten Teil das Nationalgefühl mit der Irrlehre vereinigt besonders dort, von wo der Kampf ausgegangen, bei den Griechen und Slawen.«¹

¹ Hefe, Conciliengeschichte, V. 732.

Hrvaški bogomili so imeli bogato narodno literaturo. Število od njih prestavljenih apokrifov je še danes veliko. Ali se je tudi med slovenskimi bogomili razvila lastna književnost, se iz doslej znanih fragmentov ne da dognati. Vsekako pa se zdi sumljivo, zakaj da so prišli ob prihodu protestantizma na Kranjsko in ob postanku književnega jezika prvi in najznamenitejši zastopniki iz Dolenjske, in sicer prav iz tistih krajev, kjer je bilo bogomilstvo najbolj razširjeno.

Pravilen odgovor na slovensko bogomilsko vprašanje vsebuje potemtakem celo vrsto važnih vprašanj, ki so dalekosežno vplivali na nadaljnji razvoj slovenske preteklosti.

Avstrijsko kraljestvo Ilirija.

Dr. Martin Malnerič (Dunaj).

Zgodovino Napoleonove Ilirije poznamo precej dobro; ne moremo pa trditi, da je znana javnosti avstrijska Ilirija, katero je povzdignil avstrijski cesar Franc I. l. 1816 v kraljestvo.

Tozadevni cesarski patent z dne 3. avgusta 1816 se glasi v nemškem izvirniku:

»Wir Franz der Erste etc. etc.

Wir haben zu beschließen befunden, die in Folge der mit alliirten Mächten abgeschlossenen Tractate unter dem Nahmen Illyrien wieder erworbenen Provinzen Krain, den Villacher Krajs, Görz, das Küstenland, das vormalige Ungarische Littorale, und den zu Provinzial-Croatien gehörig gewesenen Anteil ferner unter der Benennung Illyrien zu belassen, hierzu die bey dem bestandenen Königreiche Italien gewesenen Districte Cividale und Gradisca, damit den bisher zu Inner-Oesterreich gehörigen Klagenfurter Kreis einzuverleiben, und dieses neue Illyrien zu einem Königreiche zu erheben.

Hiernach bestimmen Wir:

1. Das Königreich Illyrien soll von zwei besonderen Gubérien verwaltet werden; wovon dem einen die Herzogtümer Kärnten und Krain, dem anderen das Küstenland, die Grafschaft

Görz und Gradisca, dann der bisher zu Illyrien gehörige Teil von Provinzial-Croatien¹ zugewiesen sind.

2. In Beziehung auf das Wappen dieses neuen Königreiches, dann auf den Platz, wo dasselbe Unserem Oesterreichisch-kaiserlichen Wappen, sowie der neue königliche Titel Unseren übrigen Titeln einzuschalten kommt, wird unsere Bestimmung folgen.« (Prim. Kropatschek - Goutta, Sammlung der Gesetze . . . zv. 37., str. 26—27).

Kakšen državno-pravni pomen ima ta cesarski patent? Cesar Franc I. je z imenovanim patentom povzdignil kot suveren Ilirijo v kraljestvo, — dočim Napoleonova Ilirija ni imela tega naslova, — je radiciral ta naslov in državno-pravni značaj Ilirije na gori navedeno ozemlje in — v zmislu pragmatične sankcije — na habsburško dinastijo.

S tem ni ohranil cesar Franc I. imenovanemu ozemlju samo imena Ilirije, priznal državno-pravne enotnosti tega ozemlja in povedal, da stori to vsled tega, ker je Avstrija zopet pridobila te dežele v zmislu sklenjenih mednarodnih traktatov pod imenom Ilirije, marveč je povzdignil Ilirijo do časti, kakršno so zavzele prve izmed ostalih avstrijskih dednih dežel: kraljestvo Ogrsko, kraljestvo Češko itd. Ilirija si je tako pridobila pravico do naslova kraljestva, enako si je ustvaril avstrijski cesar pravico do kraljevske časti ter kraljevske oblasti nad Ilirijo za-se in za svoje naslednike. Glede Ilirije ni kraljevski naslov prazno ime, marveč pomeni oblast državno-pravnega značaja; vzrok ji je oseba avstrijskega cesarja.

Ime »Ilirski« je mogoče razlagati samo v zmislu politične državno-pravne pripadnosti h kraljestvu Iliriji; to ime je bilo radicirano na vse gori navedene dežele, ne morda samo na nekatere izmed njih.

Dekret dvorne pisarne z dne 22. avgusta 1836 navaja kraljestvo Ilirijo v velikem, srednjem in malem naslovu, v velikem in srednjem grbu. V zmislu določb tega dekreta se nahajajo na spodnjem srednjem glavnem polju (cesarskega grba) grbi kraljestva Ilirije in k njemu prištevanih, oziroma najbližje mu ležečih posesti.

Iz priloženega načrta posnemamo ta-le očrt grbov Ilirije in bližnjih »posesti«.

¹ Torej tudi Žumberak in Marindol. — Op. pis.

Grbi Dubrovnika, Zadra in Kotorja so le grbi blizu Ilirije ležečih »posesti«; kraljestvo Dalmacija ne pripada v zmislu gori navedenega patenta iz l. 1816, oziroma dekreta iz l. 1836 k Iliriji.

Glavno polje Ilirije je opremljeno z enim srednjim ščitom, ki ga pokriva kraljevska krona z ostrimi rogljčki (Zinken).

Na ščitu Ilirije je naslikana na modrem polju zlata ladja na vesla v stari obliki.¹

Ta dekret dvorne pisarne spada, kakor n. pr. pragmatična sankcija, med skupne temeljne zakone avstrijske monarhije.

Cesarski naslov in grb sta doživela po l. 1836 dve izpremembi: l. 1867. je Nj. Veličanstvo cesar Franc Jožef I. odložil naslov kralja Lombardije in Beneške (odlok ministrstva cesarske hiše in zunanjih zadev z dne 6. januarja 1867, št. 10 d. z.); l. 1868 se je pa izvršila izprememba v cesarskem naslovu za državne pogodbe z zunanjimi silami vsled predrugačenega ustavnega odnosa do Ogrske (»Cesar Avstrije, kralj Češke itd. in Apostolski kralj Ogrske«).

Naslov in grb kralja Ilirije pa nista doživela izpremembe.

Tako se nahaja kraljestvo Ilirija v velikem, srednjem in malem cesarskem naslovu — zato bereš na vsakem dvakronskem denarju: FRANC · IOS · I · D · G · IMP · AVSTR · REX BOH · GAL · ILL · ET AP · REX HVNG, — kakor tudi v velikem

¹ Prim. Kropatschek-Goutta, Sammlung der Gesetze; zv. 62., str. 554.

in srednjem grbu; cesarski dvoglavi orel nosi na krilih 11 straniških ščitov avstrijskih pokrajin; sredi desnega krila se nahaja kraljevski grb Ilirije (pod grbom kraljestva češkega — lev z razcepljenim repom), — ladja na vesla na morju, kar lahko vidiš na gimnazijskih spričevalih, kakršna smo dobivali, ko sem še jaz obiskoval gimnazijo. Avstrijski denar kroži po vsem svetu in povsod je na njem — cesar Avstrije in tudi kralj Ilirije.¹

Prav lepo je narejen grb kraljestva Ilirije na klicarskem plašču z grbi (Wappenrock für Herolde) avstrijskega cesarstva v zakladnici Najvišje cesarske hiše na Dunaju (omara XVIII).

Dekret z dne 22. avgusta 1836 tvori del naše državne ustave; ta pa uživa v svoji celoti kazensko pravno sankcijo.²

Vobče vlada mnenje, da je bilo kraljestvo Ilirija »razrušeno« l. 1849; oglejmo si tedaj tozadevne pravne določbe!

Cesarski patent z dne 4. marca 1849, d. z. št. 150, določa izrecno (§ 1.): »Cesarstvo Avstrija obstoji iz naslednjih kronovin; iz nadvojvodstva Avstrije nad in pod Anižo; kraljestva Ilirije, obstoječega iz: vojvodstva Koroškega, vojvodstva Kranjskega, poknežene grofije Goriške in Gradiške, mejne grofije Istre in mesta Trsta z njegovo okolico« . . .

Ta patent določa tedaj, da je kraljestvo Ilirija kronovina, ki pa sama zopet obstoji iz več deželâ. Glede imena »kronovine« pa določa najvišje kabinetno pisanje z dne 31. decembra 1851, d. z. (1852) št. 4: Ime »kronovine« naj se uporablja v uradnem jeziku samo kot splošno označenje, pri posebnem imenovanju dežele pa naj se izraža vedno »lastni ji naslov«. Kljub samostojnosti dežel Koroške, Kranjske itd. velja vendarle v zmislu cit. patenta z dne 4. marca 1849 za imenovane dežele skupno ime: kraljestvo Ilirija. Tudi organizacija politične uprave, ki se je izvršila na podlagi tega patenta, ne more biti pravni razlog, ki bi zadostoval, da smatramo kraljestvo Ilirijo za »razrušeno«. Pač pa so od tedaj naprej začela ministrstva ime kraljestva Ilirije redno nadomeščati z imeni njenih dežel kot samostojnih kronovin, kar je potem prešlo tudi v ustavno zakonodajo.

¹ Prim. o državnih temeljnih zakonih tudi XIX. zvezek Manz'ove zbirke zakonov.

² Čl. I. zakona z dne 17. decembra 1862, št. 8 d. Z. za 1863, dostavek 3. v zvezi s § 58. kaz. zak. z dne 27. maja 1852.

Da pa l. 1849 tudi v politični upravi ni še bilo konec Ilirije, svedoči med drugim organizacija orožništva l. 1850. Odredba notranjega ministrstva z dne 18. januarja 1850, d. z. št. 19, veljavna za »vse kronovine«, odreja, da se osnuje 16 polkov orožništva, izmed katerih dobi enega Ilirija (cap. I. § 1). Orožništvo je ostalo organizirano v 16 polkih do l. 1860. Kraljestvo Ilirija tedaj ni pravno prenehalo l. 1849. Cesarski patent z dne 31. decembra 1851, d. z. 1852, št. 3, navaja kronovine cesarskega patenta z dne 4. marca 1849, št. 151, med njimi Ilirijo z njenimi deželami in določa: »Mi pa izjavljamo s tem patentom izrecno, da hočemo vsako pripoznano cerkev in versko družbo v kronovinah, uvodoma navedenih... ohraniti«, tako da tudi ta patent lahko prištevamo k onim, ki poznajo kraljestvo Ilirijo kot kronovino.

Važna za razlago imena »ilirski« je odredba ministrstva za trgovino in obrt ter javne zgradbe z dne 26. aprila 1850, ki ustanavlja v Trstu osrednjo pomorsko oblast: »Z istim dnevom« (s 1. majem 1850, op. pis.) »prevzame osrednja oblast izvrševanje poslov, ki spadajo v zgoraj orisani delokrog in ki sta jih do sedaj opravljala za avstrijsko-ilirsko Primorje primorski gubernij, za druge kronovine pa namestništvo v Benetkah«.

»Primorje« je v zmislu znanstva državnega prava naravno ozemlje, katero vpoštevata politična uprava vsled njegove lege, ni pa Primorje državnopravna enota; gotovo pa je državno-pravnega pomena ime »ilirski«, »ilirsko ozemlje«, enako kot je političnega pomena »avstrijsko« ozemlje. Zgoraj smo že navedli, da je ime »ilirski« radicirano na vse ilirske dežele; v tem zmislu je »avstrijsko-ilirsko Primorje« — Primorje avstrijske Ilirije. V tem zmislu je govor o avstrijsko-ilirskem Primorju že odkar je prišla Avstrija zopet v posest Ilirije; v istem zmislu je razlagati tudi zgoraj navedeno in vse poznejše odredbe, ki govoré o avstrijsko-ilirskem Primorju; ime »avstrijsko-ilirski« je tedaj političnega, državno-pravnega, ne zgolj naravnega, zemljepisnega (pač pa politično-zemljepisnega) značaja.

Ohranilo se je to ime v politični upravi do današnjega časa, zlasti ravno glede Primorja, — kar gotovo ni težko razumeti, ker govori grb Ilirije dosti jasno.

L. 1871 (torej po ustavni zakonodaji l. 1867) je organiziralo trgovsko ministrstvo pristaniško in pomorsko zdravstveno službo; njegova objava se glasi: »Objava trgovskega ministrstva z dne

3. junija 1871, zadevajoča organizacijo pristaniške in pomorske zdravstvene službe na avstrijsko-ilirskem in dalmatinskem obrežju. Njegovo c. in kr. Apostolsko Veličanstvo so Najmilostneje izvolili odobriti organizacijo pristaniške in pomorske zdravstvene službe na avstrijsko-ilirskem in dalmatinskem obrežju ...

Schäffle m. p.

Organizacija

pristaniške in pomorske zdravstvene službe na avstrijsko-ilirskem in dalmatinskem Primorju (Küstengebiet)« itd. Pridejan je objavi pregled uradov pristaniške in pomorske zdravstvene službe: a) na avstrijsko-ilirskem (kapitanati: Trst, Rovinj, Pulj, Mali Lošinj, s pripadajočimi podrejenimi uradi); b) na dalmatinskem obrežju.

C. kr. pomorska oblast je objavila dne 12. decembra 1871 odlok št. 3116, ki določa poslovanje imenovanih uradov z naslovom: »Istruzione di servizio pei capitaniati, deputazioni, agenzie ed espositure di porto e sanità marittima nel litorale austro-illirico-dalmato«. Ista oblast je izdala: Sammlung der Gesetze und Verordnungen betreffend den Seesaniitätsdienst im österreichisch-illirischen und dalmatinischen Küstengebiete, verfaßt im Auftrage des k. k. Handelsministeriums von der k. k. Seebehörde in Triest. Triest 1879.

Te zglede bi lahko še pomnožili; navedimo samo še podporni sklada za pomorščake: avstrijsko-ilirskega in dalmatinskega ter »Specialni repertorij krajev na avstrijsko-ilirskem Primorju«, katerega je izdala l. 1894 v nemškem, italijanskem, slovenskem in hrvaškem jeziku c. kr. centralna statistična komisija na Dunaju.

Politična uprava se tedaj še vedno poslužuje ilirskega imena, katero je državno-pravnega značaja, kakor znači beseda »avstrijski« pripadnost k Avstriji, »dalmatinski« pripadnost k Dalmaciji, tako označuje beseda »ilirski« pripadnost k Iliriji, kar je razvidno tudi iz zgodovine tega izraza, kakor smo jo podali zgoraj. Brez Ilirije tudi ni ilirskega Primorja.

Iz molka novejše ustavne zakonodaje ni sklepati, da bi kraljestvo Ilirija ne imelo prav nobenega pravnega pomena več; kronovino Ilirijo nadomeščajo v ustavnih zakonih posebna imena njenih dežel.

Trditev, da državni zbor vendar ne zastopa Ilirije, da tedaj Ilirija ne obstoji, bi bila brez pomena, ker državni zbor sploh

ni zastopnik in zakonodajni činitelj za dežele kot takšne (besedilo ustavnih zakonov je v tem oziru premalo precizno), marveč državni zbor je zastopnik enote avstrijskih dežel.

Naj vzbudi ta prav kratki prispevek k pravnemu slovstvu o avstrijski Iliriji nadaljnjo pojasnitev našega državno - pravnega problema od strani — publicistov.

Varstvo spomenikov.

Dr. France Stelè.

V zadnjem času smo dobili na Kranjskem dve važni javni inštituciji, ki sta za naše razmere neprimerne kulturne važnosti. To je uradno zastopstvo c. kr. centralne komisije za varstvo spomenikov in pa deželna centrala za domovinsko varstvo.¹ — V zadnji številki Časa je dr. Mantuani razjasnil pojem domovinskega varstva; tu pa hočem podati jaz slovenski javnosti važna principiela izvajanja o spomenikih in njihovem varstvu, ki jih je napisal reformator avstrijskega varstva spomenikov in iniciator modernega preustroja c. kr. centralne komisije za varstvo spomenikov ter obenem eden izmed ustvariteljev moderne, res znanstvene metode za zgodovino umetnosti, Alois Riegl v svojem spisu »Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung«.²

* * *

Svoja izvajanja je oprl Riegl na takratni ofiuelni naslov varstva spomenikov v Avstriji, ki je govoril o umetnostnih in zgodovinskih spomenikih (Kunst- und historische Denkmale). Vpraša se, če je ta naslov opravičen. Pojem zgodovinski je širši kot pojem umetnostni. Vsaka umetnina je obenem zgodovinski spomenik

¹ Dr. Mantuaniju (Čas, VIII., št. 2.) se ta ofiuelno uvedeni izraz ne zdi točen, tudi meni ne; najboljši bi bil pač izraz »varstvo domačije«. Pa tudi ofiuelni naslov »varstvo spomenikov« ni točen, vsaj ne krije se s tem, kar označa izraz »Denkmalflege«; temu bi boljše odgovarjal izraz »oskrbovanje spomenikov«; ker se je pa »varstvo spomenikov« že čisto udomačilo in je postalo tudi ofiuelni slovenski naslov tega gibanja, se je tudi pojmovanje že izrazu prilagodilo.

² Izdala c. kr. centr. kom. za varstvo spomenikov na Dunaju l. 1903.

kot priča tehnične spretnosti kakega časa. Vendar pa bi bilo napačno, če bi na to spoznanje oprti trdili, da spomenike cenimo samo radi njihovih zgodovinskih vrednôt. Če bi tako bilo, potem bi morale biti vse umetnine vseh časov enakovredne za nas. To pa ni res, ker vsi vemo, da umetnine gotovih dob in šol više cenimo kot druge. To dejstvo pa temelji na umetniškem momentu spomenika. Vprašanje nastane, če je tudi ta moment objektivno dan v preklosti kot zgodovinski, ali je le subjektivno utemeljen v opazujočem subjektu. Če je to zadnje res, potem moramo iz pojma spomenik umetniški moment sploh črtati kot za spomenik popolnoma brezbrizen. Ozrimo se na zgodovino umetniškega presojanja, in videli bomo, da si stojita nasproti dva izključujoča se nazora, ki sta pa faktično samo dva momenta v razvojni črti nazora o vrednosti umetnine: nazor o občeveljavnem umetniškem kanonu, ter nazor o relativnosti umetniških vrednot.

Od renesance naprej je namreč veljalo načelo, da eksistira neki občeveljavni umetniški kanon in da vrednost umetnine obstoji v tem, v koliko se je približala kanoničnemu idealu. Renesanca je za ta kanon smatrala klasično grško umetnost, a že tekom njenega razvoja se je mnenje izpremenilo, saj je Vasari naprimer v svojem velikem delu »Vite degli illustri pittori, scultori ed architetti...« vse zasnoval tako, da bi pokazal svojega učitelja Michelangela kot neprekosljiv zaključek vsega razvoja umetnosti, v katerem je tudi antika prekošana. Pod vplivom romantiške struje v 19. veku so kar po vrsti pripisovali vsem srednjeveškim slogom kanonično vrednost in še dandanes so ti nazori v masah globoko vkoreninjeni. Z napredkom eksaktne zgodovinske znanosti, kot se je razvila od 7. stoletja dalje, pa je stopala vedno bolj v ospredje misel o razvoju vsega človeškega, kar je povzročilo tudi glede umetnosti koncem 19. stoletja se pojavljajočo edino pravo konsekvenco, da nobeno delo umetnosti ne more imeti kanonične vrednosti za nas, ker je vse preteklo umetniško udejstvovanje nepovratno minulo in pomenja samo predpogoje modernih stremljenj. Če pa kljub temu gotove umetnine preteklih časov zbudijo v nas umetniški interes, je vzrok ta, da v enem ali drugem oziru odgovarjajo modernim umetniškim stremljenjem. Iz tega pa sledi moderni nazor o relativni umetniški vrednosti umetnin preteklih časov. Stari nazor presoja vse s stališča neke namišljene objektivne estetike, novi vse, v kolikor se sklada z modernim umetniškim hotenjem. Historična vrednost

spomenika temelji na spominskih vrednotah (Erinnerungswerte) spomenika, ki jih je mogoče objektivno skoro matematično določiti — že ime spomenik kaže na to —; umetniška vrednost pa ne temelji na nobenih absolutnih, večnih vrednotah, ampak samo na takih, ki temeljijo v sedanjosti; zato imenuje Riegl umetniške vrednote v nasprotju s spominskimi (Erinnerungswerte) sedanjostne vrednote (Gegenwartswerte). Sedanjostne vrednote pa nimajo s pojmom spomenik nič skupnega, zato jih je treba izločiti in mi smo upravičeni govoriti samo o zgodovinskih spomenikih, oziroma samo o spomenikih. To spoznanje Rieglovo je tudi povod, da se je uradni naslov spomeniškega varstva izpremenil v preprosti naslov varstvo spomenikov (Denkmalpflege).

Vendar pa moramo razlikovati pri pojmu spomenik namenoma spomenike (gewollte Denkmale) in spomenike, ki nimajo izrečno tega namena (ungewollte Denkmale). Namenoma spomenik, spomenik v ožjem pomenu besede, ima namen ohraniti spomin na poseben moment iz zgodovine; vendar pa je vsak tak spomenik v ožjem pomenu besede obenem tudi nenameravan spomenik kot priča umetniškega delovanja in tehnične ter umstvene kulture svojega časa. Vrednote obeh teh kategorij pa so spominske. Toda tudi ti dve vrsti zgodovinskih vrednot še ne izčrpata tega, kar nas zanima na spomenikih preteklosti. Vzemimo razvalino starega gradu, ki nam prav nič zgodovinskega ne nudi več v svojih oblikah, napisih itd., toda tudi ona nas mika. Če vprašamo, katere vrednote nas na njej zanimajo, najdemo, da so tudi tu spominske vrednote, ki delujejo na nas, ki pa ne temeljijo na morebiti ohranjenih prvotnih materialnih oblikah, ampak edino na predstavi časa, ki je minul od postanka pa do današnjega dne in zapustil vidne sledove na predmetu. Predmet je v tem slučaju samo substrat za razpoloženjske vrednote (Stimmungswerte), ki neposredno vplivajo na nas. Dočim je za razumevanje imenovanih zgodovinskih vrednot potreba zgodovinskega znanja in nam sicer ostanejo nerazumljive, nam razumevanje za naznačene razpoloženjske vrednote posreduje čutno zaznamuje, ki se precej pojavi kot čustvo. Te vrste vrednote imenje Riegl starinske (Alterswerte), ki so splošno dostopne izobraženim in neizobraženim in zato posebno velikega pomena pri vprašanju o varstvu spomenikov.

Ako se vprašamo po zgodovinskem razvoju varstva spomenikov, nam bo jasno, da je to v najožji zvezi s pojavi zavesti

človeštva o prej orisanih spomeniških vrednotah. Samoobsebi razumljivo je varstvo spomenikov v ožjem pomenu besede, dokler so živeli ljudje, ki so imeli razumevanje in zanimanje zanje, torej družine, ki so jim pripadali, narodi, države; čim večja je skupnost interesentov, tem večja garancija za varstvo spomenika. Nameravan spomenik je nekaj občečloveškega in prastarega. Zavest drugih imenovanih vrednot pa se je razvila šele tekom novega veka. Srednji vek starih spomenikov ni negoval in ni sistematično, namenoma skrbel zanje. Šele renesanca, ki je sama temeljila na antiki, se je čisto programatično začela zanimati za stare spomenike. Interes je bil na eni strani zgodovinski, ker je videla v antičnih umetninah dela svojih prednikov; na drugi strani umetniški, ker jih je smatrala za umetniško idealne in posnemanja vredne. Tako vidimo že dva važna momenta nastopiti: nameravano zgodovinsko vrednost in sedanjostno (relativno umetniško) vrednost umetniškega dela. Zavest vrednosti antičnih spomenikov je bila tako velika, da so papeži 16. stoletja izdali prve odloke o spomeniškem varstvu. Vendar pa se je jasno pojmovanje zgodovinskih vrednot razvilo šele v 19. veku pod vplivom vsestranskega razvoja zgodovinskih ved, ki je tudi zgodovini umetnosti pokazal pravo mesto in pravo pot. Razvojna misel je temelj vsega tega napredka. Tudi spomenik ima svoj razvoj za seboj, in to, kar imamo danes, je samo en moment v razvojni črti. Zgodovinske vrednote so navezane na poseben moment v žitju spomenika: čim več ve spomenik povedati o svojem prvotnem stanju, tem večje so; razvojna misel pa se ne omeji na en moment, ampak jo spomenik v vsaki fazi zanima. Razvojni moment je posebno važen za starinske vrednote spomenika in tako se v našem času zgodovinski kult čisto logično razvija vedno bolj v kult starine. Moderni nazor o umetnosti in umetniški vrednosti kot v sedanjosti temelječi je pa povzročil, da se je zanimanje znanstvenikov z enakim zanimanjem obrnilo k vsem dobam, kar je imelo za posledico, da se je tudi spomeniško varstvo razširilo na ohranitev vseh spomenikov brez izjeme in brez omejitve na gotovo dobo ali skupino, ker vidi v vsakem spomeniku nekaj odsev večnega kanona lepote in umetniškega udejstvovanja. Prodrli so tudi nazor, da je spomenik kot dediščina preteklosti last splošnosti in da je splošnost dolžna skrbeti zanj — od tod izvira ogromni razvoj javne skrbi za varstvo spomenikov v drugi polovici 19. stoletja.

V naslednjih dveh delih pa razmotriva Riegl razmerje spominskih vrednot starih spomenikov in razmerje sedanjostnih vrednot do varstva spomenikov, kakor tudi različne težkoče, ki se pojavijo iz konflikta obeh imenovanih interesov. Naloga spomeniškega varstva je, v vsakem posameznem slučaju iskati najprimernejši izhod iz tega konflikta. Občevaljavne norme se ne dajo postaviti, ampak vsak slučaj je treba rešiti individualno po presoji vseh v poštev došlih interesov. Vendar je v posameznih slučajih rešitev veliko lažja, kot se pa na prvi pogled vidi, pomisliti je treba le, kake zahteve stavi na spomeniško varstvo eden ali drugi izmed imenovanih interesov.

Z bistvom nameravanega spomenika je zvezana zahteva, da se spomenik ohrani tak, kakršen je bil postavljen; torej vedna restavracija v prvotni stan, ki naj spomeniku zagotovi vedno sedanjost.

Zgodovinsko stališče gleda spomenik kot v gotovem razvojnem štadiju dan dokument pretekle dobe, ki ima sledove prežitega življenja na sebi, a je vendar v posameznostih ali mogoče tudi v velikih potezih to, kar je svoj čas nastalo. Moderno spomeniško varstvo naj tak spomenik ohrani tak, kakor smo ga prejeli, kar povzroča zahtevo samo popravičnih, preventivnih del, ki naj spomeniku podaljšajo življenje. Ker je vsak nameravan spomenik tudi nameravan spomenik svoje kulture in umetnosti, kot smo videli, imamo že tu konflikt obeh zahtev.

Z bistvom starinskega spomenika in njegove vrednosti pa je zvezano, da je v večnem razvoju, da se kot vse človeško delo vedno bolj bliža popolnemu razpadu. S stališča starinske vrednosti bi torej ne bilo v redu, da rabimo preventivna sredstva, ki naj spomeniku podaljšajo življenje, ampak treba bi ga bilo nemočno prepustiti zobu časa, da se udejevtuje na njem. Tu nastane torej še večji konflikt različnih interesov in jasno je, da je treba iskati vselej kompromisa, in tega najti navadno ni pretežko. Preventivno dejstvovanje človeške roke na zgodovinskih spomenikih nikakor ne uniči njihove starinske vrednosti, pri starinskih spomenikih je pa razpad navadno že tako napredoval, da nimamo nobenega interesa zadrževati naravni razvoj, ampak lahko pustimo naravo nemoteno nadaljevati svoje delo.

Istotako se pojavijo nasprotstva vsled zahtev, ki jih stavijo za spomeniško varstvo sedanjostne vrednote spomenika. Sedanjo-stne vrednote kakega spomenika so tiste, ki zadovoljijo čutne ali duševne potrebe modernega človeka kot kako moderno delo. Tudi

s temi mora računati moderno varstvo spomenikov. V kolikor kak spomenik zadovolji kako čutno zahtevo človekovo, bomo govorili o porabni vrednosti njegovi (Gebrauchswert); kolikor pa duševno, o umetniški, ki jo deli Riegel v novinsko (Neuheitswert) in relativno umetniško (relativer Kunstwert). Iz porabne vrednosti sledi, da jo izkušamo ohraniti, oziroma podaljšati, iz česar nastane podobno kot pri zgodovinski nasprotje z zahtevami starinskih vrednot, ki se pa tudi na analogen način kot tam reši. Še večji konflikti pa nastanejo iz sedanjostnih umetniških zahtev. Novinska vrednost temelji samo na sedanjosti, in sicer na enotnosti zaokroženosti v obliki in barvi. S pojmom spomenik je ta pojem že itak nezdružljiv. Ako bi hoteli spomeniku ohraniti novinsko vrednost, potem bi ga morali neprenehoma restavrirati, sproti zabrisavati vsako sled staranja. To pa je ravno nasprotno zahtevi starinarskega stališča.

Pomislimo pa, kako veliko vlogo igra ravno novinska vrednost; saj je ona estetični evangelij mase, ki ceni samo novo, svetlo, nedotaknjeno. Važno vlogo igra zahteva po novini tudi pri cerkvenih spomenikih, kjer že častitljivost kraja in kulta zahteva zaokroženosti v barvi in obliki in zakrivanje znakov razpadanja; veliko večje pa nastane to nasprotje vsled zahtev preprostega, na novo zapriseženega okusa mase in vaške duhovščine. Tu mora spomeniško varstvo izvajevati neizprosni boj. V mestih je s pomočjo izobražene duhovščine že dosežen zdrav kompromis med modernimi zahtevami spomeniškega varstva; po tem kompromisu se vpoštevata v prvi vrsti historično stališče (za katerega razumevanje pa je potreba, kot smo videli, historične izobrazbe), in zahteva cerkve po dostojnosti. Na deželi se pa še vedno pojavlja stremljenje po restavriranju cerkva v prvotni slog, kar v bistvu ni nič drugega kot stremljenje po zaokroženosti novosti prvotnega stanja; odtod izvira stremljenje po kričečem nanovopolihromiranju starih oltarjev, pogosto res samo iz razloga, ker je ono bilo »staro«; po odstranjevanju lepih starih reči iz edinega razloga, ker so stare. Ako ljudi opozorite na lepoto, dobite pogosto odgovor: Lepo je že, pa je staro, lepše bi bilo, če bi bilo novo. V imenovanem nasprotju, ki nastane vsled konflikta med novotarskim in zgodovinskim stališčem, je utemeljeno tudi spoznanje, da more biti moderno spomeniško varstvo le avtoritativno, ker je odločilno razumevanje zgodovinske vrednosti, ki je tudi mogočen estetični faktor, omejeno le na majhno plast inteligence; ta pa mora, v zavesti,

da dela za važno kulturno idejo, porabiti vsa sredstva, da izvojuje zmago svojemu nazoru. — Naš čas se zaveda, da spomenik preteklosti ni naša neomejena last, s katero bi lahko prosto razpolagali, ampak last splošnosti, ki smo jo prevzeli od preteklosti v upravo in uporabo, ki smo jo pa dolžni kolikor mogoče nepokvarjeno izročiti prihodnji generaciji.

Zahteve pa, ki izvirajo iz relativne umetniške vrednosti, se skladajo v bistvu z zahtevami zgodovinskih vrednot, le da relativno umetniška vrednost zelo poveča našo skrb, da ohranimo spomenik tak kakršen je sedaj, tudi še nadalje.¹

* * *

To so v glavnih potezah Rieglovi nazori o spomeniškem varstvu; podal sem jih, ker so načelno važne in tako logično ter jasno razvite. Po njih dobimo vpogled prav v bistvo problemov, ki se z njimi bavi spomeniško varstvo; obenem so pa ti nazori zmožni naše stališče do starih spomenikov kakor tudi do umetnosti sploh popolnoma uravnati.

Slovenska satira.

Profesor Adolf Robida (Ljubljana).

»Pohujšanje v dolini šentflorijanski«.

Če je »Za narodov blagor« politična satira, je »Pohujšanje v dolini šentflorijanski« kombinacija politične satire in satire na ves slovenski narod z ozirom na umetniško vprašanje. To delo Cankarjevo pa pravzaprav ni več satira, ampak sirovo pljuvanje v obraz vsemu, kar je slovenskega. Ta farza je tako nesramno žaljenje našega naroda, da bi morali enkrat za vselej zapreti vrata za tako umetnostjo in povedati Cankarju: »Če ti je dolina šentflorijanska tako pohujšana, tedaj ji obrni hrbet in ne jemlji od nje honorarjev! Saj vedno govoriš o poštenju! Ali je mar pošteno, da se daš plačevati od tam, kjer je greh, pohujšanje in kujonstvo?« A tega naš narod ni storil; ploskal je in obenem

¹ Poljudno sem o tej teoriji razpravljal v »Dom in Svetu« 1914, št. 1., 2. Kdor prečita oba spisa, mu bo vse tozadevno jasno.

klel. Ker ni imel poguma, da bi sikal, je ploskal; ker ni imel poguma, da bi delo zavrnil, se je jokal dan po premieri po kavarnah. Prav pravi »Slovenski Narod« (1907: 23./XII.): »da bi drugod udrli na oder in vse doli pometali, igralce z avtorjem vred.« Da tega Slovenci niso storili, je akt vljudnosti in elegantne prizanesljivosti, ki je delo ni zaslužilo.

Kar nam Cankar pove tu, ni resnica, niti ni karikatura, niti karikirana karikatura ni, — pač pa bolna slika nezdrave fantazije.

Konflikta v igri ne najdemo nobenega, vse se vrši paralelno in še to dejanje ni drugega kot besede. Umetnost (Peter in Jacinta) in vse druge osebe so dolina »šentflorijanska«, to je slovenska domovina. Kaj je Cankarju nje gova domovina?

Dolina šentflorijanska, torej slovenska domovina, ima društvo z imenom »družba različnih čednosti« in je kraj, ki bi »hudiča prehudičil« (2./II.), in ki je tudi res »hudiča samega opeharil« (2./II.). Kako je mogel to storiti? Ker so vsi prebivalci v dolini šentflorijanski »hinavci« in »nečistniki«, »lumpje« in »kanalje«. Samo ena izjema živi med njimi, učitelj Šviligoj; samo on je pošten in nedolžen; njega apostrofira pisatelj: »ti dični cvet, ti čednost doline šentflorijanske« (9./III.). Šviligoj je pa zato pošten, ker je tako silno omejen in neumen, da ne more biti kujon. Vsi ga imajo upravičeno za bebca. Zlodej mu pravi: »Pozdravljen, učitelj Šviligoj! Vaše srce je zmerom polno rodoljubnih skrbi in pobožnih očitkov, tu pa smo reč le malo premaknili in preobrnilo!« — In učitelj mu odgovori: »Pametno ravnanje!« (3./III.). Ta omejenec edini še govori o svoji domovini, ker ima še trohico spoštovanja do nje, — ker je preneumen, da bi bil nečistnik, kot so drugi. Njemu polaga Cankar sledeče besede na jezik: »Učitelj Šviligoj (ves slovesen in rodoljuben): Stojte! stojte, o rodoljubi iz doline šentflorijanske! V teh težkih dneh, ko uživa domovina toliko bridkosti — nikar prepira, ne hudih zdražb! Edino ljubezni in prizanesljivosti nam je treba, da premagamo to veliko izkušnjo, ki nam jo je poslal Bog za grehe nekdanje in prihodnje! Podajte si roke — iz srca črne misli!« (6./III.) Ta izjema pa sama v družbi prebranih lopovov ne pomeni ničesar!

Župan, zastopnik vse oblasti, govori o umetnosti: »Pravi, da mu je Peter ime in da je umetnik. Že to je črno znamenje! Doline šentflorijanske ni blagoslovil Bog zato, da bi redila in pitala umetnike, tatove, razbojnike in druge postopače! Dolina šentflorijanska je živela doslej brez umetnikov, pa bo izhajala

tudi poslej! Mi vemo, kar vemo: da je umetnost zakrpana suknja nečistosti in drugih nadlog!« (1./I.) Tudi vsi drugi so istih misli. Sploh nimajo ti ljudje niti pojma o umetnosti in zato sodijo: »Nečistost se je spečala z umetnostjo in obedve sta napovedali hudo vojsko našim rodoljubnim in drugim čednostim« (1./I.). Njihova morala je »klasična«, Cankar in njegova umetnost je greh, in o tem grehu sodi župan: »Dvoje je grešnikov v dolini šentflorijanski; in ker jih je samo dvoje in ker jima nihče ne ve imena, zatorej ni grešnika nobenega!« (3./I.) Ni pa samo naziranje teh Šentflorijancev o umetnosti tako! tudi v vseh drugih zadevah so junaki, kot jih nima pokazati noben drug narod na svetu.

Kobarčujame župana, županjo in dacarja (5./I., 6./I., 7./I.), da mu verjamejo, da je njihov nezakonski sin. Vsi plačujejo svoj greh iz davne preteklosti. Pa ne samo to! Krepostna mati županja, ki ima vedno kak resen opomin za klafarskega dacarja, prešuštvuje s Konkordatom (9./I.).

A ti hinavci, ki jim je sveto zavijanje oči nad vse, se zavedajo svojega početja. Zato greh privežejo na nit (3./I.); celó poštarica, ki je v Marijini družbi in ki ima moder trak s svetinjo krog vratu, se ne pomišlja, da bi se ne uvrstila v to procesijo.

Tako je nametal Cankar na Šentflorijance vse blato in vse grehe, kar jih je v dolgih dnevih svojega življenja sam kje videl in kje bral. Umazani so Šentflorijanci tako, da bi jih niti peklo ne maralo. A kako se znajo vesti, kadar jih kdo vidi in če niso sami med sabo! Župan pravi: »Ampak če se vam zdi, da niste prišli v paradiž, nikar si ne mislite, da ste prišli v Sodomo.« (4./I.)

V slovenski domovini vlada taka grozna noč in tema; tu je vse umazano in blatno. Na drugi strani pa je vse čisto solnce, diamant in vsa luč. Cankar in njegova umetnost je superlativ vse zemeljske dobrote. Kar on stori, prav stori, in kar on reče, prav reče, a vstaviti moramo še besedico »edino in edini« prav stori, »edino in edini« prav reče. Tako, sedaj poznamo tudi solnčno stran farze.

Kaj obeta Kobar svoji Jacinti? Kaj je Cankarju umetnost? Vse, sploh vse, kar je na njej, je lepo, čisto, pošteno, vzorno, skratka superlativ vseh superlativov:

Jacinta: »Velik grad bo tvoj, si rekel!
In dvanajstero izb, si rekel!
In žamet, žida in brokat, si rekel!
In biserje iz Indije, si rekel!

in Koromandije! In vsa, si rekel,
da bo dolina lepa šentflorijanska
zamaknjena klečala pred menoj!
No, reci zdaj, govori zdaj, pokaži!
Kje grad, kje žamet, žida in brokat?
In kje zlato in drago kamenje?
Kje biserje iz Koromandije?
In kje, pokaži, so tlačani, možje
in hlapci iz doline šentflorijanske« — —

Kobar: »Nekoč sem bil umetnik: in življenje
je bilo moj model in moja snov,
sodnik in publikum, zdaj sem umetnik
in publikum ob enem. Blagor meni!
Pijača sem, ki se opaja sama,
in solnce sem, ki sije samo sebi,
in ogenj sem, ki sebi sam gori,
nikomur na veselje, ne na žalost!« (1./II.) — —

»Da sem pozabil, da ne mislim nič,
kako sem jokal po teh belih cestah,
kako so me gonili kakor psa
in topli me, otroka, kakor vola
pred plugom! Da ne mislim čisto nič,
kako sem svojo prvo kri prelil,
kako sem stopil prednje s čistim srcem —
pokazal jim, umetnik, svoje srce —
in so pljuvali nanj! — O domovina,
ti si kakor vlačuga, kdor te ljubi,
ga zasmehuješ!« (1./II.)

Torej slovenska domovina je vlačuga! Samo žal, da ga ni
nihče vprašal, zakaj se prostituira z vlačugo.

Cankarjeva umetnost odgovori ponižno vdano ljubeče besede:

»Ti sam si lep, ti sam si blag med njimi,
ugasni svečo, da bo zasijalo
to vroče solnce v srcih najinih! (9./II.)

Nato sprejema Peter Kobar, — ki je ravnokar govoril:
»Sovražil sem in ljubil; zdaj se smejem, ker sem sam!« (1./II.).
»Pokazal jim je umetnik srce in so pljuvali nanj!« (II./1.). »Zamala
je umetniku, da bi nad to golaznijo kraljeval« (1./II.) —, svoje tlačane
torej — »golazen«. Cankar se ni niti za trenotek vprašal, če se
ne onesnaži, ko bo sprejemal to »golazen«, nič ni imel duševnih
bojev, naj li sprejme te nečistnike, ki so pljuvali nanj ali naj jih
ne sprejme. Najbrž se je spomnil tedaj, da je ta golazen kupila

že nad deset knjig Cankarjevih, od katerih je potem živel deset let! — Pa tega ni v igri, ker objektivnosti sploh zastonj iščeš v njej.

O kako ginljivo je, če poučuje Peter svojo »umetnost«, kako naj se vede, ko pridejo tlačani, — bebci do nje:

»Jacinta, tvoji hlapci in tlačani,
Nikar mi ne zameri, če so bebci;
jaz nisem jim ne oče in ne jerob . . .«
»Poljubil to bi nogo prvi, drugi
in tretji morda že — četrtemu
še solnca ne boš pokazala več!
Preveč je namreč hlapcev in tlačanov,
preveč jih je v dolini šentflorijanski!« (3./II.).

In res! Nakrat pride cela dolina šentflorijanska in poljubljuje Jacinti nogo; poljubljuje jo pa z lascivno slò — simbol, da Slovenci vidimo v Cankarjevih delih samo umazanost. Ko poljublja župan nogo, pristavi karakteristične besede: »Stran se obrni, dolina šentflorijanska« (7./II.). Za županom pride še cela vrsta drugih »tepecev-tlačanov«, — dolga vrsta »nečistnikov« in z drugimi »umetniškimi« epiteti označenih Šentflorijancev. Ko je pisatelju dovolj, vpraša Kobar Jacinto:

»Jacinta, ali je dovolj tlačanov?
Če se ti zdi, zažvižgam in takoj
prikaže se procesija velika!« (9./II.).

A še več prisodi Cankar Slovincem! Ne samo, da v tihi noči, ko jih nihče ne vidi, časte njega in nogo njegove muze, še celo javno pridejo Slovenci k njegovi poroki. Sam zlodej zapusti to dolino skrajnjega pohujšanja in brezprimerne hinavščine, ker ne prenese več počenjanj teh Šentflorijančanov, češ: »Poslan sem bil v dolino šentflorijansko, — da bi nikoli ne bil! Življenje je res prijetno; ampak dela ni nič, nedolžnosti ni, vse ceste so že izhojene; čednost frfota radovoljna v pohujšanje in se komaj osmоди. Pozdravim devico, toliko, da jo pogledam — že okoli vratu; in izkaže se, da ni devica. In ko sem spoznal to hinavščino in goljufijo, me je spreletelo do mozga.« (1./II.)

Ko čakajo nestrpno vsi gostje, kdaj bo Cankar prišel s svojo umetnostjo, jim uide tudi on in njegova Jacinta. Sicer ne vemo zakaj, ali iz studa pred golaznijo, ali zato, ker je spoznal, da Kobar-Cankar ni pripraven ženin za pravo umetnost. Skratka, ne vemo zakaj! Cela krepostna šentflorijanska dolina se oddahne, ko

je odšel Kobar, in župan govori: »Zvesta in neoskrunjena je naša rodoljubnost in taka ostane na vekomaj. S sramoto oblita in zasmehom našim sta potegnili zlodej in razbojnik, je pobegnil za njima tisti repek, sirota imenovan! Mi pa ostanemo — zmagovalci na bojnem polju; čisto vihra nad nami bandero doline šentflorijanske. In pod tem banderom zapojmo, pohujšanju vkljub!« ... (18./III.) — Vsi zapoje pesem o sv. Alojziju, o vzoru čistosti ...

Tako smo torej Slovenci, grši kot zlodej, a Cankar — lepa lilija!

Drugih simbolov v igri ne razumem, ker so silno zagonetni, in ugank reševati ne maram, ker Cankar ni razpisal nobene nagrade za pravilno rešitev. V tem me podkreplja tudi Funtek, ki je pisal v »Laibacher Zeitung« (7. I. 1908.): »Ein Capriccio, das vorzüglich einsetzt und sich dann ins Nebelhafte verliert. Es ist die Frage, ob eine Satire, die treffen will, dem Publikum unterschiedliche Rätsel zum Aufmachen zu bieten hat. Wir glauben, einer richtigen Satire müsse auch in den Einzelheiten eine durchwegs verständliche Fabel zugrunde liegen, die auch ohne den satirischen Einschlag, also losgelöst von allen Nebenbeziehungen, wirken muß. Nun akzeptieren wir auch die Gleichungen: Christoph Kobar = Cankar selbst, Jacinta = Cankars Kunst, das Tal St. Florian = die Heimat, die dem Autor zu verschiedenenmalen schnöde aufgespielt, aber wohin ist der Konkordat, wohin der Wanderer zu stecken, wie sind so manche Vorgänge auf der Bühne, vor allen die Abreise Kobars mit seiner Jacinta, zu deuten?«

Vse ostalo je nerazumljivo, ker je preveč zagonetno, vse preveč zavito v nerazumljivo simboliko.

Kam naj vtaknemo Konkordata, — moža, ki je prišel v dolino, da spozna čednost in ki slednjič pred Cankarjem pobegne? Ali je hotel Cankar posnemati Molnarjevega »Vraga«? A Molnarjev vrag je salonski simbol zapeljevanja in priložnosti, in tudi sicer jako duhovita figura, česar o Cankarjevem Konkordatu ne moremo trditi. Kam naj vtaknemo to figuro? Meni se zdi, da je Cankar spustil to raketo v zrak samo radi imena »konkordat«. Konkordat res zasluži ironično recenzijo Funtkovo: »Dragutinović spielte den dupierten Teufel mit weiser Zurückhaltung und stellte oder legte sich willig auf den ihm zugewiesenen Platz, sich hie und da in philosophischen Betrachtungen ergehend, um endlich unter dem üblichen Schwefelgeruch und höllischem Feuerwerk zu verschwinden. Worauf man vergnügt nach Hause ging.«

Sploh je celo III. dejanje nejasno in megleno, celo delo pa predpusna farza, dobra za kak kabaret. A ljubljanska publika je ploskala.

Poznam gospoda, ki se je zjokal nad Cankarjem, in priznanega literata, ki je rekel, da dokler bo zalagal Schwentner take stvari, ne bo več prestopil praga njegove trgovine!

Dijaki so navdušeno ploskali, ko je rekel Cankar, da je »domovina kakor vlačuga,« — a navdušeno so ploskali tudi tedaj, ko je rekel Meško v svoji igri »Mati«: »Domovina je ljubeča mati.« Zato zaslužijo rezko kritiko »Edinosti« (29. XII. 1907) v polni meri: »Ubogi slovenski avtorji, kaj bi bilo, da ni v Ljubljani dijaškega parterja . . . vse bi propadlo, ker pri nas odločuje o uspehu drame dijaški plosk. In ako bomo nekega dne slišali z odra: »Vsi skupaj ste osli, vredni žabjeka in vislic« — prepričan sem, da bi tem besedam sledil viharen dijaški aplavz! Mi imamo v današnji umetniški eri visoko izobraženo gledališko publiko, ki na ukaz in precizno sprejema avtorje v slovenski Parnas!«

Nismo ne Slovenci taki, kot jih riše Cankar, in prepričan naj bo Cankar, če bi bili res taki, bi Cankar ne živel več od njih!

Naj končam s krepko, a pravično oceno »Slovenca« (23. XII. 1907), kjer je zvedel Cankar par bridkih, a zasluženih resnic: »Pohujšanje v dolini šentflorijanski« I. Cankarjevo se je preteklo soboto uprizorilo na našem odru. Umetniške vrednosti to najnovejše delo Cankarjevo nima nobene, kar bo sicer priznal vsakdo, pa tudi vodilna misel je pogrešena, kajti ljudje niso tako neumni, kakor si jih predstavlja Cankar, on pa ne tako vzvišeno pameten, kakor samega sebe slika v svojih proizvodih. To je vse, kar imamo povedati o »Pohujšanju«. Mislimo, da ga na celem širnem svetu ni odra, ki bi si upal predstavljati tako igro razen orfejev ali kabaretov. Pustno-pusto pretiravanje ni noben sarkazem in nobena farza, temveč kvečjemu »tingltangl«. Zakaj Cankar ni šel v šolo k Marc Twainu, ali pa če že hoče biti zagrizeno-sarkastičen, k Swiftu? Naslikal je par pajacev, pa naj pomenjajo slovensko domovino! Zlodej, ki v ti igri nastopa, je pravi diabolus ex machina, nepotreben, neumen, dolgočasen in bebast, vsa simbolika konflikta pa je velik balast, kajti okomotati misel, ki je sama na sebi čisto vsakdanja, s toliko mistiko, se pravi trošiti po nepotrebnem velika sredstva za majhen namen. Potrata časa in besed! Če je pa Cankar s svojim »Pohujšanjem« hotel vleči izvestno ljubljansko gledališko občinstvo, je svoj namen popolnoma dosegel.

Ljudje, ki ploskajo in si od navdušenega smeha in naslade nad tako igro tiščijo trebuhe, so zares doma v dolini šentflorijanski in nihče ne sme pisatelju očitati, če se je hotel zabavati z njimi. Morda je Cankarju bila v mislih neka G. Hauptmannova komedija, toda bilo bi greh primerjati slednjo s »Pohujšanjem«. Mi nimamo povoda smatrati Cankarjevih vsakokratnih ekstravaganc za literarne posebnosti; to je takorekoč njegova osebna stvar, ki nam nič ni mar. S tem smo s »Pohujšanjem« opravili in resnično nam je žal, da to ni delo, o katerem bi se mogle pisati ocene. Ocene bi zaslužili samo igralci in občinstvo.«

Druge satire.

Poleg Cankarjevih imamo le še malo slovenskih dramatičnih satir. Poizkušal se je v satiri le ta in oni slovenski pisatelj.

Omeniti bi bilo najprej Stritarja. V »Klasičnih podobah« si je izbral Sokrata, Ksantipo in Diogena za predmet satire. Diogen ne živi tako preprosto, kot pravi, ampak skrivaj pije vino in je piščance. »Humbug, humbug, ljubi moj Sokrat, vse humbug in sleparija.« Tako slepari in recenzira vposlano mu pesem

»Trdo, ah! kakor mecesen
Srce v prsih ti leži,
Prej bo pes rad jedel česen,
Nego me ljubila ti!«

kot umotvor in kot vrhunec ženialnosti, ker mu pesnik njegovo hvalo masno plačuje. Tendenca sicer živo pisane satire je: »mundus vult decipi«.

»Apostrof« je satira literarnega pomena. Stritarju gre za sluga, da je odpravil iz slovenskih pesmi apostrof. Pajk v mariborski »Zori« pa je branil apostrof. Polemika med obema je dala Stritarju snov, da se norčuje iz Pajkovih razprav na ta način, da ali ovrže njegove argumente ali pa jih smeši.

Tudi »Ljubezen« je literarna satira, namenjena Pajku. Stritar je obsojal nasladno pesničenje, Pajk pa je izpustil »osladen« in videl samo »ljubezen«. Zato se opravičuje v precej osebni, a mestoma tudi v stvarni satiri Stritar, češ: »Le pojte o ljubezni«, samo »petošolski« ne; zlagajte pesmi, samo »kujte jih ne!«

V »Ljubljanskem Zvonu« (1889) je objavil R. Vtôrij dramatičen prizor »Sentimentalec«, satiro na pesnika Solzislava, reprezentanta svetobolja med študenti. Konec se glasi:

Luna blede sije bajno
 Vetrec šepeče sladko-tajno,
 Solzislav goni čarobno lajno,
 Lajnaj, lajnaj — —

»Katoliški Obzornik« (1897) je prinesel satirično-dramatičen spis dr. Jos. Debevca: »Liberalizem ali Večni Žid«. Pisatelj obdelava v duhovitih in literarnega bogastva polnih prizorih razvoj in vse štadije svobodomiselstva. Enoto daje tem peštrm slikam Večni Žid Ahasver, simbol liberalizma.

Ahasver zapelje v podobi kače v raju Adama in Evo in odsihdob sovraži vse, kar diši po veri. »Boj proti Rimu« je njegovo bojno geslo izza časov krščanstva in s pomočjo svoje neveste, prostožidarske lože, razširja svoje nazore po vsem svetu. Odkar so ga v Parizu za časa francoske revolucije krstili, dela s silovito hitrico, dokler ne umre na dunajski borzi, smrtno zadet od puščice, ki mu jo je zasadel v srce vatikanski zbor s sklepom o nezmotljivosti papeža. Živi le življenje bolnika, ki nima upanja na ozdravljenje. Konec izzveni v biblične besede: »To je zmaga, ki premaga svet, vera naša!«

Aškerc je napisal satirično enodejanko »Red sv. Jurja«. Satira je zajeta iz življenja. Za folijo ji je dogodek iz nedavne preteklosti, a prestavljen na Rusko. Sarafanov pričakuje najvišjega odlikovanja in pripravlja pravkar v ta namen slavnosten obed. Kar pride Rubinov, ki mu pove, da je on odlikovan, Sarafanov pa ne, in ga vabi na gostijo.

Rado Murnik, dober humorist, je poskusil tudi z dramatično satiro: »Napoleonov samovar«. Igra je sicer na odru propadla, a predelana v Ljubljanskem Zvonu (1898) ni slaba. Je ostra satira na diletantizem, na zbiratelje starin, pa na tiste ljudi, ki imajo večno potrebo »govoranc«.

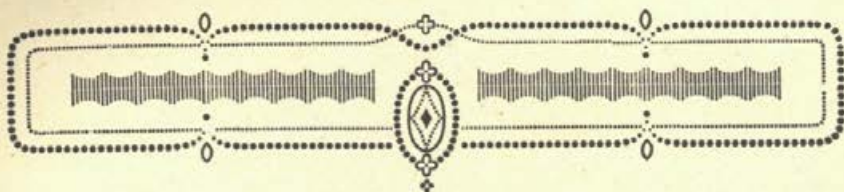
Mnogo satir na meščansko življenje, na gospodarske razmere itd. v dramatični obliki je izšlo v podlistkih političnih listov, »Ježa« in drugod. Tu omenimo le še nekatere — recimo — »Lapalijske«, ki sicer niso izšle na literarnem torišču, a se nanašajo na literaturo in literature.

Taka je »Nova tragedija« Ferda Plemiča. Satira je sestavljena iz citatov naših pesnikov in ni slaba. Pred vsem biča Govekarja (Pokvekar), potem »ekstemporacije« naših igravcev, zlasti »primejdušanje« v »Rokovnjačih«, a tudi šablonsko gledališko kritiko slovenskih listov. »Na pragu« — (Moderna drama,

polna duševnih bojov, cika na sedanj, pretekli in prihodnji naš politični položaj.) Spisal Ferdo Plemič. (Uglasbil še nihče) — je brezdvomno persiflaža na Cankarja. Tedaj (1906) je bilo v Ljubljani vse navdušeno za Cankarjev »Za narodov blagor«. Intendant Juvančič je hotel pokazati odstopivšemu Govekarju, da bo slovensko gledališče odslej odprto tudi satiram. Veliko hrušča je vzbudil »Za narodov blagor« zato, ker se je igral pod parolo »kontra Govekar«. Ferdo Plemič je napisal protisatiro. Igra je slaba; dober je le konec: »Dr. Ljubomir (plača): Res zloben človek! (Zavesa pade. Občinstvo tuli, žvižga, seveda le na naslov dr. Zlobca. Študentje ploskajo avtorju. Dramatski kritiki vijejo obupno roke. Gledališki blagajnik pobegne še o pravem času z blagajno.)«

Satira navadno izzove protisatiro, primerjaj: »Izprehodi Krpanove kobile po dolini šentflorjanski. Tragedija v dveh prizorih. Spisal kralj na Betajnovi. Uglasbil rodoljub z dežele« v »Slovincu« z dne 11. januarja 1908, 8, kot odgovor na »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«.

Dne 27. marca 1905 se je vršil v Ljubljani ustanovni občni zbor društva slovenskih književnikov in časnikarjev. Par mesecev pozneje je prinesel »Jež« prav dobro satiro na mlado društvo: »Shod slovenskih ljubljanskih časnikarjev«. Nekaj časa po ustanovitvi so namreč prenehali po naših dnevnikih tisti strastni napadi, ki so bili pri nas v navadi. Ali vsaj v teoriji je bilo tako. V tej satiri skliče »Žane iz Iblane« slovenske žurnaliste na mirovno konferenco. Uredništvo »Slovenskega Naroda« prepotentno odkloni udeležitev, »ker ne maramo z nikomur sklepati kompromisov«. Pride literat »Kufetar« (Govekar) s svojo gospo, urednik »Ose« Radomurnik, urednik »Ježa« Golomangolič (Magolič) in urednik »Slovenca« Štefeci (Štefe). Vsi so za mir in dostojni ton v principu, a nihče noče v praksi odjenjati. Magolič se prepira o prvenstvu svojih humorističnih listov. Prav mojstrsko so orisane naše malomestne razmere in naše omejeno naziranje. Prešernova muza in splošna in enaka volilna pravica, gesli, ki sta pravtakrat dokaj časa razburjali javnost, sta vpleteni v igro. Škoda, da ta dobra stvarca ni natisnjena v kakem beletrističnem listu.

OBSZORNIK.

Verstvo in kultura.

Jörgensen, Moj svetovni nazor. Jörgensen ni filozof. Kot čuteč pesnik je hodil po solnčni Italiji. Tu je vzljubil sv. Frančiška Asiškega, ki je bil tudi poln poezije in je še umirajoč prislušaval »solnčni pesmi«. A za poezijo sv. Frančiška se mu je odkrila tudi religija — katolicizem — in z religijo resno vprašanje o človeškem življenju in s tem vprašanjem vprašanje o resnici. Poet je začel razmišljati filozofijo življenja in po hudih krizah je v katoliški Cerkvi našel, kar je iskal, resnico in pravo umevanje življenja in srečo vere.

Kakor ta in oni konvertit, je tudi danski pisatelj čutil potrebo, da tudi drugim pove, zakaj je postal katoličan. Napisal je delce: *Moj svetovni nazor*. (Iz danščine prevedeno na nemško: *Meine Weltanschauung*. Von Johannes Jörgensen. Übertrag. v. I. Mayrhofer, 1913, Trier, Petrus-Verlag.)

Tudi v tem delu je več poezije kot filozofije. Vendar je pa že toliko filozofije, da moramo imenovati celotno sliko tudi filozofično resnično.

Pesnik sedi v sobi in premišlja: zemljo in nebo, svet in življenje, čas in večnost. Kako je vse to

samo ob sebi malo umevno! Kakor otroci v sobi smo. Kdo nas je zanesel v to sobo? čemu smo tu? pri kom smo? ali morda le sanjamo, da smo? Neka oblast je nad nami, a kaj je ta oblast?

Najpreprostejši odgovor je tisti, ki sploh ni odgovor: tu smo, kaj bi popraševali čemu. Optimizem — najvernejši izraz je dobil v Nietzscheju — kratkomalo jemlje življenje, kakršno je. Na Danskem je oznanjal ta evangelij V. Jensen: Dosti je, da živiš, če si tudi nesrečen! Optimizem je filozofija lepo oblečenih mladih ljudi, ki opoludne dobro kosijo in imajo še denarja v žepu. Mnogo več čuta za resničnost ima pesimizem. Najpretresljiveje ga je izrazil stari Turgenjev v knjižici z naslovom »Senilia«. Življenje je kakor polet metulja, ki ga kmalu zgrabi orjak s sirovimi prsti in zmečka... Zola je časih ponoči skočil iz postelje in sredi sobe v blazni grozi ponavljal: »Umreti, strohneti... in potem nič!« Mladi danski pesniki govorijo sicer jako mehkobno o uničenju, ko »se življenje stopi kakor sneg« ali ko človek »zasanja v žametasti nič«, a to zaljubljeno govorjenje je le odtod, ker niso misli o uni-

čenju do konca premislili. Da je življenje s takim pogledom brez-zmiselno in bitje v svoji najgloblji notranjščini polno groze, to je človeštvo vsekdar čutilo, od kralja Salomona do lorda Byrona.

A če je pesimizem mračan, za to še ni neresničen, kakor ni religija že zato resnična, ker je tolažilna.

Zadnja beseda človeške filozofije se zdi, da je agnosticizem, izpoved nepoznanja: *ignoramus et ignorabimus*, ne vemo in nikdar vedeli ne bomo. Ta izpoved nepoznanja pa ni isto kar zanikanje. Tudi je zmotno, kakor da prirodoslovna veda opravičuje tako zanikanje. Volta, Ampère, Faraday so bili veliki fiziki, a vsi verni možje, prva dva globokoverni katoličana. Tudi Robert Mayer, ki je odkril energetični zakon, je dejal l. 1869 na zboru prirodoslovcev: »Prava filozofija more biti le propedeutika za krščansko religijo.« Seveda kdo se meni za izrek takih velikanov? Množica rajši posluša Haeckla, ko ji na par sto straneh reši vse svetovne uganke.

Vse razmišljanje more torej dati o svetu in prvem bitju le nepopolne in nasprotujoče se odgovore. Zadnja modrost človeške vede je nevednost. (Jørgensen brez dvoma preveč popušča skepticizmu. Filozofija absolutno že more spoznati vsaj na splošno velike resnice o Bogu, duši in nesmrtnosti, a resnično je, da jih dejansko ni spoznala, vsaj ne jasno, brez zmot in dvomov.) Tu pride človeštvu nasproti krščanstvo.

Značilno za krščanstvo je, da si ne prisvaja le tega, da nas hoče poučiti o Bogu, ampak da nam hoče Boga razodeti in nas združiti

z Bogom. Osnovni nauk krščanstva je: Bog se je razodel v človeku, ki je živel pred 1900 leti in se imenoval Jezus iz Nazareta, in ki je bil Bog. Če njega spoznamo, spoznamo Boga; če v njem živimo, živimo v Bogu. To je blagovest krščanstva za človeštvo.

A kako se o tem prepričam? Le ena pot je: svedoštvo. V naših dneh nam to izpričujeta knjiga in Cerkev. Knjiga, to so evangeliji. Iz evangelijev nam sije tako jasno podoba Kristusova, da more prepričati vsakega odkritega in resnicoljubnega človeka. Noben Sokrat ali Plato, ne Buddha ali Mohamed ni govoril takih besedi življenja kakor Jezus, in nobeden tudi ni postavil sam sebe v središče vsega bitja kakor Jezus: »Kdor očeta ali mater bolj ljubi kot mene, ni mene vreden. Kdor ne vzame križa nase in ne hodi za menoj, ni mene vreden. Blagor vam, če vas bodo ljudje preganjali radi mene!« On je življenje, in beseda iz njegovih ust: »Ne poznam vas!« je pogubljenje.

Seveda bi bilo čudno, če se ne bi ljudje izkušali upreti tem naukom in zahtevam. Zato pričevanje knjige praktično ni zadostno. Ob korenini prepričanja bi vedno glodal dvom. A tu stoji Cerkev, ki pričuje tudi o knjigi in ki je pričevala, preden je bila knjiga, o Kristusu. Toda za Pavla je bila le ena cerkev, danes jih je več. »Meni, pravi Jørgensen, ki sem bil nekdaj zunaj vsake cerkve, se ni bilo tako lahko odločiti. Mladostni spomini so me klicali v dansko narodno cerkev, odkoder so se glasile ljube stare pesmi. Z druge strani me je vabil metodizem s svojo strogo in preprosto lepoto.« Zakaj je postal katoličan?

Prvič zato, ker je bila rimska Cerkev od početka. Rimska Cerkev je po smrti apostolov večni apostol. Da je ta Cerkev zašla, to je le prazno besedičenje. Moderni historiki uče, da je oznanjala že v 2. stoletju tako katoliške nauke kakor je nauk o daritvi sv. maše ali o papeštvu.

Drugič pa ima ta Cerkev poseben privileg, veliki privileg preganjanja. Katoliško Cerkev svet preganja, kakor je preganjal Kristusa in kakor je Kristus napovedal, da jo bo preganjal. Preganjajo časih tudi druge verske občine, a nobene tako, nobene tako dosledno in s tistim sovražstvom kakor katoliško Cerkev. Katoliška Cerkev je najbolj sovražena institucija na zemlji. Naravno se to sovražstvo ne dá razložiti. Ako misli svobodomiselstvo, da je modrejše kot ona, da ve bolje odkod in kam, naj jo pomiluje, naj se ji prizanesljivo smehlja, naj skomizga z ramo, a zakaj jo sovraži? zakaj zveni od Tacita do Voltairja in naprej tisti: *Ecrasez l' infâme! Unécitez jo!* »Zame,« pravi Jørgensen, »je morda to dejstvo najbolj odločilen dokaz, da je katoliška Cerkev prava. Katoliška Cerkev je na zemlji pričujoči Kristus. Sovražstvo zoper njo je sovražstvo sveta zoper Kristusa!« Zgodovina katoliške Cerkve je življenje Jezusovo: tudi ona je rojena v preproščini, spoznana od pastirjev in ribičev; tudi ona pripoznana od helenskih modrih; bila je v puščavi; pošiljala je učence po svetu; bila je boje s pismarji in saducejskimi brezverci. Tudi ona je imela svojo cvetno nedeljo, ko je bila vsa zapadna kultura kakor eno sveto mesto, ko sta umetnost in poezija

pokrivali nje pota z lepoto, ko so ji množice srednjega veka klicale: *hozana!* A prišel je tudi zanjo čas trpljenja, ko kličejo narodi: »Nočemo, da bi nam ta gospodovala, proč ž njo! daj nam Barabo!« Tu smo morda. Jutro velikega petka je; ni še prišla Cerkev s križem na Golgoto, ni še križana, ni še tema po vsej zemlji, ne počiva še tri dni v grobu... Kakor Kristus je Cerkev zares »*signum contradictionis*«, znamenje nasprotovanja. Več in več ljudi gre mimo trpeče Cerkve in jo kolne in zmajuje z glavo. Tudi za katoličane je mogoče pohujšanje. Nič ni bolj komodnega kot pohujšanje. Pohujšanje opoji kakor vino: z višine plemenite nevolje človek presoja in obsoja... Žene ga svoboda, preoblečena v resnicoljubnost!

Resničnost katoliške Cerkve se kaže tudi v nje sadovih. Večjih svetnikov kot pa so Avguštín, Francíšek Asiški, Vincenc Pavlanski nima nobena druga krščanska občina. Najložje pa preizkusi ta dokaz vsak sam na sebi. Sadovi duha, je dejal sv. Pavel, so: ljubezen, veselje, mir, potrpežljivost, zvestoba, zmernost, čistost. V milijonih src zori katoliška Cerkev te sadove, v samostanih in v svetu, med misijonarji in doma, ob Victoria-Niansa kakor v Parizu ali v Florenci. Te sadove zori katoliška Cerkev tudi dandanes v vsaki duši, ki se ji s polnim zupanjem in odkritosrčno pokorščino vda. S Kristusom lahko govori katoliška Cerkev: kdor hodi za menoj, ne hodi v temi!

To je Jørgensenova apologija. Danski pesnik je spoznal, da je Kristus življenje, a Kristus da živi le v katoliški Cerkvi. A. U.

**P. Dr. J. Schulte O. M. C.:
Unsere Lebensideale und die
Kultur der Gegenwart.** (Frei-
burg im Br. 1914. Verl. Herder.)

Pisatelj knjige »Die Kirche und die Gebildeten« je zbral sedaj tudi vrsto razprav, ki jih je ob raznih prilikah napisal o problemih naše dobe.

Prva razprava je o religiji. V naši dobi je mnogo vere, a tudi mnogo nevere. Nevera se rada sklicuje na vedo, a zmotno je, da bi veda mogla kaj proti veri. Svetovni nazor ne more biti tvorba prirodoslovne vede, marveč le prirodoslovne filozofije. A tudi nobeden moderni brezverski filozof ne more izvesti doslednega ateizma. Vsak govori o nečem, kar je v resnici Bog, četudi mu dejansko nadeva drugačne oblike. Sicer pa človeški um sam ne more seči vsem ugankam do dna, zato je dejansko preveč slaboten. Um mora postaviti osnove, do polnosti religije pa more dospeti le po razodetju. V Kristusu se je svetu razodela resnica in vsak se mora odločiti ali zanj ali zoper njega. Zato je še vedno najmodernejše vprašanje vprašanje o Kristusu. Ni pa človeku, ki je ponižen in dobre volje, težko spoznati, da ima Kristus »besede večnega življenja«. Kam naj torej gre kakor k njemu?

V drugi razpravi govori Schulte o pomenu cerkvene avtoritete za religijo, kulturo in življenje. Že Foerster je dokazal, da je danes, v dobi individualizma, bolj kot kdaj potrebna avtoriteta, sicer bo vsepovsod zavladala anarhija. Nekateri se je boje, češ da bi zamorila svobodno življenje, toda, kakor pravi dobro Mausbach, »avtoriteta daje direktivo, ne mori pa iniciative, ki izvira iz

svobodne dejavnosti.« Sicer pa, kdor veruje, da je Cerkev božja ustanova, temu ne bo težko podvreči se nje avtoriteti. Mnogi, in tudi Foerster, se le boje, da bi cerkvena avtoriteta ne segla čez prave meje, in se jim zdi, da se to prav v naši dobi že godi. Toda ta strah ni upravičen. Teologija nam podaja jasna načela o mejah cerkvene avtoritete. Za vero treba nezmotljivosti: v čemer Cerkev ni nezmotljiva, glede tega tudi ne zahteva vere. Nekaj drugega je seveda pokorščina. Pokorni moramo biti Cerkvi tudi v stvareh, ki jih ukazuje, ne da bi mogli govoriti o nezmotljivosti. Saj tudi svetna oblast ni nezmotljiva in se ji vendar moramo pokoriti. A Cerkev tedaj lahko kaj ukaže, kar ni pravo? Schulte kar konkretno omeni dekrete Pija X. in pravi: »Kakor historik sedanjosti marsikaj obsoja, kar je cerkvena avtoriteta v prejšnjih stoletjih ukrenila, tako ni nemogoče, da tudi historik bodočnosti ne bo vsega odobral, kar je ukrenil Pij X. Lahko smo prepričani, da je vsakokratno dejstvovanje cerkvene avtoritete v načrtu božje previdnosti, zmotna bi pa bila misel, da božji element v cerkveni avtoriteti človeškega kar kratkomalo absorbira. Ne, tudi v osrednjem vodstvu Cerkve se časih kaj človeško godi. Zgodovina papeštva podaja za to dosti dokazov. Toda odloki Pija X. še ne spadajo v zgodovino, ampak so, če znanstveno govorimo, še problemi. A niso problemi za nas. Za nas so ukazi. Navaden oficir ne presoja, ali je strategična odredba poveljnika prava in smotrna ali ne, to prepušča sodbi strokovnega zgodovinarja bodočnosti, njegov ponos je, da je pokoren

odločujoči instanci in kar najnatlačneje izvrši nje povelje. Za nas katoličane je taka odločujoča instanca Cerkev. Kam bi prišli, ko bi se vsak trmasto držal svojega subjektivnega mnenja? Če bi tudi cerkvena avtoriteta kdaj kaj pretiravala, se bo to sčasoma že samoposebi od notranjščine izravnalo. Ko bi bila Cerkev le človeško delo, bi taka nervoznost nasproti cerkveni avtoriteti še bila umljiva (dasi tudi z zgolj človeškega stališča katoličan cerkveni avtoriteti lahko mirno zaupa, saj ni resnično, da bi dajala kake važne odredbe brez premiselka in brez poznanja razmer), a zdi se, da nekateri tudi katoličani če ne taje, vsaj bolj in bolj pozabljajo na nadnaravni moment v katoliški Cerkvi!« ...¹ Kar se pa tiče odlokov Pija X., ki so učnega značaja, so jih zahtevali življenjski interesi Cerkve. Papež bi ji sam kopal grob, ko bi drugače ravnal. Modernizem ni sama izmišljenina, temveč resnična nevarnost. Ko bi ne bil Pij tako odločno govoril, bi se bili končno tudi dobri zbegali v veri.² Če komu, pa katoličan lahko zaupa ravno Piju X., temu možu tako globoke in žive vere, ki nima ničesar drugega pred očmi kot to, kako bi prenovil vse v Kristusu! Schulte omenja tudi razmerje znanstvenika do dogem in pravi: »Tudi katoliški učenjak si mora prisvajati brezpogojno svobodo raziskavanja. Učenjaka morajo najprej voditi le norme, ki so metodično dane; ko bi se tu vmešavale dogme, bi bilo resnično znanstveno raziskavanje nemogoče... Mora pa seveda meriti tako dobljene znanstvene rezultate

na dogmi, če pride morda katera v poštev, to se pravi, ne sme se držati rezultatov, ki bi bili z dogmo v nasprotju.«¹ Za katoličana pa tudi tu ni nobene težave. Če veruje v dogmo, ve, da se je zmotil, ker resnica ne more nasprotovati resnici, in tako mu bo dogma le migljaj, da bo revidiral pot, po kateri je hodil, in res našel resnico. Zlasti v naši dobi, ko je toliko novih pojmov, metod, teorij, mora biti katoliški učenjak le vesel, da ima tako varno direktivo.

Tretja razprava je naslovljena: »Katholizismus und Geistesleben«. V tej razpravi opisuje Schulte, kako je bila katoliška Cerkev v srednjem veku prva kulturna sila. Citira tudi A. Harnacka, ki priznava, da je katoliška Cerkev vzgojila romansko-germanske narode in jim ustvarila pogoje razvoja in napredka. Šele izza renesance sem so se začele vede in umetnosti osamosvajati, dà, po reformaciji stopati v nasprotje s katoliškimi načeli, tako da je moderna kultura v mnogem oziru krščanstvu odtujena in naravnost sovražna. Protestantizem je s svojim principom subjektivizma in individualizma ta razvoj pospeševal, a bo s tem sam sebe uničil. Kakšno stališče naj zavzemajo nasproti moderni kulturi katoličani? Katoličani morajo ločiti v moderni kulturi to, kar je dobrega, od slabega. Ne precenjevati, a tudi ne podcenjevati! Moderna kultura ima mnogo dobrih in lepih prvin, te morajo katoličani porabiti in izrabiti. Splošno pa mora biti njih težnja za tem, da moderno kulturo pokristjanijo. Tudi to je v programu Pija X.: vse prenoviti v Kristusu. Moderna kultura je izgubila zmisel za večnost

¹ o. c. 57—8.

² o. c. 60—1.

¹ o. c. 50.

in upira pogled le v zemljo. Tako nima življenskega principa. Neznanski je zunanji napredek, a v dušah je vedno večja praznота. Zato treba kulturo in človeštvo navrniti spet na religijo in tako s krščanskimi idejami prekvašeno kulturo podajati ljudstvu.

V četrtem poglavju kaže Schulte, kako naj se vrši to pokristjanjenje kulture. Kratko se lahko reče: s krščansko vzgojo. Schulte poudarja zlasti veliki pomen odlokov Pija X. o pogostem svetem obhajilu.

Peta razprava se bavi z literaturo in berivom. Schulte opozarja na nevarnosti beriva, na površnost in nesamostojnost, ki je je krivo samo branje zlasti časnikov in dnevnikov. Ruskin je dejal: Lehko je kdo prečital celo knjižnico in je vendar lahko docela neizobražen in »nenačitan« človek. Toda z druge strani, ako človek prav bere, je pa knjiga tudi največjega pomena za izobrazbo duha in srca. Zato treba vso skrb obračati na katoliško literaturo. Ali naj katoličani bero tudi nekatoliške stvari? Schulte pravi, da tega ni mogoče splošno zabraniti (pomislino le na klasike), seveda je treba previdnosti. V tem oziru prav pravi veliki častivec moderne književnosti P. Expeditus Schmidt: »Ena duša je več vredna kot vsa literatura!« Ni treba, da bi bil pisatelj sovražen krščanstvu, že pesnik, ki se nikdar ne dotakne religije, s tem oznanja verski indiferentizem.

Šesta razprava razmatra vprašanje o katoličanu v gospodarskem življenju, sedma in zadnja pa o katoličanu v socialnem življenju sedanosti. Katoličanom se dostikrat očita, da zaostajajo v gospodarski tekmi.

Ta očitek je v marsičem le hvala. Gospodarski napredek še ni vse. Najmanj se je pa mogoče iz srca veseliti napredka, ki je združen s ponižanjem in izkoriščanjem celih slojev. Kapitalizem pomenja velikanski gospodarski napredek, a senca kapitalizma je proletarstvo in suženjstvo mas. Schulte opisuje pomen krščanstva za gospodarski napredek; če v čem ta napredek zavira, ga zavira le zato, da harmonično pospeši ves socialni, zlasti nramni napredek in tako usluži gospodarski napredek pravi socialni blaginji.

To je nekaj misli iz bogate vsebine Schultovega dela. Ni vsako vprašanje enako zadovoljivo rešeno, vendar nihče ne bo odložil knjige brez prida. A. U.

Robert Hugh Benson in verski problem. Kot romančier verskega problema je zaslovel v zadnji dobi konvertit, sedaj katoliški duhovnik, Anglež Benson. Robert Hugh Benson (* 1871) je sin l. 1896 umrlega anglikanskega nadškofa Withe Bensona. Po skrbni vzgoji mladih let se je posvetil tudi sam anglikanski cerkvi. A ni našel zadovoljstva. Odpovedal se je službi ter potoval po Egiptu in Palestini. Vrnivši se na Angleško je čutil v sebi vedno močnejše hrepenenje po katoliški Cerkvi. Mati ga je preprosila, da se ni takoj odločil, ampak se je še mnogo posvetoval z najbolj priznanimi avtoritetami anglikanske cerkve. A tudi ti ga niso mogli pregovoriti. L. 1903 je postal katoličan in leto pozneje so ga posvetili v Rimu za katoliškega duhovnika. Sedaj je vikar katoliške župnije v Cambridgu. A to polje je zanj premajhno. Da bi

pokazal ljubljenim rojakom, kje je osrečujoča resnica, je prijel za pero in začel v umetniški obliki pisati apologijo katoliške Cerkve. Izšla je že cela vrsta romanov, v katerih brez vsiljene tendence z zares umetniško genialnostjo slika vero in nevero. Začel je s trilogijo, ki je v njej opisal žalostne zmote anglikanske cerkve. V prvem romanu »Kraljevo delo« je naslikal Henrika VIII. in nasilni pogon Anglije v protestantizem, v drugem »Tragedija kraljice« tragično usodo kraljice Marije Stuart, v tretjem »S kako pravico« pa machiavellistično politiko »deviške« kraljice Elizabete, ter potrebo avkoritete v verskih stvareh. Tudi protestantje so priznali grandioznost teh velikih zgodovinskih slik.

Pravo senzacijo sta pa vzbudila dva druga romana, ki z orjaško umetniško silo obdelujeta verski problem v bližnji bodočnosti. Leta 1908 je izšel roman »Gospodar sveta« (»Hrvatska Straža« ga pravkar prinaša v hrvatskem prevodu). V tem romanu slika Benson stanje človeštva, kakršno bo v 100 letih, če se bo »moderna misel« logično tako naprej razvijala. To sliko vedno bolj se širеče hladne nevere po svetu je strnil s skrivnostnim pojavom Antikrista, z zadnjim bojem zoper Rim in veličastnim bližanjem konca sveta. Ker je mnoge ta slika bodočnosti nekako potrla, je l. 1911 napisal nov roman: »V zoru bodočnosti«. Tu slika stanje sveta čez 60 let, ako se bo človeštvo začasa zavedelo, kam je tira svobodna misel. Mogoče je tudi to, saj se znamenja preobrata že kažejo. Benson torej riše v sanjskih vizijah umirajočega duhovnika-apostata zadnji odpor socializma proti državam in Cerkvi, zmago

Cerkve, pokristjanjenje kulture in v Cerkvi vkoreninjeno blagovito edinstvo vladarjev sveta.

Tako piše Benson apologijo katoliške Cerkve za ljudi, ki ne marajo za apologetiko, a ljubijo umetnost.

Nemci imajo prevedene že vse omenjene romane (pripravljajo se pa že tudi prevodi drugih). Prevod romana Gospodar sveta (»Der Herr der Welt«) je izšel pri Pustetu, drugi »Des Königs Werk«, »Die Tragödie der Königin«, »Mit welchem Recht« in »Im Dämmer-schein der Zukunft« pa pri Benzigerju (Einsiedeln).

Socialna Matica.

Poleg dr. Zarnikove knjižice »O bistvu življenja«, ki smo jo že zadnjič ocenili (»Čas« 1914, zv. 2.), je dala »Socialna Matica« prvo leto svojim članom še štiri knjižice.

Prof. Ferd. Seidl, Geološki izprehodi po Goriškem. 40 str.

To je kratka popularna geološka študija o goriški okolici. Stvar ni slaba. Opomniti pa moramo par reči. Trditev str. 19, da je »v terciarni dobi zasijal bržkone tudi rojstni dan človeštva«, je neosnovana. Nekam čudno je tudi povedano, da »velja starodavno mitološko naziranje iz otroške dobe človeštva (da so vse, kar vidi človeško oko, ustvarile velemožne nadnaravne sile) premnogim ljudem še dandanes za edino mnenje o izvoru naše zemlje« (6). Zdi se, kakor da se je hotel mož s tem postrani obregnuti ob dogmo stvarjenja. Ako je to nameraval, mu moramo spet zaklicati: »hands off!« Dogma stvarjenja ne izključuje

razvoja. Sveto pismo nam sicer slikovito predstavlja obrazovanje zemlje, a že tisti silni »fiat! bodi!« priča, da božjega delovanja ne moremo premeriti s človeško domisljijo.

Dr. Ivan Žmavc, Ozdravljenje socialnega življenja z uporabo prirodozlovja. 47 str.

Dr. Žmavc riše v tej knjižici socialno zlo naše dobe. Tehnični napredek je velikanski, a v gospodarstvu še vedno vlada »pravo pesti«: vsaj tretjina s težkim delom zasluženega letnega dohodka se steka v žepe nedelavnih posestnikov. Kje je pomoč? Po mnenju dr. Žmavca jo nudi prirodozlovje, namreč veliko znanstveno odkritje Roberta Mayerja o energiji. Delo, tudi človeško delo se da po tem odkritju znanstveno preračunati. Treba torej le to, da se ustanovi v človeštvu splošno delovno pravo. Vsi brezdelni dohodki naj odpadejo, delu naj se pa odkazujejo dohodki po znanstveno preračunani vrednosti. V tej teoriji osnovna misel o delovnem pravu pač ni nova. Že pred Marxom je razlagal Karol Rodbertus, kako naj bi se družabni dohodki delili po delu in kako naj bi se določevala vrednost dela po normalnem delavniku. V nekih mejah ta misel celo ni samo socialistična, temveč je stara krščanska zahteva. Saj smatra krščanstvo za vnebovpijoč greh »delavcem zaslužek utrgovati«. Nova je le metoda preračunavanja, češ, naj bi se energetično določevalo v zmislu Mayerjevega odkritja. Tu se pa tudi takoj pokaže utopičnost teorije.

Glede mehničnega dela bi še kako šlo. Lahko si mislimo ergometer (delomer) bodočnosti, ki bi za cel

dan pokazal, koliko energije je kak delavec potrošil. Če bi bil prej znanstveno dognan normalen trošek delovne energije za normalen delovni dan, bi se z lehkoto določila enakemu delu enaka plača. Seveda se to godi mnogo preprosteje, četudi ne tako natančno, že sedaj, ko se meri delo po izdelku. Pravzaprav je še vprašanje, ali bi delomer delo bolje označil. Delomer bi pokazal potrošek energije, a so neke vrste ljudje, katerih lenoba ni v tem, da bi potrošili z delom manj energije kot drugi, ampak v tem, da je ne potrošijo smotrno, to se pravi, ne za to, za kar bi jo morali in za kar je njih delo plačano. Brez dvoma bi pa ergometer odpovedal, ko bi bilo treba meriti kvalificirano delo, zlasti pa, če bi bilo treba meriti duševno delo. Delomer more meriti potrošek energije, za kakovost dela nima delomer nobenega kazalca, kam li za duševno plat dela. Dr. Žmavc je čutil to težkočo, a je šel preko nje. »Ne da se trditi, pravi, da je dnevno delo tehnikarja iznajditelja enako dnevnemu delu dninarja ali strojnega kurjača. S to primero smo se pa že tudi doteknili največje težkoče, ki obtežuje primerjanje socialnih učinkov.« Doteknili že, a je ne rešili! Dr. Žmavc se tolaži z Ostwaldovim energetizmom, češ, da so tudi duševni pojavi le potrošek neke vrste energije, ki se bo dala sčasom prav tako meriti kakor vsaka druga energija. A to so le Ostwaldove sanje. O mislih pravimo, da so globoke ali visoke, a dobro se zavedamo, da s tem nočemo označiti nobene čutne merljivosti. Tudi je potrošek energije za isto misel po pričevanju izkušnje same zelo različen. Koliko se mora tru-

dití eden z matematičnim problemom, ki je drugemu, kakor pravimo, igrača, in vendar se lahko zgodi, da sta oba dobivala isto vzgojo in izobrazbo. Isto velja le še bolj za npravno plat dela. Vestnosti, ljubezni, zavesti odgovornosti ne more prav premeriti noben ergometer. Kako bo torej ergometer n. pr. taksiral učitelja? Po fizičnem potrošku energije. Učitelj, ki mnogo skače in kriči, bo označen na taksamtru za mnogo pridnejšega delavca kot pa pedagog, ki vzgaja z vso svojo osebnostjo, ki ne govori mnogo, a tisto z npravno resnobo, ki malo rabi fizično silo roke, a si z veliko ljubeznijo osvaja srca. Ne, prirodoslovje samo delovnega vprašanja ne bo rešilo, o tem bo bodočnost tudi mehaniste prepričala! Sicer bi pa še tudi tedaj prirodoslovje ne moglo imeti zadnje besede. Dr. Žmavc sam govori o delovnem pravu. Pravo in slične stvari pa niso predmet prirodoslovja. In zares! Če delavec onemore, kaj bo reklo prirodoslovje? Delomer ga bo prav tako mirno označil za ničvredneža kakor najgršega lenuha. Skrb za bolne, za vdove in sirote, skrb za vzgojo in izobrazbo, to so stvari, ki dobivajo svojo moč drugje kakor pa fizične sile. Tudi dr. Žmavc sicer govori o »npravstvenih idealih« in pravi, da niso »ničevi« (str. 45). A njemu so ti ideali le organične privade na razne čine, in to je spet le materialistična zmota Ostwaldova!

Dr. Žmavčev poizkus je torej le »siva teorija«. Socialno vprašanje je v prvi vrsti npravno, a npravnosti prirodoslovje nikdar ne bo dalo, zato s samo »vporabo prirodoslovja« socialnega življenja pač ne bo mogoče »ozdraviti«!

Dr. Karel Slanc, Zadruga in njen pomen v razvoju človeštva. Str. 127.

Zanimiv problem, ko bi se ga lotil večšak ali vsaj resnoben znanstvenik. Dr. Slanc kakopa ni mož za to. Ne, da bi ne bilo v knjigi nič dobrega. Dr. Slanc je črpal iz Laveleya, Kropotkina, Bücherja, in ti možje so zbrali o zadrugi premnogo porabnega gradiva. A dr. Slanc je po svoji navadi vse to razmetal in prepredel le s svojo nedopovedljivo konfuznostjo. Novejših del o zadrugi, zlasti o jugoslovanski zadrugi pa sploh ne pozna. Za to pa citira v delu o zadrugi Bölschevo popularno-monistično knjižico »Das Liebesleben in der Natur«. Z diferencialno psihologijo je mogoče sestaviti psihogram kakega človeka in s tistim psihogramom določiti v kakem delu, kaj je njegovega, a kaj ne. Ako bi to želel kdo dognati v Slancèvi »Zadrugi«, naj prebere najprej zadnje strani 110—126. Tam je dr. Slanc sam podal svoj psihogram. Tisto neprestano se ponavljajoče govorjenje o farovžih in duhovnih in seveda vedno lačni malhi je za dr. Slanca tako značilno, da se da s pomočjo tega psihograma vse določiti, kar je res njegova duševna lastnina. Tako smo si zaznamovali kot njegovo last str. 37 o duhovnikih in luteranstvu, str. 43 o papeštvu in rimskem pravu, str. 44—45 spet o verskih prekucijah, potem o Cerkvi in o individualizmu, na str. 57 en stavek o Vogelsangu, str. 63 o nadprirodnem izvoru čuvstev vzajemnosti po nauku cerkva, str. 73 o zahtevi »katoliških ljudi«, naj se vrne kmet v »tlačanski hlev«; pravtako odlomek na str. 81., posamezne stavke na str. 90., 101.

Natančna analiza bi utegnila tako dognati še kak stavek za Slančovo duševno last, drugo bo pa treba vpisati v dobro Laveleyu, Bücherju i. dr.

J. U. Dr. Vekoslav Kisovec, Delavsko zavarovanje proti nezgodam. Str. 34. To po obsegu najmanjše delce je po našem mnenju edino, ki je res nekoliko obogatilo našo socialno vedo. Obdelana je tu na kratko zakonita uredba zavarovanja proti nezgodam, potem pa zbrani statistični podatki o graški in tržaški zavarovalnici.

Kulturna smer »Socialne Matice« je protikrščanska in ateistična. To je razvidno že iz letošnjih publikacij (Zarnikove, Slančeve in tudi Žmavčeve knjžice).

Slovenska Matica.

»Slovenska Matica« je izdala za l. 1913 šestero knjig. Leposlovne: Mencinger, Izbrani spisi II. zv.; A. Funtek, Tekma, drama v treh dejanjih; Podlimbarski, Gospodin Franjo, roman. Narodne pesmi: Slovenske (uredil dr. J. A. Glonar) razdelek IV.: pesmi o samskem in zakonskem stanu; hrvatske (priredil dr. Branko Vodnik): junaške pesmi starejših časov (z dr. Ilešičevim dodatkom: junaške pesmi novejših časov). Slovenska bibliografija za l. 1907—1912. (Sestavil dr. J. Šlebinger.)

Roman »Gospodin Franjo« nam hoče predočiti sliko o kulturnih razmerah in kulturnem delu Avstrije v Bosni in Hercegovini po okupaciji. V toliko je roman zanimiv, vprašanje je seveda, ali je ta kulturna slika objektivna.

»Slovenske narodne pesmi« so zanimive res le še za folklorista.

Zdi se pa, da so se začele že mešati vmes tudi manj narodne, a bolj nerodne kvante.

Pri »Hrvatskih narodnih pesmih« so poučni Vodnikov uvodi o posameznih ciklusih junaških pesmi.

Šlebingerjeva »Slovenska bibliografija« je zelo marljivo sestavljeno delo. Zabeležene niso le knjige, temveč tudi članki iz raznih revij, leposlovne stvari celo iz prilog dnevnikov. Brez hibi seveda tako delo ni zlahka. Tudi to ima razne hibe. Primerjali smo, kar nam je bilo najbliže, in opazili to in ono. Tako je odločno pogrešeno, da je n. pr. v poglavju o bogoslovnih delih brez vsakega razdelka vse vprek pomešano: molitveniki, nabožno poučno slovstvo, apologetika in strokovna dela. Med molitvenike je n. pr. uvrščena knjiga: Butrin, Kritična razprava o lurskih čudežih, ali Flisovo delo o cerkveni umetnosti, celo »Čas«; potem splošne kulturne razprave, n. pr. dr. Grudnova »Francišek Asiški in moderni subjektivizem«, Beletova »Jezus v poeziji«, in celo modroslovne razprave, n. pr. o evolucionizmu. Tudi samovoljno reševanje anonimov ne vemo, če je naloga bibliografa. Zgled: »Čas« je prinesel razpravo »Loreto-legenda?« s pisateljskim označkom — gl —. Šlebinger si je mislil: — gl — tiči v imenu Terseglav in je res kratkomalo pripisal razpravo g. Terseglavu, dasi ni g. Terseglav z njo v nobeni zvezi. Ali ne tiči — gl —, če že mora kje tičati, še v kakem drugem imenu? A. U.

»Slovensko bol« je baje hotel opisati dr. Alojzij Kraigher v novem velikem romanu »Kontrolor Škrobar«. Ko bi bila slika res

»strogo objektivna«, kakor poudarja reklama, bi bila seveda »slovenska bol« strašna. Takšna nepopisna izkvarjenost, kakršno riše Kraigher, bi bila le priča, da se slovenstvo ob mejah potaplja brez upa in — po zasluženju. Škrobarji in vsa ta družba ni vredna, da živi! Toda ne! Sumljivo je, zelo sumljivo, da se pozna na sliki lascivnost, da torej čopiča ni vodila npravna resnoba. Zato tudi

ne verjamemo, da bi bila slika resnična. Kdor z užitkom brodi po blatu, tega domišljija vse vidi v blatu! Najboljša pomoč zoper »slovensko bol« bi bil najprej odločen protest proti takim »leposlovnim delom«, seveda protest — dejanja! Kdor takega dela ne zavrne, ta naj ne govori o »slovenski boli«, zakaj on je Škrobar, ki sam povečuje slovensko bol! A. U.

Filozofija.

Možgani in duhovitost.

Da se v možganih na nekak način prikazuje nadarjenost živih bitij, to stoji. Zanesljivo dognano pa ni, kaki so ti znaki možganov in v čem se razlikujeta nadarjenec in nenadarjenec glede razmerja med možgani in med ostalim truplom.

Najenostavnejše bi bilo pravilo: čim več možganov, tem več nadarjenosti. A po kratkem preudarku postane jasno, da bi se ne moglo govoriti o absolutni množici (količini) možganov, ampak o relativni, to se pravi: majhno telo ima seveda tudi sorazmerno manjše možgane in to razmerje bi bilo za možgane nadarjenega bitja ugodnejše nego pri nenadarjenem. Pri tej razlagi bi torej odločala masa možganov v razmerju k masi celotnega telesa. — Pa tudi ta razlaga je nevzdržljiva; to se je pokazalo iz statistike o velikosti možganov izredno nadarjenih mož — njih možgani v velikosti često niso nič presegali povprečnega merila, neredko stoje celo pod njim — a tudi pogled na razvoj otrokovih možganov, ki nikakor ne rasejo v razmerju

z ostalim telesom. — Do očitno napačnih rezultatov bi vedlo to pravilo tudi pri živalih; razmernostna številka med maso možganov in telesa, recimo »inteligentna številka« bi bila pri psu 4, pri miši 20, pri vrabcu 33 — in pri človeku 21!

Količina možganov torej niti kot taka niti v razmerju s celotno telesnino trupla ne označuje duševne nadarjenosti. Zatekli so se zato raziskovalci k pravilu, da pri možganih ne odloča masa, ampak njih ustroj; čim finejši je ta, tem prej so možgani znak inteligentnosti. Ta razlaga je dokaj verjetna in v bistvu pač resnična; a težko jo je očitno dokazati, ker nedostaja primernih sredstev.

Zato se je profesor Holle lotil vprašanja od popolnoma druge strani. V časopisu »Die Naturwissenschaften« (1913, 12. zvezek, str. 295—298) je objavil o svojih raziskavanjih kratek informativen članek, katerega jedro je, da inteligentnost dobi pravi izraz, ako se stavijo možgani (in sicer njih teža, pa še boljše prostornina lobanje) v razmerje s površino (ne z maso) celega telesa;

ker pa površine ni lahko točno določiti, je na str. 296—297 tudi razložil, kako jo določa iz telesnine, in je obenem vestno zabeležil možne netočnosti, ki se pri tej metodi pojavijo.

Rezultati so prepričevalni, po formuli: čim večja telesna površina, tem večja vsebina (prostornina) lobanje, torej tem več možganov. Po tej formuli stopi rast telesa v pravo razmerje z rastjo možganov; popolnoma se skladajo z našimi izkušnjami tudi razmernostne številke med telesno površino in med možgani, kakor jih je Holle izračunal — imenujmo jih, kakor zgoraj, inteligenčne številke. Navedimo nekatere številke: slon, ki velja po pravici za »pametno« žival, 28, takisto orang; makak 22, konj, pes in mačka 12; nasproti mački tiger le 9·3, kar je povsem pravilno; miška 5·4, orjak kit pa 1·6; med ptiči stoji vrabec (9·7) nad golobom,

raca (3·6) nad kuro (2·6) in nad nojem (2·7); žabe in krap dose-gata jedva 1. Številka 9·7 pri ovci je nenavadno visoka: sicer ovca res ne velja pri vseh narodih za neumno.

Vse živali pa po tem razmerju visoko prekaša človek. Evro-pejec ima številko 91, in po naj-neugodnejšem računu še vedno 85, dočim bi, kakor smo slišali, na podlagi mase bil v isti vrsti z miško in daleč pod vrabcem! Tudi razlika med moškim in žensko stopa jasno na dan; inteligenčna številka ženske je za spoznanje nižja: 90—84. Nasproti Evropejcu 91 ima Zamorec v najugodnejšem slučaju številko 80·5; Japonec pa stoji s številko 94 nad Evropejcem.

S pomočjo razmerja med prostornino lobanje in telesne površine se da kolikor toliko določiti tudi inteligenčna številka pračloveka; Holle jo je izračunal na enem zgledu s 86·5. Dr. T.

Pedagogika.

Viktor Bežek, Občno vzgoje-slovje z dušeslovnim uvodom.

A. Osnovni nauki iz duše-slovja. Ljubljana 1913. Založba »Slovenske Šolske Matice«.

To dušeslovje je namenjeno kot »pedagoška učna knjiga« za slovenska učiteljsišča. Bila naj bi »uvod k občnem vzgojeslovju«, kakor pravi pisatelj sam. Obenem pa upa pisatelj, da se utegnejo zanimati zanje tudi širši krogi, češ, Lampetovo dušeslovje je kolikor toliko »enostransko« in že tudi zastarelo, drugega pa še nimamo (dr. Ozvaldova Psihologija je izšla šele medtem).

Če presojamo delo s tega šir-sega stališča, se nam zdi še dosti dobro. Jezik je res tuintam trd. Izrazi kakor »dražljajski prirastki«, »tipske predstave«, »individuv«, »prisod«, »izročeni sodi«, »etska« čustva, da le nekatere omenimo, so vendarle nekam čudni. Sicer pa moramo reči, da je tvarina za neko srednjo stopnjo izobrazbe dosti umevno obdelana. Zato nam je prav žal, da se pisatelj ni zadovoljil s tem, kar zahteva taka učna knjiga, temveč je obenem hotel biti »modern«. Kako modern, je namignil že v uvodu, ko je s prezirljivo gesto odklonil Lam-

petovo »enostransko« Dušeslovje. Bežek hodi za Ziehenom, ki je ateist in monist. Seveda bi nam Bežek gotovo hudo zameril, če bi rekli, da je zato tudi njegovo dušeslovje ateistično, a resnično bo vendarle. Morda se on tega niti ne zaveda ne — mi moža ne poznamo in ga tudi soditi ne moremo —, a tak voditelj, kakršen je Ziehen, ga drugam privedi ni mogel. Bežek s ponosom poudarja, da je pustil zastarele teorije o dušnih »zmožnostih« (na str. 111. pa vendarle govori o »tretji temeljni sposobnosti duševnega ustroja«); »dušo« deva v ušesca (5); »zavest« mu je le »tok« občutov in zaznatkov (31), um stopnja v razvoju duševnosti (59); hodi torej vedé ali nevedé za tistimi zastopniki »aktualitetne teorije«, ki so jim edino realno »pojavi«, akti (Ziehen je seveda med njimi). Tudi je Bežka zvedla toli hvaljena moderna »biološka in genetska metoda« (IV). Ni pomislil, da je metoda le metoda in da često ni nič bolj »enostranskega«, kakor metoda. Tako n. pr. je za fizika upravičena mehanistična metoda, a če hoče nasilno mehanistično razložiti tudi življenje, je tako resničnosti nepravilno umetelno razlaganje le grda zloraba metode. Prav isto je z Bežkovo »biološko in genetsko« metodo. To ni nič drugega, kakor evolucionistična metoda, ki hoče vse razložiti z razvojem. Tudi ta metoda je v svojih mejah res plodovita, a moderni so jo samovoljno uslužili ateizmu in sedaj mora razvojno razlagati tudi to, kar se razviti ni moglo, da le streže ateizmu. Tako je šel tudi Bežek zavestno ali nezavestno za ateizmom. Zlasti je to vidno, ko tolmači npravna in verska čuvstva (96—102).

Nravnost se mu je razvila kot biološki postulat, to se pravi, kot neizogiben pogoj za družabno življenje. V tem je seveda trohica resnice: zavemo se npravnosti, ko se zavemo, da mora biti tako; tako se tudi zavemo, da morajo v družbi vladati neki zakoni, sicer bi bilo družabno življenje docela nemogoče. Ta zavest nas »mora«, da tiste zakone tudi z voljo priznamo. A s tem ni rečeno, da je ta zavest in volja zakone ustvarila! Moderni ateistični evolucionizem seveda to trdi, da bi ušel zakonodavcu Bogu, in Bežek je šel za njim. »Npravna čuvstva,« pravi, »izvirajo iz presojanja človeških dejanj, provzročujočih odobravanje ali neodobravanje družbe... Dejanje, ki je družbi koristno, je moralno dobro, dejanje, ki je družbi v škodo, je moralno slabo, pregrešno dejanje« (97—98). »Glas vesti« je pa »bojazen pred morebitno grajo družbe« (99). Torej zgolj socialni utilitarizem! Podobno evolucionistično tolmači verska čuvstva. »Neuki človek« si prirodnih pojavov ne more drugače razložiti, kakor da jih pripisuje višjim skrivnostnim bitjem. »V nadaljnjem prosvetnem razvoju« si jih človek »počloveči«. A tudi to stališče ni dolgo vzdržno. »Z rastočo znanstveno in npravno izobrazbo« se ta čuvstva povzdignejo in oplemenitijo: Grkom so bogovi že hranitelji in branitelji npravnih zakonov, osvetitelji užaljene pravice. »Do vrhunca pa so se razvila« v monoteistnih verstvih: enobožcem je edini višnji Bog neskončno mogočno in neskončno pravično bitje in zakoni npravnosti so jim božje zapovedi (101). Ali so te razvojne stopnje verstev in verskih

čuvstev kaj drugega kakor fikcije nepopolnega človeškega spoznanja? Ateističnemu evolucionizmu niso nič drugega. In Bežku? Metoda ga vodi po isti poti! Tudi njemu kakor vsem evolucionistom je verstvo le izraz »čuvstva« in to čuvstvo se je razvijalo in se razvija in dobiva ob vsakokratnem kulturnem razvoju svojski relativni izraz, ki je za tisto dobo »resničen«, a bo pravtako z vidika druge dobe »zmoten«.

A vse to, bi dejal kdo, je le na nekaterih straneh, sicer pa knjiga ni slaba in tudi nikjer očitno ne uči ateizma. Mi pa pravimo: Ali je Bežek mala ali bona fide zasejal ta ateistična semena v razore naše skromne pedagoške literature. Če mala fide, ni tako nepreviden, da bi očitno sejal ateizem, ker bi dobro vedel, da more na naših poljanah le skrivši kaliti popolna nevera. Če pa bona fide, mu bo pa kaj lahko potrgati to strupeno ščavje, preden se razplodi po njivi našega šolstva. Principiis obsta! Taka, kakršna je, knjiga ne sme biti »pedagoška učna knjiga«. Nič ne pomaga, da ji je že dal, kakor v uvodu zatrjuje pisatelj, svojo aprobacijo goriški geolog prof. Seidl!

Za morebitno predelavo bi opomnil še na par strokovnih nedostatkov. Po uvodni razdelitvi bi se moralo glasiti

prvo (oz. II.) poglavje: O zaznavanju (ne o umovanju). Str. 28. bi bilo treba pripomniti, kaj sicer imenujemo »nazore«, ne vidnih zaznav, temveč misli o kaki stvari. Str. 50: Dokaz o nepotrebnosti spominoslovja se ni posrečil; treba ga bo presukati. Str. 53.: razloček med domiselnostjo, če naj je ta domišljija, in spominom bo vendarle treba bolj poudariti. Izraz »pasivna domiselnost« (54) komaj odgovarja resničnosti: domiselnost je vedno aktivna, le časih bolj nezavestno, časih pa pod vodstvom zavesti in svobodne volje. Definicija razumnosti na str. 60. je pogrešena. V definiciji manjka »smotno-zavestnega« elementa. Prilagodi se danim razmeram tudi rastlina, a zato še ni razumna, ker tega ne dela zavestno. Tudi bi sledilo iz te definicije, da je vsaka žival razumna. To more seveda spet trditi le evolucionist, ki sta mu čutno in umsko spoznanje le dve stopnji v razvoju živali-človeka. Slaba je tudi na str. 66. definicija pojma. Bolje nobene, kakor taka! Zelo problematično je modrovanje o tem, kateri »sodi so pravi« (74). Tudi kar pravi o »laži« na str. 76., je potrebno popravila. Kar je res laž, ni nikdar dopustno, tudi ne, da »se prepreči večje zlo«. Težko bi bilo dokazati, da se je vse »prvotno spoznavanje« vršilo iz praktičnih nagibov, nagonski« (79). Ali prvotni človek ni mogel pogledati zvezdic spet in spet, ker so mu tako ljubo migljale z neba? Zakaj le nagonsko? zakaj le iz »dejanskih potreb«? Kdo je dokazal evolucionistično trditev, da so nagoni le polagoma pridobljene in potem podedovane dispozicije? (114). Tako bi se to in ono potrebovalo skrbne poprave. A prvo je seveda metafizično ozadje!

A. U.

Zgodovina.

»Preganjanje kristjanov in rimsko pravo« pa moja kritika v »Dom in Svetu«.

V zadnji številki »Časa« je napisal prof. dr. Zore cel članek¹ proti

¹ Da je bil sestavek nekoliko daljši, sem pač jaz kriv, ker sem izrecno

nekaterim mojim opombam o njegovi knjigi »V tem znamenju boš zmagal«. Najprej moram pripom-

želel, naj prof. dr. Zoré v svojem odgovoru obenem ves problem nekoliko osvetli, da bi si v nasprotju mnenj tudi mi drugi mogli ustvariti kako misel in bi tako kritika ne bila le negativna. (Op. ur.)

niti, da mi ni bilo na mislih skrivati se za plot anonimnosti, ako sem podpisal svojo notico s črkama J. G., ker male članke vedno s to šifro označujem. Vedel pa je vsakdo, ki se malo bolj zanima za stvar, in vedel je tudi učeni gospod profesor, kdo je napisal tiste vrstice. Zato bi ne smel iz tistih par vrst izvajati tolike posledice, ki so neutemeljene in z ozirom na notico, proti kateri so naperjene, res popolnoma odveč. Kar se tiče tistega vprašanja, je li bilo krščanstvo po posebnem rimskem zakonu prepovedano ali ne, sem se v kritiki prav radi raznih mnenj previdno izrazil, »da krščanstvo ni prišlo takoj v začetku v načelno nasprotje proti rimski državni oblasti, ki bi izzvalo njegovo prepoved«. Mislil sem tu na preganjanja prvih dveh stoletij, ki so imela svoj izvor večinoma ali v osebni krvoločnosti cesarjev ali v ljudskih strasteh. Kar se tiče posebnega zakona proti kristjanom, je resnica, da ga ni, vzlic dr. Zoretovemu članku ga še ni v rimskem zakoniku. Ali pa niso bili posebni odloki cesarjev ali rimskega senata proti kristjanom, to je pa drugo vprašanje, katerega se v tistih par vrstah nisem prav nič doteknil. Slednjič se izpotika še gospod profesor nad stavkom »Od Decija naprej prevladujejo politični motivi«, češ, »niso prevladovali politični motivi, ampak versko-politični!« Toda dragi gospod profesor! Ali res moram tu razplesti ves logični sklep? Politika je širši pojem in vsebuje v sebi versko politiko, gospodarsko politiko, zunanjo politiko itd. Ako gre za prepoved religije, je seveda to verska politika ali zato ni napačno reči »pre-

vladovali so politični motivi«. Vsak profesor logike sme kaj takega zapisati. Tisto, da so Decij, Valerijan, Dioklecijan bili prepričani, da se ima rimska država zahvaliti za svojo moč in velikost poganski religiji in radi tega pričeli boj proti krščanstvu, je znano in sem o tem še posebno razpravljaj v svojem članku o Konstantinu. (Čas 1913.) Z omenjeno notico pa ni to čisto nič v zvezi. Zato je ves učeni aparat zoper tistih par vrstic res odveč.

Kaj pa sem hotel reči v kritiki?

V začetku (besedo podčrtam, da ne bo zopet kakega nesporazumljenja) je bilo oficijelno stališče rimske državne oblasti proti krščanstvu še negotovo. Dogajajo se pa posamezni konflikti, ker kristjanom očitajo brezboštvo, čarovništvo, sakrilegije in veleizdajo. (Tertulian: *Sacrilegii et maiestatis rei convenimur, summa hæc quaestio est, immo tota.*) Pri tem seveda ni izključeno, da posamezni prefekti ali senat sploh naperijo tožbo proti vsem kristjanom. Vedno bolj in bolj pa se utrjuje pri rimskih cesarjih mnenje, da je krščanstvo sploh nespravljivo z rimsko državo, ki je tesno zvezana s poganstvom. Zato od Decija naprej prevladujejo politični, recimo versko politični motivi in začne se odločilni boj med obema velesilama. — Pri poljudnem obravnavanju o preganjanjih se dajo ti posamezni momenti prav dobro poudarjati. Pri mučencih je šlo vedno za kak konkreten slučaj: odrekanje kadila cesarjevemu kipu, čitanje sv. pisma, eksorcizmi, udeležba pri nočnih sestankih i. t. d., kar je n. pr. Wiseman v svojem romanu »Fabiola« prav dobro označil. Ako se taki

momenti spravijo v ospredje, postane pač zgodovina preganjanja bolj slikovita in različna, ni pa res, da bi potem »ljudstvo imelo

kristjane za politične zločince, ne pa za svete mučence«, kakor meni pisatelj.

*Dr. Josip Gruden,
bivši profesor cerkvene zgodovine.*

Umetnost.

Literarna pratika za 1914. leto. Na svetlo dala Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Uredil Milan Pugelj.

Modernemu inteligentu se je za hotelo pratike. Bamberg mu je izpolnil željo. Vsako leto hoče izdati slovenski almanah, ki se bo po opremi naslanjal na popularno narodno pratiko ter zbiral v svoj letni krog »cvet slovenske vezane in nevezane besede«. Prva taka pratika je že izšla. Letos so se odzvali vabilu uredništva trije pesniki, osem prozaistov-leposlovcev in pet esajstov. Na tem mestu nas zanimajo v prvi vrsti leposlovni sestavki.

Zanimivo bi bilo seveda, ko bi nam Pratiko ocenila tudi strokovnjak-slikar in strokovnjak-teolog. Ker namreč Pratika podaja risbe katoliških svetnikov, povzete po legendi, oz. zgodovinski resnici, si sme pač tudi katoliški teolog privajati pravico, da izreče sodbo, ali je risba postavljena v katoliškem duhu, ozir. če odgovarja zgodovinski resnici. Nekatere slike je podal risar tako groteskno, da so v svoji vrsti popolnoma protitež dvema prav tako norčavima spisoma v Pratici, namreč Golarjevemu Belemu in rdečemu petelinu, in pa Pugljevi grozni in neverjetni zgodbi. Nekatere druge pa hočejo biti zasnovane na nov in originalen način, pa so izšle izpod risarskega peresa kot spake, ki niso niti estetiško lepe, niti za-

mišljene v duhu, ki bi bil katoliškemu vsaj soroden. Zdi se mi, da je manjkalo risarju notranje dispozicije za tisti svet, kamor je — po razmerah prisiljen — moral obrniti svoje umetniško oko.

Fran Govekar je priobčil odlomek zgodovinskega romana »S francosko trikoloro«. Dejanje se vrši v Postojni in bližnji okolici v času, ko se Francozje vračajo z Laškega proti Ljubljani. Je sicer odlomek, a je vendar zase neka celota. Spis karakterizuje prav dobro tisti francoski bon-ton, ki je bil le plašč preko notranje puhlosti francoskega oficirja. Ampak za Govekarja kot pisatelja ta spis ni karakterističen, to se pravi: na vsem spisu ne najdete tistega, kar je včasih Govekarja pokazalo kot Govekarja, pa naj se je pojavil tudi le v kratki črtici ali noveli. Pripovedovanje v »Francoski trikolori« je tako podobno načinu, kot se je pisalo na Slovenskem pred dvajsetimi, tridesetimi leti, da bi čitatelj tega sloga nikakor ne prisodil Govekarju, ko bi Govekar kot avtor ne bil podpisan. Od Govekarja smo včasih, vsaj v formalnem oziru, brali kaj boljšega. Pač! Prizor ob vodnjaku (str. 25. in 26.) je pristno Govekarjev. Nič posebnega, ampak edin prizor, ki Govekarja izdaja sam po sebi. — Sicer pa ima odlomek nekaj vrlin, ki v formalnem oziru pisatelju ne delajo sra-

mote. Poslušajmo opis vojaške službe božje v župni cerkvi sv. Štefana (str. 30):

»Wenigar je začel maševati, častniki pa so sedeli ter se zagledali v leseni kip sv. Štefana z dvema, kamenje držečima angelcema v velikem, z zlatom prepleškanem oltarju. Tiho, mirno, svečanostno je bilo v svetišču. Le včasih je zarožljala po kamenitem tlaku sablja, ali je zacingljala ostroga. Grenadirji so stali, visoki, plečati in večinoma bradati ali z močnimi visečimi brkami, sklonjenih glav povsod prav do obhajilne mize; ob ramena so se jim naslanjale med sklenjenimi rokami puške z dolgimi bajoneti, ki so se včasih posvetlikale kakor goreče sveče, in nekateri so držali med prsti celo lesene brojanice ter pobožno molili. Sam Bog je vedel, kam jih je zanašala njihova molitev, kam so hrepenele njihove duše, kod so lebdile njihove misli. Bil je god žalostne Matere božje, ki je vse svoje življenje toliko trpela s svojim sinom. V spomin nanjo so se morda spominjali svojih lastnih mater in pa svojih žen, ki trepetajo zanje v daljni Franciji, in morda so mislili na svoje otroke, ki jih čaka ista usoda, da bodo morali kakor oni v neznani tujini trpeti in boriti se za svojo domovino pa tudi umirati zanjo daleč od rodne hiše na sovražni zemlji, neobjokovani in pokopani brez križa in brez spomina ljubezni. — Vsa razpela in vse podobe s križanim božjim sinom so bile zagrnjene, veliki zlati oltar se je bleščal v jutranjih žarkih in vijočni mašni plašč župnikov jih je spominjal domačih trat, koder dehte prav sedaj vijolice toli raz-

košno, kakor nikjer na svetu. — Pa se je okrenil župnik ter dejal: »Idite, maša je minila!« In nato se je globoko sklonil pred oltarjem, po cerkvi pa so zarožljale sablje, zabobnela kopita pušk in zazvonkljale ostroge: vsa vojska je padla na kolena. Župnik pa je široko razpel in dvignil svoje roke, se obrnil, se par hipov zagledal v pestrobojno množico, ki je klečala pred njim, ter jo blagoslovil.«

Kajne, kako lepo? Človek, ki bi tale opis bral izluščen iz konteksta, bi se čudil in rekel: »Glej ga! Ali je celo Govekar zašel med idealiste?« Toda čitatelj, ne prehitro! Tisti francoski vojaki, ki se v cerkvi sv. Štefana obnašajo tako korektno, se pa (str. 14) v cerkvi sv. Danijela norčujejo iz topničarja Danijela, ko gledajo njegovega patrona v oltarju: »Vraga! Pa zakaj niso levi požrli tvojega patrona?« »Ker je pil vedno le čisto vodo in jedel le solato!« se je zasmel Danijel. In tovariši so se zakrohotali . . . In tisti grenadirji, ki drže celo lesene brojanice v rokah in pobožno molijo, deset strani poprej pri obedu v župnišču poslušajo docela izmišljene anekdote o Madoni v Ankoni, in podtikajo papežu Piju VI. besede o inkviziciji, ki jih zgodovinsko ni niti govoril, niti o inkviziciji v tem zmislu mislil. In župnik Wenigar — dejansko idiot, a opisan kot ideal župnika po gotovem vzorcu — pohlevno posluša te svoje goste in se jim smeja iz srca »v zavesti, da je kranjska duhovščina v primeri z laško vprav vzorna« (stran 21). Zato se ni čuditi, da tak župnik, ko (str. 26) francoski vojaki vpičejo njega nadlegujejo slovenska de-

kleta, ne ve izreči druge graje, kot da se dobrohotno jezi, češ: »Poznajo se jedva šest dni, pa že počno neumnosti.«

Levstikov »Okvir brez slike« se mi zdi izmed leposlovnih doneskov primeroma še najboljši. Dogodek sam ni nov, ampak opisan je s prisrčno tragiko in s psihološko realnostjo. Kos deklishe duše, ki bi se ob drugačnih razmerah razvil svojim darovom primerno, zapade pogubi: tisti, ki so največ krivi nesreče, pa mečejo kamenje na grob njene časti... Črtica je vsaj miselno izpeljana, tako da izzveni v celoto. In to dejstvo je posebne pohvale vredno spričo tega, ker smo celo pri pisateljih velikih duševnih darov navajeni uživati le odlomke, ki nimajo ne repa ne glave. Obravnava sicer delikaten predmet, a ostane pisatelj vendarle v mejah dostojnosti. In to je drugi moment — izjema pri »modernih« — posebne priznanja vreden. Mislim pa, da je črna barva vendarle pregrobo nanescena na kontrolorja Tlakarja. Njegova krutost na str. 61 je opisana preko mej estetičnih koncesij. Kar pa se tiče patra Edvarda, se mora reči, da bo dejansko v življenju dobiti pač malo takih patrov, ki bi zahajali kot domači prijatelji v družine, kjer je »Slovenski Narod« gospodarjev lajzbžurnal. Če pa takih patrov dobite, potem so to pač tisti, ki jih sicer ob gotovih prilikah gotovo časopisje hvali in dela reklamo zanje. Zato bodi ost, ki je vsled vsiljivosti patra Edvarda očitno naperjena na »klerikalno« stran — obrnjena na drugi, edino pravi naslov! — Tudi bi opozoril gosp. pisatelja na nelogično misel, ki jo je izrazil v zadnjem stavku. Tam

namreč pravi, da se je kontrolor Tlakar naposled skregal s p. Edvardom in postal liberalec. Resnica je namreč, da je bil liberalec že poprej.

Podlimbarskega »Tovariš Kladvicek« je slika iz vojaškega življenja, osoljena s precej debelim humorjem, ki bi se v kakem podlistku še prenesel, za »salonsko« knjigo pa takle ton menda vendarle ne bo: »Molči, mrha kosmata, da ti ne razčesnem pasje duše!« (Stran 80.) »Glej jo, črevljarsko dušo, kako se cre v ljubezenski maščobi.« (Str. 81.) »Miriva ga, kolikor moreva, pa mu ne moreva zavezati umazanega gobca.« (Str. 84.) »Barba se je vrnila na Kolovraško, debela kakor bolha.« — (Str. 87.) — Res je snov vzeta iz vojaškega življenja, ki dejansko ne pozna oglagane fraze; ampak od umetnika, če naj je umetnik, pričakujemo, da nam bo znal podati karakteristiko in milje tudi brez primojduševanja in rokomavhanja. Če bo moderni inteligent prenesel te vrste spise, bo pokazal, da ima ožgano želodčno steno — kar bo vsekako značilno...

Je pa Meškovo »Pismo«, kar se finese tiče, vendarle kaj drugega! Ivan je umrl pri vojaki in s Tiničino poroko, ki je bilo zanj vendar vse tako lepo napeljeno, ne bo nič. To in nič drugega nam ne pove tisto pismo; in vendar nam žalost in sočutje prevzameta dušo... Nekaj mehkega nam leže na srce, nekaj gorkega v oči... Zakaj? Zato, ker nam je vse to povedal Meško s svojo mehko in sanjavo dušo. — Po eni strani smatram za dobiček, da veje v Pratici poleg ohlapne proze tudi dih mehke poezije; ker to služi v odmor in v osveženje.

Po drugi strani se mi pa zdi Meškovo Pismo vse prenežno, da bi se moglo udomačiti med raznimi Kladvički in Belimi in rdečimi petelini...

Saj res! Golarjev petelin — to vam je čuden stvor! Nekak unikum je to v vrsti petelinov, kot so in bivajo po naših slovenskih dvoriščih. Hodi za svojim gospodarjem kakor pes; trga paglavcem srajce od vrha do peta; pije žganje do pijanosti, kakor njegov gospodar Primož... Historija o petelinu je pa tale: Beli petelin zaneti združbo med Primožem in med krojačem Blažem. Krojač Blaž izpremeni belega petelina v črnega, s tem da ga namaže s kolomazom. Gospodar Primož pa iz maščevalnosti zanese rdečega petelina (ogelj) na Blažovo streho. Zgodba, kakor v knjigi stoji, ima ta-le nauk: Ako ti je sosed storil krivico, maščuj se nad njim. Ako ni drugače, naj tudi rdeči petelin sodi tvojo pravdo... Golar se bo nasmehnil in imel tako razlago za pretirano. Nič ne dé! Ostanemo pač vsak pri svojem! — Golar kot pisatelj rad pretirava. On želi biti originalen, pa vsled prevelike želje po originalnosti postane izumetničen in nenaraven. Njegov Primož, in še bolj krojač Blaž, sta figuri, ki daleko nista vzeti iz življenja, ampak umetno iztisnjeni iz pisateljeve domišljije. Golar je cinik, ki ne more napisati dveh strani, da ne bi zalil s slino in pljunkom. Ne pljune na široko, ampak brizgne samo — in najrajši tja, kjer čuti kaj verskega in katoliškega. V izrazih seveda ni »salonski«. Poslušajmo! »Kateri hudičev hudič te je tako nakazil? Kje je tisto prokleto prase?« (Str. 115.) Sicer pa tudi

Golarju ne manjka lepih mest. N. pr. str. 111. »Bil je kakor fant, ki je baš priletel iz krčme, razposajen in vročekrvn, ki ne ve, ali bi si prej zataknil solnce za klo-buk, ali bi se šel prej metat s celim svetom.« V Golarju pač še vse vre in kipi. Kaos! Kosi talenta zablestijo zdajpazdaj, a vse skupaj zopet utone v brozgi. Brez ustaljenega svetovnega naziranja ni reda in misli: to resnico izpričuje poleg nešteto drugih tudi Golar.

Dr. Ivan Lah je priobčil neke vrste pravljico v žanru nekdanjega Trdine. Posebne cene nima, pač pa nosi na sebi znak, ki sicer Lahu ni lasten — povest ima zdravo jedro.

K Pugljevi »Grozoviti in neverjetni zgodbi« je kritik Dom in Sveta dobro pripomnil, da je na njej dober samo naslov. To je tudi res. Zgodbo bo razumelo komaj deset čitateljev. Vidi se, kot da hoče vleči pisatelj občinstvo in sebe. Take neužitnosti ponujati v dragi knjigi se pravi toliko kot nobenega ozira imeti na materialno stran čitajočega občinstva. Človek si bo premislil, ali bo sploh kupoval pri takih založništvih, ki mu polnijo cele strani z neužitnim materialom. In moderna sploh bo prišla ob kredit, ako bo producirala Cankariade — in še te tako necankarsko.

Izmed pesnikov prideta v poštev zlasti Golar in Župančič.

Domalega vse Golarjeve pesmi bi lahko označil takole: So živahni v narodnem tonu na papir vrženi občutki, ki bude čustvo, a to isto čustvo v zadnji kitici polijejo s ciničnim obrizgom. O devištvu kaj rad govori; toda tiste »device«, ki hodijo pri Golarju v šolo, imajo takele misli:

Cvetela je lilija beli cvet,
dehtel mi je rožmarin mladih let.
Kod hodi neznani moj ljubi?
Naj pride in naj me poljubi.
Utrga naj lilijo beli cvet.
Utrga naj rožmarin mladih let!
Jaz hočem ljubezni ognjene,
v njej moja mladost naj ovene!
(Str. 154).

Tak ciničen finale je pri Golarju tipičen, a je navzlic temu prisiljen in nenaraven. To je plod tiste ledene sape, ki je zabrila v zimi življenja. Srce samo je gorko in pomladno, ampak burja odnese in zamori, kar producira pomlad... Tako sta dobra in slaba stran pri Golarju v vednem notranjem boju. Ko bi Golar pustil svoj izumetničeni cinizem in poslušal le svoje srce — pa imamo v njem lirika, ki bi znal kakor nihče drugi opaziti naše srce s čudno mehko, pristno narodno poezijo. Ker pa Golar tega bržkone ne bo storil, ampak tudi dobrohoten svet cinično obsmejal, zato boš, čitatelj dragi, tudi v prihodnje še bral pesmice, ki se ti bodo v prvem delu mehko oprijele srca, a se ti ob koncu zarežale zlogolko, češ: »Bebec, ki veruješ, da je v dejanskem življenju še lepota in poštenost.«

Oton Župančič je bil kot pesnik prehvaljen od vseh strani; zato morem o njem samo ponavljati, kar so že drugi ugotovili. On je samosvoja pesniška osebnost. Njegovi verzi zvene kakor muzika, in ubero akord, ki se vselej prilega vsebini pesnitve. Konkreten in živ jezik je njegov dar. Pol resen, pol šegav; naroden in vendar umeten... To in še več mu je kritika zlasti na formalno stran po pravici priznala. Tudi za problem in vsebino se briga Župančičeva pesem; le da ta vsebina (v mislih imam tri le-

tošnje pesmi, ki jih spodaj izrecno omenjam) leži tako globoko, da oko normalnega človeka le s težavo prode do nje. Vsako sem moral brati dvakrat, da sem izluščil misel iz nje; in še nisem siguren, ali sem prodril do Župančičeve misli, ali pa sem le svojo misel pesmi vdela. N. pr. »Vihar« (str. 1). Jaz sem razumel takole: Pesniku hruje po duši vihar, kot tam zunaj v naravi. Razmerje z izvoljenko je nanoslo tako, da jo bo moral zapustiti, ko jo je komaj spoznal (pride, izgine), in liki deseti brat bo romal dalje med gromom in viharjem. — »Ob jezeru« (str. 3). Misel: Dva človeka, ki resno hrepenita po resnici, prideta do nje, dasi vsak od svoje strani in po svoji poti. — »Gledam« (str. 119). Misel: Včasih sem razpoložen za višjo misel, včasih nemiren in raztresen ter se zastonj trudim, da bi svoje misli uredil (»Nem mimo njih gre neba dih«). — Ako sem prav razumel, dobro! Toda bilo je šele po dvakratnem branju. Ako pa nisem, potem naj bom zavarovan pred očitkom, ker deloval sem z razumom navadnega človeka. Če so pa umotvori namenjeni nenavadnim bitjem, naj bi pesnik to v uvodu naznanil. Umetnik zavij jedro (misel) v lupino forme, toda ta lupina naj ne bo pretrda, da bi je z navadnim človeškim orodjem ne bilo mogoče razbiti. Umotvor je nekaj mehkega, kar naj hladi po trudu vsakdanjega življenja; zato pa naj bo zemljanu, kadar posega po tem hladilu, prizaneseno še z novim trudom.

P. Perko.

Kantata Oljki. P. Hugolin Sattner, ki nam je podal prvi slovenski oratorij »Assumptio«, je

zložil sedaj kantato na Gregorčičevo »Oljko«. Vse kritike se strinjajo v tem, da je ta kantata delo, ki pomenja velik napredek v slovenski glasbeni umetnosti, nekatere pravijo naravnost, da je prvo ali vsaj eno izmed prvih slovenskih glasbenih del. Mi se veselimo tega priznanja možu-redovniku, kar spet priča, da ima katoliška Cerkev tudi na takih kulturnih toriščih pionirje, ki so v čast njej in krščanskemu kulturnemu principu.

Med nami, ki smo v tej umetnosti bolj lajiki, se je ob tej priliki razpravljalo, kaj je na nas napravilo večji vtis, Oljki ali Assumptio. Seveda se speva ne dasta prav primerjati, vendar smo menda vsi bili za »Assumptio«. Zakaj? Radi verjamemo, da je kantata Oljki umetniško bolj dovršena in zlasti bolj moderna, a v oratoriju »Assumptio« se je umetnik bolj »sklonil k nam«. Kritika mu je sicer to očitala, češ, da je proti umetniškemu načelu »l'art pour l'art«, »umetnost radi umetnosti«, a nam se zdi, da po krivici. Tisto

načelo, kolikor je upravičeno, more le pomeniti, da umetnik kot umetnik ne sme zasledovati tujih, ne-umetniških interesov. A ta interes, da umetnik izkuša umetnost približati naravnemu lepočutju širših slojev, pač ni neumetniški! Ali se ni v renesanci vsa upodablajoča umetnost tako »popularizirala«, da v preprostih laških cerkvah po gorskih zatišjih nahajamo prave biserne umetnosti? Zakaj ne bi bilo nekaj podobnega mogoče tudi v glasbi? Ali je slučaj, da je nam lajikom v kantati »Oljki« ravno koral tako ugajal? Ne verjamemo. Mislimo namreč, da so nam visoko-modernoumetniško uglašbena mesta duha utrudila (ker nismo mogli dovteti vse njih lepote) in da je zato naš duh z nekakim utešenjem počil v klasično preprosti lepoti koral. Toliko o modrovanju nas lajikov.

Umetniku pa kličemo k novemu umetniškemu delu, za katero se, kakor čujemo, že pripravlja, namreč k skladbi »Soči«: macte virtute!

A. U.

Gradivo.

† **Simon Gregorčič: O kerščanskej stanovitnosti.** Priobčil Peter Butkovič, Gorica.

Sprožena je bila v našem listu¹ o možkeji stanovitnosti, teoretično

¹ Leta 1865 in 1866 so izdajali goriški bogoslovci list z imenom »Sloga«. Sodeloval je in se vezbal v jeziku (namen tega lista) tudi pesnik Simon Gregorčič, takratni bogoslovec. Gorenji sestavek je poln ljubezni do izvoljenega poklica in prelepo bodrilo tovarišem bogoslovcem in duhovščini sploh h krščanski stanovitnosti. Druge Gregorčičeve stvari iz tega lista bodo priobčene v »Dom in Svetu«.

zaznamovana in na kratkem izpeljana. Dovolite, da vam danes nekoliko govorim o stanovitnosti, ki pod naše obzorje bolj spada, o stanovitnosti kerščanskej. In sicer pokažem, da sred premenljivih in nestalnih bitij naravnih stanoviten in nepremennljiv od vekov je le Bog, kako je bila cerkev stalna v teku stoletij, in kako je treba biti stanovitim vsacemu kristjanu posebno pa duhovnu, kteremu viši poklic tudi više dolžnosti naklada.

Stalen in nepremakljiv od veka do veka je edini Bog. Ozrimo se krog po neizmernej, brezmernej stvarnici božje, poglejmo okoli po neskončnem morji prostora. Glej, zvezde vzhajajo v rajskem blesku, plavajo zvesto po omejenih svojih potih, milo migljajo nam v nizko dolinico, kjer kratke naše dneve živimo; solnca, lune se veličastno vzdigujejo na sinji oblok, kraljevo se ozirajo na zemske sinove pod seboj in kamor se ozreš, sevajo ti nasproti velikanske in veličastne prikazni, povsod se ti razkrivajo neizmerni in neprezerni svetovi. Čudesa tega ostermi človeško oko, te grozne stvari prevzamejo in omamijo ponosni naš um, strah in neznanska bojazen nam žile prešinja pri tem pogledu in spoznati moramo, da sred neskončnosti in neizmernosti teh prikazni smo le senčica solnčnega praha. — Ali vsem stvarjem, koje vgle damo, vsem tem prikaznim prisojena je minljivost, prisojen razpad: od nizke travice, ki bojazljivo spomladi iz zemlje prikljuje in priraste, do najjasnejšega in največičastnejšega solnca na sinjem obnebbi — vsega čaka pogin! — Vsakej bilkici pridá njena jesen, vsacemu solncu njegova noč: vse mine, vse zgine — to je zakon narave. Toda viši namen in pomen biva v teh begočih prikaznih, globokeje in umneje so položeni tečaji prirode, modreje so osnovani njeni zakoni: vse kar obstoji, tudi zgine, ali ne, da po minljivosti svojej kaže o minljivosti, temveč da ravno po nestalnosti svojej jasno in krasno spričuje o stanovitnosti in nepremakljivosti in neminljivosti Onega, ki je vse te stvari v bitje poklical. Iz razpada in minljivosti zemeljskih stvari nam

najživeje večno nasproti dihlja, kajti reči, ki po sebi obstati in se vzdržati ne morejo, kako, da bi bile po sebi ali po kakej minljivej stvari bitje prijete? Kako bi se bile mogle same roditi, ako se po sebi še ohraniti ne znajo? — Je tedaj Bog, in sred begočih in nestalnih stvari je Bog edini stalen in nepremakljiv. On je od veka tisti, od nekdanj tista svetost, od nekdanj tista vsegamogočnost, od vekov tista vsegavednost, pri njem se nič ne spreminja, na njem ni sence premembe.

Naj se nebo in zemlja na kosce zdrobi, naj se v nič potopi, On na veke tisti ostane. Da, On je edini nepremakljiv sred premenljivih stvari in zemlja in vesoljue stvari, ki nas obdajajo, ustvarjene so le zato, da le Njemu čast in slavo pevajo, da ga človeku razodevajo, da ga mi iz teh minljivih stvari čutimo in slutimo in razglasujemo na veke! —

In On, bitje brez konca, vedno enako in stalno, ustvaril je tudi človeka, ustvaril ga je po svojej podobi. Teló mu je dal sicer umerjoče, le malo terpeče, ali duša — čuša je njegova slika in prilika: ne bode imela konca, ne bode nehala, ampak stala bo večno, večno živela. Njen namen je z Večnim zediniti se in z Večnim na veke zedinjenej biti. Ta namen pa le po stanovitnosti, le po nepremakljivem zaupu, le po zvestem spolnovanju Njegovih naukov in zapoved doseči zamoremo. Ker le stanovitnim do konca shranjen je zmage venec. Da pa namen lože dosežemo, postavil je cerkev, da nas ona po morji življenja vodi v zavetje unstransko. — Cerkev pa tudi le tedaj more to, ako nauke, ktere je prejela od nebeškega uči-

telja, zvesto ohrani in stanovitno brani proti sovražnim navalom. Ali je cerkev pa res to tudi storila, ali je bila res stanovitna?

Naš Odrašenik, ki je cerkev postavil, sezidal jo je na skalo v znamenje, da bode terdno stala do konca vseh vekov in zraven jej je zagotovil, da je peklenške sile ne bodo premagale. Obljubil jej je svojo pomoč rekši: »z vami sem do konca sveta.« On jo vodi, on jo varuje, on skerbi, da se zvesto v njej spolnuje, kar jej je naročil, on nad njo čuje in bedi, da je divji napadi sovražnikov ne zatrejo.

In res pogledjmo v cerkveno zgodovino, kdo more dokazati, da se je le za stopinjo oddaljila od nauk, ktere jej je nebeški učitelj sporočil? Kakor se spodobi svetej stvari, hrani je že toliko stoletij neoskrunjene in neomadeževane in brani je nepremakljivo pred here tičnim navalom. Terpela je cerkev, terpela je mnogo, ali ni se gani la iz prave nastopljene steze. Burje so divjale, pa niso je našle ko reven terstič sredi puščave, ktere ga slednji veter omaja; bila je krepko ukorenjeno drevo, ob ktero bijejo in butajo vihre in ne vihte zastoni. Kakor ognjene strele švigajo na verhe skalnatih gor, pa jih ne ranijo niti ne ganejo, tako so brez vspeha ferčale pušice nasprotnikov na katoliško cerkev. Vse krog je padalo — ali cerkev je stala! Slavna Grecija, njena modrost in filozofija se je v teku stoletij zgubila, ali vera, ktero so gerški modrijani nazivali z neumnostjo, še dandanes cvetě. Ponosna Roma, vladarica sveta, ki se je večna imenovala, je preganjala in zatirala Kristovo vero, ali pregnati in zatreti ni je mogla.

Slava ponosne Rome je otemnela, njeni bogovi so davno pomerli, zginil je stari ponos; ali preganjana vera še živi in prvi njeni namestnik biva v tistej Romi, ki je bila nekda j sedež njenih zatiravcev. Vse preganjanje ni koristilo drugega, ko da so se kristijan je vedno bolj množili — kri mučencev bila je seme kristijanov!

Tako je cerkev vselej stanovitna ostala, v vsakej okolščini: ni meč, ni sovražni napad krivoverskih modrovavcev, niti prilizovanje je niso mogle spraviti iz pravega pota. Kako pa nasprotniki naše svete vere? So li tudi oni tako stanovitni, tako neomahljivi? O gotovo ne! Niso ne podobni nepremakljivej skali sredi morja, temveč enaki so morskemu valovju, ki se vedno sem ter tje giblje in ziblje in ako kam zadene, v pene spremeni; enaki so lahkim oblakom, ktere veter po zraku dervi in podi. Večidel taki možje so, ktere ima strast v oblasti in pohlep in poželenje in enaki nagibi. Kdor pa se takim napakam v verige vkleniti dá, odkod takemu stanovitnost v misli in djanji in nehanji? In pogledjmo njihove nauke. Ali jih mar ne spreminjajo in obračajo vsaki dan, poprej sami oni, ki so prvi od cerkve odstopili in za njimi njihovi nasledniki? — Kdor je kolikaj čital liste cerkvene zgodovine, bode mi poterdil resnico teh besedi, poterdil bo, da kakor je katoliška cerkev vedno stanovitno resnico deržala in učila, tako so njeni nasprotniki resnice gladko pot zapustivši dan na dan po družih stezah blodili, nevedoma, ktera je bode iz teme zmot pripeljala. Resnica sicer sveti, ali oni nečejo vanjo oči upreti, prižigajo si lastne lučice, ki se pa ko

veša v močvirji nestanovitno zdaj tu zdaj tam pobliskujejo in jim, same nestanovitne, nestanovitno svetijo ter slabo, le preslabo je vodijo. —

Kakor je pa bila cerkev zmirej stanovitna, terden in neomahljiv bodi slednji posamezni ud cerkve. Če se že v drugih, malo važnih stvareh od človeka zahteva stalnosti, ako se toliko zre na to, ali kdo po svojih načelih ravna ali ne, koliko važneje mora to biti v zadevah najviše pomembe, v zadevah verskih, kjer se ne tiče minljivih vsak dan preobrazujočih se reči, temveč edine in večne resnice! Koliko bolj mora tu stanovitnost pomembna biti, kjer se govori o stvari, ki nas edina zna pripeljati do namenjenega konca. Le po stanovitnosti zamoremo doseči, kar serce želi, le po stanovitnosti v veri se povzdigniti iz doline solza do nebeške višine, kjer ni žalosti ne terpenja, tudi mile solze ne! — Stanovitnost nam bodi torej kermilo, ki naj nas vodi po morji življenja, ker le stanovitnost nas zna pripeljati do zaželenega zavetja. Kdor vësla sred penečega morja, obupno v globočino zažene; kdor se sred tulečih viher brezserčno valovom izroči, ne bode zazerl rešivnega proda: stalnost, zaup, lastna pomoč bodi ti pervo, potlej še le smeš zanašati se tudi više moči: pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal. Ne pusti si serca upasti pri vsakej malej nevarnosti, terdno se jej stavi v bran, stanovitna bramba je bode premagala. »Da nismo več otroci omahljivi« — opominja nas sv. Pavel v listu do Efežanov — »da nismo več otroci omahljivi in sem ter tje majani od vsakega vetra uka po hudobii ljudi, po zvijačini s katero za-

peljujejo zmoto.« Vera naša mora biti tako terdna, da ne vsklone se nikdar goljufijam in sleparijam hudobnih ljudi.

In če je stanovitnost prava potreba vsacemu človeku, koliko bolj pa katoliškemu duhovnu, ki mora biti kakor luč na svečniku in drugim pravo pot skozi zmotnjave kazati. Ker, ako je duhoven omahljiv in nestanoviten v veri, kaka bo čeda njegova? Če še pastir prave poti ne zna, ali jo bodo ovčice našle?

Duhoven mora pomisliti, da ni odgovoren za sebe samega, temveč za vsako dušo svojih podložnih. Ako kdo izmed ljudstva omahuje ali celó pade, ne gleda se veliko nanj, padel je sam! Ali pri duhovniku ni taka. Duhoven je ko viši poveljnik sredi vojaških trum. Zmirej vojak udano in zaupno v načelnika upira oči, kamor vodja ide, gre vsa vojna, ne vpraša kam in zakaj, ampak slepo koraka po kazanej stezi. Ako torej vodja zvestobo pozabivši k sovragu prestopi, ali je morda on sam izdal svojega gospodarja? Ne! za njim ide tisoč in tisoč verlih vojaških serc, ki izgled svojega načelnika nasledovaje, rekel bi, nevedoma zvestobo prelomi. Tako tudi duhoven. On stoji na čelu ljudstva, ga vodi in vlada. Zaupno ono v njega gleda, njegovo djanje in nehanje si jemlje v izgled. In ako je duhoven nestanoviten v veri in djanji, kam se ima ljudstvo deržati, kako ga opirati, ako jim dana podpora še sama ne more nevihtam vstavljati se? In ako celó prave nauke zapusti, koliko vernih src lahko iz pravega pota spravi!

Duhoven bodi tedaj stanoviten v veri, terdno derži se resnic, kakor je cerkev podaja in razlaga.

Lastna pamet v teh zadevah malo pomaga, prej škoduje; treba da se opiraš na trdnější temelj: na razodetje Božje!

K stanovitnosti v veri pa veliko pripomore natančno poznanje njenih nauk in resnic. Filozofija sicer ne bo veliko koristila v vzbujenju vere, kjer volje ni, veliko pa koristi za njeno vterjenje v vernih nepopačenih srcih. Čem globokeje v sisteme verske pogledaš, tem bolje bodeš razumel, da ni prazno niti sleparija, kar cerkev uči. Ali temeljito in natančno to pregleduj! Poveršno spoznanje združeno s pokvarjenim srcem je slabše nego čista, popolna nevednost v teh stvareh. To nas učijo zgodbe in skušnje vsih časov. Kdo so tisti, ki ne verujejo niti na pekel niti na Boga? Kdo so, ki vsako véro zametujejo in zaničujejo? So morda visoki učenjaki, veliki modrijani? O ne! Pravi učenjaki, kakor nam kaže zgodovina, so bili vedno tudi dobri, verni in pobožni! Zaničevavci vere so le taki, ki so komej okusili iz studenca verskih resnic, ki so luč svete vere komej skozi mreno vidili. Zato, bratje predragi, dokler imamo čas in priložnost, ne zanemarimo se, delajmo, trudimo se, nabirajmo zaklade, krepiamo, uterdujmo se, da bomo v našem delovanju enkrat stalni, izročeni čedi terden steber, kreпка podpore! — Zdaj je čas srčiti se, potlej bo treba znati in učiti.

Hudi boji nas še čakajo, kajti časi so hudi, nasprotniki mnogi in mogočni. Hudobija tvega dvigniti se proti najsvetejšemu, najtrdnější temelj ni varen pred njenim napadom. Glejte tedaj, bratje, kako boste hodili, kako se boste zadržali. Duhovnu je Bog najsvetejšo stvar izročil, ne dajte je oskruniti!

Poklicani ste biti jej brambovci in boritelji, ne zapustite je v sili! Na vas je sezidana cerkev, ne pustite je pasti!

Krasen izgled nam je dal danes glavár sv. cerkve. Glejte, sivega starčka krog in krog oči sovražnikov obdanega, od mogočnih nasprotnikov obkroženega in stiskane, in sivi starček se ne gane, vse gre čez-nj, vse proti njem in on se ne gane! Nanj gledajte, tako stojte pri sovražnih napadih!

Naj se prikaže sovražnik v katerikoli obleki, ali s predličjem prilizovavca, ali ko zasmehun, ali v še nevarnejšji podobi, v podobi modrovavca, ki na dozdevno temeljite dokaze zidaje stanovitnost tvojo omajati skuša, ne daj se mu preveriti! Sladkavna beseda, zasramovanje, modrovanje, to so le revno orožje, ki od štita vere, od sklepe resnice, ko lahko peresce odleti. Val, ki ob skalo buta, kaj more on škodovati? Siloma prišumi in prihrumi, mogočno vdari, ali uspeh njegov kakov je? — Kup lahkih pen, ki komaj rojene in — ni jih več!

Stanoviten pa bodi tudi v djanji! Vera sama ne zveliča, dobra misel, če ni izpeljana, nič ne koristi; čine zahteva od tebe Bog, zahteva človeštvo. Vera brez dobrih del je mrtva; v dobrih delih pa treba, da si stanoviten do konca. Težak je sicer duhovni stan, trud je neznansk, dolžnosti velike, in le z višo pomočjo je moreš sverševati; ali dela nikar se bati, znoja strašiti se nikar! Po trudu bo merjeno plačilo, po zaslugah se bo pletel venec. In On nad zvezdami ni skop plačevavec. Svet se je sicer zagovoril, da dobro in pravo zaničuje, pa to naj te ne moti: Saj biser nič slabše

ne sije, od svoje cene nič ne zgubi, čeravno ga puta prezre in opusti, med tem ko revno zernčice ljulkino iz praha pobere. Pravo ima svojo veljavo, koje ne more zgubiti. To ti bodi v opom, da se ne daš od zasramovavcev pregovoriti, in iz pota pravice spraviti.

Tako stati terden v veri, terden vedno v djanji, vsem nasprotnikom vkljub, to je kerščanska stanovitnost. Iz tega, bratje, tudi za naše življenje kaj posnemimo, kajti tudi mi smo katoličani, bodemo enkrat duhovni, tedaj tudi nam velja, tudi nas zadene in nas še posebno. Predmet je vreden premišljevanja, važen zavolj grozne nevarnosti, v ktere nestanovitnost peljá, zavolj grozečih prepadov, ki omahljivca obdajajo. Premislite tedaj, bratje, tudi vi to in ako bi tukaj manjkalo kaj, iz lastnega blaga dodajte! *Gregorčič.*

K boju med poganskimi in krščanskimi Slovenci.

V letniku 1913 »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« je objavil dr. Graber od str. 137. dalje razpravo »Der heilige Mann von Niklai«. (»Die Niklai« se imenuje kotlinasta dolina potoka Bistrica ali Niklai, ki se izliva z leve v Dravo, na Koroškem.) Razprava, ki posega s pomočjo zgodovine in pripovedk v dobo prvega poseljenja Koroške v porimski dobi, je zanimiva sama ob sebi, a za nas važna, ker se dotika i pokristjanjenja Slovencev ter bojov med poganskimi in krščanskimi Slovenci, torej dogodkov, ki tvorijo ozadje v »Krstu pri Savici«. Dotični odstavki se nahajajo zdržema od str. 153. dalje.

Posebno zanimiva je pripovedka, zabeležena na str. 154. do 158. Glasi se tako: Blizu tam, kjer železnica prestopi reko Möll, stoji stara Magdalenska cerkva. Že v prastari dobi so tu rastle tri lipe, ki so se vedno dosajale z mladimi; tako obdajajo tudi še dandanes cerkvico tri lipe — mikavna slika! Ne daleč odtod so tri rupe, ki jih imenujejo »krvave rupe«. Tu so se vršili zadnji hudi boji med poganskimi Slovenci in kristjani. Poganov je bilo toliko pobitih, da so se rupe napolnile s krvjo. Slovenski svečenik pogan pa je prorokoval: »Kadar se bodo lipe trikrat posušile in bodo zopet vzbrstele, tedaj se bo slovenski narod združil in bo Nemce potolkel, da se bodo rupe zopet napolnile, a z njih krvjo!«

Vsi pa, ki so padli in so tu pokopani, bodo enkrat iz grobov vstali, in zopet se bo vnel hud boj. Ta boj bo, tako pravijo ljudje, strašen; kajti če se duhovi bore, tedaj ni več daleč sodnji dan.

In res! Skozi Sachsenburg, Möllbrücke in druge ondote kraje se prikazujejo v polnočnih urah neznanski vojščaki v temni, starinski opravi in izginejo namah pod zemljo. Grozno pa je vselej zvečer pred sv. Rupertom (23. septembra); tedaj se sliši iz tal rožljanje konj; o polnoči pa pribuče po poljih in po zraku divje, kosmate postave v neznani opravi, na vrancih, s plamenečimi sulicami v rokah. To so divji »poganski jezdec« (»Heidenreiter«).

O njih se pripoveduje med ljudstvom tako-le: Sv. Rupert je prišel tudi na Koroško, kjer so poganski svečeniki malikom še človeške žrtve darovali. Ustanavljal je cerkve, širil krščansko vero in

kmalu so nehale človeške žrtve; pričelo se je novo, prosvetno življenje. Ko pa je svetnik odšel v druge kraje, razširjevat krščansko vero, so skušali pogani seme krščanstva zopet zatreti. Vzdignili so se proti kristjanom, poklali so jih in razrušili cerkve. Vrnivši se, je našel sv. Rupert krščanstvo poraženo. Le malo kristjanov je bilo še ostalo in ti so se skrivali pred pogani v gozdovih in jamah. Te je zbral. Z zasmehom so zrli pogani na to peščico kristjanov in

so besno planili na nje. A čudo! Pok in polom nastane vsepovsod, nebo se zatemni, po zraku svigajo strele in grom stresa zemljo; pod drvečimi pogani pa se odpre zemlja in jih požre. — Tako so bili kristjani rešeni. Kadar na večer pred sv. Rupertom burja razsaja in se temni oblaki pode po nebu, tedaj vstanejo »poganski jezdec« iz grobov in jašejo po zraku; tako love kristjane. — Gorje mu, ki bi si na tak večer upal iz hiše! Dr. T.

Beležke.

Dr. Josip Valjavec, D. S. je priredil italijansko-slovenski Slovar (Ljubljana 1914, Katoliška Bukvarna). Slovar je skrbno urejen in bo prav poraben. Nima sicer vseh znamenj, ki jih rabijo za razločevanje laških samoglasnikov (taška znamenja bi bila delo zelo podražila), a to mu ne bo posebno v kvar, saj itak rabimo slovarje bolj »na oči«. Kdor hoče tuji jezik govoriti, mora v tuje kraje iti! — Dr. Fr. Kotnik je napisal marljivo sestavljeno študijo o doslej skoraj nepoznanem koroškem slovenskem pesniku Andreju Drabosnjaku (Andrej-Schuster Drabosnjak. Maribor 1913. Ponatis iz Časopisa. Str. 20). — Naš rojak dr. Niko Županič je za zadnje balkanske vojske proučeval antropologijo balkanskega izтока in objavil zanimivo tako študijo o

pontijskih Bolgarih (Pontijski Bugari, Beograd 1913. Ponatis iz »Prosvetnega Glasnika«). — Zbirke slovenskih povesti, ki jo urejuje prof. Iv. Grafenauer, je izšel 2. zvezek z izbranimi spisi iz Erjavca: Hudo brezno in drugi spisi. (Ljubljana 1913, Katoliška Bukvarna.) — Izšlo je poročilo deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za l. 1911 in 1912. — Društvo slovenskih katehetov je izdalo »Kateheze za prvence«. — Izšla je Ozvaldova Psihologija za srednje šole. (Založil zavod sv. Stanislava.) — Biskup dr. Iv. Šarič je priredil jako lepo francosko delo »Rayons Eucharistiques« v hrvaščini (»Zdravo Tijelo Isusovo«) in želi, da bi je kdo, morda po njegovi knjigi, priredil tudi za Slovence.

Glasnik »Leonove družbe«.

Nov redni član: Dolinar Ivan, župnik v Šmarjeti pri Velikovcu.

»Času« doposlana dela.

Kateheze za prvence. Izdalo in založilo Društvo slovenskih katehetov. Ljubljana 1914.

Dr. K. Ozvald, Psihologija za srednje šole. Ljubljana 1913.

Supilo i sv. Johanca. Povijest jedne bezobrazne laži. Rijeka 1914.

Dr. Lambert Ehrlich, Dr. Aigner und Lourdes. Klagenfurt 1914.

Dědictví sv. Jana Nep. v Praze:

J. S. Baar, Mžikové Obrázky. Rada III.

Tomáše Kempenského Čtvero knih o následování Krista.

Nový Zákon č. II. (Dr. Jan Lad. Sýkora).

Dědictví sv. Prokopa:

Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od r. 1828 až do nynější doby. Sestavili dr. Jos. Tumpach a dr. Ant. Podlaha. Část druhá. V Praze 1913.

Nástin základův a všeobecných zásad společensko-hospodářských. Napsal dr. Alois Soldát, c. kr. un. prof. v Praze. V Praze 1913.

»Leonova družba« je izdala in priporoča naslednja dela:

Dr. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku:

I. knjiga (l. 501—800) str. LXXX + 416. Ljubljana 1903. 8 K, vezana 11 K.

II. knjiga (l. 801—1000) str. LXXXIV + 516. Ljubljana 1906. 10 K, vezana 13 K.

III. knjiga (l. 1001—1100) str. LXXXVII + 330. Ljubljana 1911. 6 K, vezana 9 K.

Dr. Jos. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije. Str. 148 in 19 slik. Ljubljana 1908. 5 K, vezana 6 K.

Dr. Al. Ušeničnik, Sociologija. Str. XV + 840. Ljubljana 1910. K 8.50, vezana K 10.80.

Vsa ta dela se dobe v Katoliški Bukvarni v Ljubljani.